

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σχολή Ανθρωπιστικών & Κοινωνικών Επιστημών
Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής: Παιδαγωγικό
Παιχνίδι και Παιδαγωγικό Υλικό στην Πρώτη Παιδική Ηλικία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Παίζοντας με τον φανταστικό μου φίλο»

Κρεμμυδιώτου Σοφία

Βόλος, 2017

Κύριος/α Επιβλέπων/ουσα: Μάγος Κώστας
(1) Συνεπιβλέπων/ουσα: Τσιλιμένη Τασούλα
(2) Συνεπιβλέπων/ουσα: Μιχαλοπούλου Αικατερίνη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	σελ. 3
1. Εισαγωγή.....	σελ. 6
2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση.....	σελ. 8
2.1 Φανταστικοί Φίλοι (imaginary companions).....	σελ. 8
2.2 Συμβολή φανταστικών φίλων στην ανάπτυξη του παιδιού. σελ.	13
2.3 Φαντασία και φανταστικοί φίλοι.....	σελ. 14
2.4 Παιχνίδι Προσποίησης.....	σελ. 15
2.5 Συμβολή παιχνιδιού προσποίησης στην ανάπτυξη του παιδιού..	σελ. 18
3. Ερευνητικό Μέρος.....	σελ. 19
3.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	σελ. 19
3.2 Συμμετέχοντες.....	σελ. 19
3.3 Ερευνητική Προσέγγιση.....	σελ. 20
4. Παρουσίαση των ερευνητικών ευρημάτων.....	σελ. 30
5. Συζήτηση των ερευνητικών ευρημάτων.....	σελ. 59
6. Συμπεράσματα.....	σελ. 68
7. Δυσκολίες – Περιορισμοί.....	σελ. 73
8. Προτάσεις για περεταίρω έρευνα.....	σελ. 74
Βιβλιογραφία	σελ. 75
Παράρτημα.....	σελ. 81

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ποικίλες έρευνες έχουν ασχοληθεί με τους φανταστικούς φίλους που συγκροτούν τα παιδιά. Τα είδη των φανταστικών φίλων κατά κύριο λόγο είναι τα λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια, οι αόρατοι χαρακτήρες και οι κούκλες. Ορισμένες φορές υπάρχει και ένα πιο εξελιγμένο είδος, οι «παράκοσμοι» (paracosms), όπου τα παιδιά φαντάζονται και δημιουργούν νοητά ολόκληρες πόλεις και πολιτείες στις οποίες σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και τα ίδια. Στις συγκεκριμένες αυτές πολιτείες υπάρχουν συνήθως ξεχωριστά λουλούδια, δέντρα, διάλεκτοι και ιδιαίτεροι άνθρωποι.

Από πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά αφιερώνουν αμέτρητες ώρες της καθημερινότητας στους φανταστικούς τους φίλους με τους οποίους συνομιλούν, αλληλεπιδρούν και παίζουν μαζί τους. Τα παιδιά καταπιάνονται με τους φανταστικούς τους φίλους με αρκετά παιχνίδια και κυρίως ασχολούνται με το παιχνίδι προσποίησης. Σε γενικές γραμμές τα παιδιά ασχολούνται με παιχνίδια προσποίησης όπως η αναπαράσταση των γεγονότων της καθημερινότητας, για παράδειγμα, το τάισμα, το μαγείρεμα, η βόλτα στα μαγαζιά και το μπάνιο στη θάλασσα. Ωστόσο, υπάρχει και μία διαφορετική πλευρά, εκείνη που το παιχνίδι προσποίησης παίρνει μία πιο φανταστική διάσταση όπως για παράδειγμα ένα κυνήγι θησαυρού, οι διασώσεις τραυματιών από πολέμους και η μάχη μεταξύ ιπποτών, αστυνομικών και πειρατών.

Δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν 8 παιδιά ηλικίας από 3,5 μέχρι 10 χρονών με φανταστικούς φίλους και οι 8 γονείς τους και ειδικότερα οι μητέρες τους. Το δείγμα της παρούσας έρευνας προέκυψε από το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον της ερευνήτριας. Ως μέθοδος χρησιμοποιήθηκε η μελέτη περίπτωσης, η οποία εστιάζει σε μία περίπτωση που μπορεί να είναι ένα άτομο, ένα σχολείο ή ακόμη και μία ομάδα ατόμων με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Πράγμα που ισχύει στην παρούσα έρευνα, καθώς ως περίπτωση θεωρούνται 8 παιδιά με φανταστικούς φίλους και οι 8 μητέρες τους. Ως εργαλεία για τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη με τα παιδιά και τις μητέρες τους και η

συμμετοχική παρατήρηση με εκείνα, καθώς έπαιζαν το αγαπημένο τους παιχνίδι με τον φανταστικό τους φίλο.

Η ανάλυση των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις αρχές της θεματικής ανάλυσης. Τα ευρήματα κατέδειξαν πως η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα των υπόλοιπων ερευνών. Υπάρχει ποικιλομορφία σχετικά με τα είδη των φανταστικών φίλων (κούκλα, λούτρινο κουκλάκι – ζωάκι, αόρατοι χαρακτήρες) και τα είδη των παιχνιδιών που καταπιάνονται με τους φίλους τους ουσιαστικά ανήκουν στην γενική σφαίρα των παιχνιδιών προσποίησης. Κατά κύριο λόγο, τα παιδιά τρέφουν θετικά συναισθήματα για τους φανταστικούς τους φίλους, αλληλοβοηθούνται, επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν μαζί τους σε καθημερινή βάση. Οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών μπορεί να είναι καλοί ή και καμιά φορά επιθετικοί. Τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους έχουν ανεπτυγμένη φαντασία, είναι κοινωνικά, εξωστρεφή και φιλικά. Κατά κύριο λόγο τα παιδιά δημιουργούν φανταστικούς φίλους επειδή απολαμβάνουν την συντροφιά ενός φίλου, ωστόσο υπάρχει και η αντίθετη άποψη εκείνη της απομόνωσης, της μοναξιάς και της παραμέλησης. Η επικρατούσα άποψη πως τα παιδιά που συνάπτουν σχέσεις με φανταστικούς φίλους πάσχουν από κάποια διαταραχή προσωπικότητας φαίνεται να μην μπορεί να γενικευτεί. Δεν είναι απαραίτητο τα παιδιά με φανταστικούς φίλους να ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία, παρόλα αυτά ένας αριθμός παιδιών με φανταστικούς φίλους μπορεί να πάσχει από κάποια διαταραχή.

Λέξεις κλειδιά: φανταστικοί φίλοι, παιχνίδι προσποίησης

ABSTRACT

Various researches have dealt with children's imaginary companions. Stuffed animals, imaginary entities and dolls are considered the main categories of imaginary companions. There is also another more advanced category, the "paracosms", in which children invent and create whole cities and communities in their minds, where they play a special part themselves. Usually, these communities have special flowers, trees, dialects and special people.

Children from their early childhood dedicate numerous hours of their daily routine to imaginary companions with which they discuss, interact and play. They play with them and they mainly engage in pretend play. In general, this consists of representations of everyday routines, for example feeding, cooking, shopping and swimming. However, there is also another aspect, where pretend play is even more imaginative, for instance a treasure hunt, or rescuing people in war, or fighting with knights, policemen and pirates.

Participants in this research are 8 children aged from 3.5 to 10 years old with their imaginary companions including the parents, namely the mothers. These participants stem either from the researcher's family or her group of friends. The method used is case study and it focuses on a case which could be a person, a school or even a group of people with common characteristics. This is the case in this research, because the participants are 8 children with their imaginary companions including their 8 mothers. The tools for data collection were the semi-structured interview with the children and their mothers as well as participant observation, during the time in which they played their favorite game with their imaginary companions.

The findings were analyzed based on the principles of thematic analysis and they proved that this research verifies the results of other researches. There are various kinds of imaginary companions (doll, stuffed animal, imaginary entities) and what they play with their friends actually belongs to the general category of pretend play. Children basically have positive feelings towards their imaginary companions, they help each other, communicate and interact with them on a daily basis. Children's imaginary companions are usually good, but sometimes they become aggressive. Children with imaginary companions tend to be very imaginative, sociable, outgoing and friendly. Some create their imaginary companions mainly because they enjoy the company of a friend, while others because they feel lonesome and neglected. One cannot state that most children who create imaginary companions suffer from some kind of personality disorder. However, some do actually suffer from such a disorder.

Key Words: imaginary companions, pretend play

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση του παιχνιδιού των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα εστιάζει α) τόσο στο είδος των φανταστικών φίλων που συγκροτούν τα παιδιά (αόρατοι χαρακτήρες, λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια, κούκλες) και στα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους (φύλο, ηλικία, εμφάνιση) όσο β) και στα παιχνίδια με τα οποία εμπλέκονται με τους φανταστικούς τους φίλους.

Ειδικότερα, η παρούσα έρευνα εξετάζει τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιοι είναι και πώς είναι οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών
2. α. Τι είδους παιχνίδια παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους
β. Πώς παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους

Το θέμα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς αποτελεί ένα σύνηθες φαινόμενο της προσχολικής ηλικίας, το οποίο δεν έχει διερευνηθεί αρκετά. Ένα στοιχείο που καθιστά την έρευνα ιδιόζουσα είναι το γεγονός ότι ο κάθε φανταστικός φίλος που συγκροτείται από ένα παιδί είναι μοναδικός και διαφορετικός από τους άλλους. Ωστόσο, οι φανταστικοί φίλοι εντάσσονται σε ευρύτερες κατηγορίες (αόρατοι χαρακτήρες, λούτρινα ζωάκια - ζωάκια, κούκλες κλπ.) αλλά διατηρούν το στοιχείο της πρωτοτυπίας, εφόσον το κάθε παιδί προσθέτει συγκεκριμένα προσωπικά και ξεχωριστά στοιχεία στον φανταστικό του φίλο. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που συνεχώς προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες στον ερευνητή, στον αναγνώστη, όπως και στον γονέα και τον εκπαιδευτικό.

Η έρευνα αυτή αναμένεται να διανθίσει και να επαληθεύσει τις προηγούμενες έρευνες που εξέταζαν το υπό συζήτηση φαινόμενο των φανταστικών φίλων και των παιχνιδιών των παιδιών με εκείνους. Επιδιώκεται να κατανοηθεί περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά παίζουν με τους φανταστικούς τους φίλους, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους και τα παιχνίδια που επιλέγουν να παίζουν με εκείνους.

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται σε αυτή την έρευνα είναι η μελέτη περίπτωσης και ως «περίπτωση» στη συγκεκριμένη έρευνα θεωρούνται τα παιδιά με φανταστικούς φίλους. Ο όρος «περίπτωση» μπορεί να αποτελείται από μία ομάδα

ατόμων, η οποία θα μοιράζεται κοινά χαρακτηριστικά. Σκοπός της είναι η εξέταση της περίπτωσης αυτής στο πλαίσιο της (Willig, 2015). Το μεθοδολογικό εργαλείο που θα χρησιμοποιηθεί για τη συλλογή δεδομένων είναι οι (ατομικές) ημιδομημένες συνεντεύξεις με τα παιδιά και τους γονείς τους, με στόχο να αποκαλυφθούν οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά, τα χαρακτηριστικά τους και τα παιχνίδια που παίζουν με εκείνους. Στα πλαίσια της συνέντευξης θα πραγματοποιηθεί η ανάγνωση του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου με τίτλο «Την πλήρωνε ο Πάρης» του Τόνι Ροζ. Η ιστορία αυτή αναφέρεται σε ένα παιδί και τον φανταστικό του φίλο. Επομένως, θα ζητηθεί από τα παιδιά μετά τη διεξαγωγή της ανάγνωσης, να αποτυπώσουν ζωγραφικά το φανταστικό τους φίλο, για να δοθεί μία περισσότερο σφαιρική εικόνα για αυτούς. Επίσης, για τη συλλογή δεδομένων θα χρησιμοποιηθεί επιπλέον η παρατήρηση και συγκεκριμένα η συμμετοχική παρατήρηση. Αρχικά, θα δοθεί στα παιδιά ένα πλαστικό παιδικό τηλέφωνο και θα τους ζητηθεί να καλέσουν τον φανταστικό τους φίλο για να έρθει στο χώρο όπου διεξάγεται η έρευνα. Σε επόμενη φάση, θα παρακινηθούν να παίζουν με το φανταστικό τους φίλο το αγαπημένο τους παιχνίδι. Κατά τη διεξαγωγή της συμμετοχικής παρατήρησης θα διαπιστωθεί και ο τρόπος που τα παιδιά παίζουν με τους φανταστικούς τους φίλους.

Η συγκεκριμένη έρευνα παρουσιάζει ορισμένες πρωτοτυπίες. Αρχικά, χρησιμοποιεί τη μελέτη περίπτωσης για να εστιάσει στους φανταστικούς φίλους, στα χαρακτηριστικά τους, στα είδη και στον τρόπο που τα παιδιά παίζουν μαζί τους. Μία τέτοιου είδους ερευνητική μέθοδος καθίσταται ικανή να δια φωτίσει τα υπό εξέταση θέματα εφόσον σκοπός της είναι να δώσει βαρύτητα και έμφαση στη συγκεκριμένη περίπτωση. Επίσης, οι επιλογές της συλλογής δεδομένων αποτελούν και αυτές στοιχείο της πρωτοτυπίας της έρευνας εφόσον θα χρησιμοποιηθούν δύο τεχνικές, η συνέντευξη και η συμμετοχική παρατήρηση, καθώς υπάρχουν ελάχιστες έρευνες που χρησιμοποιούν αυτές τις τεχνικές. Οι περισσότερες έρευνες που εξετάζουν παρόμοιο θέμα είναι κατά κύριο λόγο ποσοτικές, ενώ η συγκεκριμένη είναι ποιοτική, ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης. Τέλος, ένα ακόμη στοιχείο πρωτοτυπίας της παρούσας έρευνας είναι η ανάγνωση του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου («Την πλήρωνε ο Πάρης» Τόνι Ροζ) και η ζωγραφική αποτύπωση των φανταστικών φίλων των παιδιών καθώς και η χρήση ενός πλαστικού τηλεφώνου για την υλοποίηση της τηλεφωνικής κλήσης προς τους φανταστικούς φίλους.

Οι θεματικές ενότητες αυτής της εργασίας είναι η εισαγωγή / η βιβλιογραφική ανασκόπηση των ερευνών που έχουν διεξαχθεί με το θέμα των φανταστικών φίλων, των παιχνιδιών των παιδιών με αυτούς και τον τρόπο που παίζουν αυτά με τους φίλους τους συμπεριλαμβάνοντας τον στόχο της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα. Στη συνέχεια, ακολουθεί η ενότητα της μεθόδου, στην οποία καταγράφεται το ερευνητικό σχέδιο και θα περιγράφεται το δείγμα και οι συμμετέχοντες της έρευνας όπως και τα εργαλεία που συνέβαλαν στην υλοποίησή της. Ακολουθεί η ενότητα των αποτελεσμάτων, στην οποία περιγράφονται τα ευρήματα της έρευνας και ο τρόπος που αυτά θα αναλυθούν. Την τελευταία ενότητα αποτελεί η συζήτηση, μία σύνοψη των ευρημάτων της έρευνας σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών. Επίσης, σε αυτή την ενότητα υπογραμμίζεται η επαλήθευση ή αλλιώς η υλοποίηση των αρχικών ερευνητικών ερωτημάτων που τέθηκαν. Στο τέλος, παρουσιάζονται η λίστα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και τα παραρτήματα με τα δεδομένα της μεθόδου και των αποτελεσμάτων.

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Φανταστικοί φίλοι (imaginary companions)

Κατά τη διάρκεια των προσχολικών χρόνων αρκετά παιδιά συγκροτούν φανταστικούς φίλους, οι οποίοι αποκτούν σημαντικό ρόλο στη ζωή και την καθημερινότητά τους (Singer & Singer, 1990. Motoshima, Shinohara, Todo, Moriguchi, 2014 . Hart & Zellars, 2006). Η ανάδυση των φανταστικών φίλων δεν είναι ίδια για όλα τα παιδιά προσχολικής ηλικίας (Gleason, 2004). Η δημιουργία αυτή είναι ένα αρκετά συνηθισμένο και χαρακτηριστικό φαινόμενο των παιδιών, το οποίο συχνά προβάλλει μία υγιή έκφραση της φαντασίας τους (Hart & Zellars, 2006).

Η δημιουργία φανταστικών φίλων είναι χαρακτηριστικό φαινόμενο, καθώς υπάρχουν βιβλία και ταινίες οι οποίες συμπεριλαμβάνουν στην υπόθεσή τους ήρωες που έχουν φανταστικούς φίλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο

παιδικής λογοτεχνίας με τίτλο «Ο φίλος μου ο Κρένσο», της Κάθριν Απλγκεϊτ (2016). Ο κεντρικός ήρωας του διηγήματος είναι ο Τζάκσον, ο οποίος στα 7 του χρόνια συγκρότησε τον Κρένσο, έναν αόρατο φανταστικό φίλο, που ήταν έναν γάτος. Ένας γάτος ψηλός, με μεγάλη ουρά. Ο Κρένσο λοιπόν έφυγε από τη ζωή του Τζάκσον αλλά επέστρεψε μετά από μερικά χρόνια όταν ήταν ο ίδιος 8 χρονών. Εμφανίστηκε ξανά στη ζωή του για να τον βοηθήσει να ξεπεράσει ορισμένα οικογενειακά προβλήματα. Η οικογένειά του αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά θέματα. Ο αόρατος γάτος αυτός τον βοήθησε να αντιμετωπίσει αυτές τις δύσκολες καταστάσεις. Η συγγραφέας σε ένα από τα κεφάλαια του μυθιστορήματος αυτού τόνισε μέσω του Κρένσο: «Οι φανταστικοί φίλοι δεν έρχονται με δική τους πρωτοβουλία. Μας καλούν. Μένουμε για όσο μας χρειάζονται. Και τότε, και μόνο τότε φεύγουμε» (σελ. 74).

Παρόμοια άποψη μοιράζονται οι δημιουργοί Jennifer Heath και Heather Maidat της ταινίας «Sundays at Tiffany's». Η Τζέιν, η πρωταγωνίστρια της ταινίας, ετοιμάζεται να παντρευτεί. Ξαφνικά όμως εμφανίζεται στη ζωή της ο φανταστικός φίλος της, τον οποίο είχε συγκροτήσει όταν ήταν μικρή. Σε κάποια στιγμή της επισημαίνει ότι οι φανταστικοί φίλοι επιστρέφουν όταν οι δημιουργοί τους αντιμετωπίζουν κάποια δυσκολία και έρχονται για να τους βοηθήσουν και να τους στηρίξουν ψυχολογικά. Η μητέρα της πρωταγωνίστριας ήταν η αιτία που έκανε τον φανταστικό της φίλο να εξαφανιστεί, καθώς κάποια στιγμή φώναζε στην κόρη της ότι ο φίλος της δεν υπάρχει ενώ εκείνη υποστήριζε το αντίθετο.

Μία ακόμη ταινία που συμπεριλάμβανε ένα φανταστικό φίλο, ο οποίος ουσιαστικά βοήθούσε το δημιουργό του να σωθεί από το κακό, ήταν εκείνη με τίτλο «Η Λάμψη» του Stephen King. Το παιδί της ταινίας, ο Ντάνι, συγκρότησε ένα φανταστικό φίλο, τον επονομαζόμενο Τόνι, ο οποίος του αποκάλυπτε στοιχεία και του έδινε πληροφορίες έτσι ώστε να καταφέρει να σώσει την ίδια του τη ζωή και της μητέρας του από τον πατέρα του που ξαφνικά τρελάθηκε. Ο Τόνι ήταν ο δείκτης του χεριού του, στον οποίο ο Ντάνι έδινε χαρακτηριστική φωνή, όταν υποτίθεται μιλούσε εκείνος κουνώντας το δάχτυλό του.

Μερικοί φανταστικοί φίλοι λειτουργούν ως απλή έκφραση της πολυπλοκότητας της φαντασίας των παιδιών, άλλοι είναι δείκτες ορισμένων εκκολαπτόμενων προβλημάτων (συναισθηματικές διαταραχές και ψυχολογικά προβλήματα) ενώ άλλοι είναι ενδείξεις κάποιας διαταραχής, για παράδειγμα

διαταραχής προσωπικότητας ή πολλαπλής διαταραχής προσωπικότητας, για αυτό το λόγο κιάλας ο κάθε φανταστικός φίλος είναι τελείως διαφορετικός από τους άλλους (Hart & Zellars, 2006). Οι φίλοι παιδιών με τις παραπάνω διαταραχές είναι κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας από τα παιδιά που τους συγκροτούν, έχουν χαρακτηριστικά πραγματικών ανθρώπων από το περιβάλλον τους και είναι μέλη της οικογένειας ή διαβολικά όντα (Hart & Zellars, ο.π.).

Ορισμένα παιδιά συνεχίζουν να κρατούν τους φανταστικούς τους φίλους ακόμη και όταν διανύουν τα πρώτα σχολικά τους χρόνια κατά τη διάρκεια του δημοτικού σχολείου (Roby & Kidd, 2008. Taylor, Carlson, Maring, Gerow, & Charley, 2004. Taylor & Carlson, 1997). Ο Svedsen (1934) υποστηρίζει ότι οι φίλοι των παιδιών, για να μπορέσουν να χαρακτηριστούν ως φανταστικοί, οφείλουν να πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις, όπως το να συνδιαλέγονται μαζί τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα και να αποτελούν μέρος της ζωής και της καθημερινότητάς τους (Taylor, Cartwright, & Carlson, 1993). Οι φανταστικοί φίλοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως φανταστικοί χαρακτήρες οι οποίοι είναι είτε άλλα άτομα, είτε λούτρινα ζώακια (Bouldin, 2006 . Gleason, 2004 . Bouldin & Pratt, 1999). Η Bouldin (2006) δίνει μία ακόμη προσέγγιση για τη φύση των φανταστικών φίλων, τονίζοντας πως οι φανταστικοί φίλοι είναι αρκετά ζωντανό φανταστικοί χαρακτήρες (άτομα ή ζώα), οι οποίοι ουσιαστικά δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα αλλά το ίδιο το παιδί προσποιείται και συμπεριφέρεται σαν να είναι αληθινό. Τα παιδιά ουσιαστικά δημιουργούν συναισθηματικές σχέσεις με τους φανταστικούς τους φίλους και με αυτή τους την τακτική εκείνοι παύουν να αποτελούν απλώς μία σκέψη στο μυαλό του παιδιού (Taylor, Cartwright, & Carlson, 1993).

Εκτός από λούτρινα ζώακια οι φανταστικοί φίλοι μπορούν να εκδηλωθούν και με ποικίλες άλλες μορφές, όπως για παράδειγμα, αόρατοι χαρακτήρες και οντότητες, φαντάσματα, κούκλες (Taylor, 2003 . Taylor, Cartwright & Carlson, 1993). Ορισμένοι ερευνητές ωστόσο θεωρούν τα λούτρινα ζώακια και τις κούκλες ως φανταστικούς φίλους μόνο με την προϋπόθεση ότι το παιδί συμπεριφέρεται σε αυτά σαν να έχουν μία συγκεκριμένη προσωπικότητα, έχουν όνομα και αλληλεπιδρούν μαζί του εντάσσοντάς τα στην καθημερινότητά του, ενώ άλλοι δεν τα εντάσσουν σε αυτήν την κατηγορία (Singer & Singer, 1990. Taylor, 1999).

Ουσιαστικά, υπάρχουν δύο κύριες κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται τα διαφορετικά είδη φανταστικών φίλων. Την πρώτη αποτελούν οι αόρατοι φίλοι που

είναι συνομηλικοί με το παιδί με σκοπό να αντικαταστήσουν έτσι τις σχέσεις τους με εκείνους. Στην έρευνα που διεξήγαγαν οι Taylor και Carlson (2000) εστίασαν περισσότερο στους άορατους χαρακτήρες των παιδιών. Διαπίστωσαν ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις των γονέων και οι πολιτισμικές τους πεποιθήσεις σχετικά με τους φανταστικούς φίλους των παιδιών επηρεάζουν και καθορίζουν τον τρόπο που αυτοί ερμηνεύονται από εκείνα, δηλαδή ως φανταστικές οντότητες, δαιμονικά όντα ή χαρακτήρες από προηγούμενες ζωές (Taylor & Carlson, ο.π). Τη δεύτερη αποτελούν τα υπαρκτά αντικείμενα στα οποία το παιδί δίνει ζωή, όπως είναι τα λούτρινα ζωάκια (Gleason, Sebanc, McGinley, Hartup & Willard, 1997). Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι οι φανταστικοί αυτοί χαρακτήρες ανεξαρτήτως από την κατηγορία που ανήκουν, έχουν συγκεκριμένο όνομα, ηλικία, φύλο και εξωτερικά χαρακτηριστικά (Singer & Singer, 1990. Taylor, 1999).

Έρευνες έχουν αποκαλύψει πως είναι πιο σύνηθες φαινόμενο τα κορίτσια να συγκροτούν περισσότερο φανταστικούς φίλους από ό, τι συνηθίζουν τα αγόρια (Fritz, 2015). Αυτή η διαπίστωση εξακριβώνεται και από άλλες έρευνες στις οποίες τα κορίτσια δημιουργούν φανταστικούς φίλους, ενώ τα αγόρια κατά κύριο λόγο προσποιούνται και ενσαρκώνουν ζώα, άλλους ανθρώπους ή κάτι διαφορετικό όπως αεροπλάνα, μηχανές κλπ. (impersonation) (Taylor & Carlson, 2005).

Η έρευνα των Gleason, Sebanc και Hartup (2000) κατέδειξε ότι τα πρώτα παιδιά και τα μοναχοπαιδιά κατά κύριο λόγο συγκροτούν φανταστικούς φίλους ενδεχομένως από τη έλλειψη φιλικών σχέσεων στον πραγματικό κόσμο. Επίσης, τα παιδιά με φανταστικούς φίλους κατά κύριο λόγο χαρακτηρίζονται από την έλλειψη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων (Gleason, 2004). Σε παρόμοιες διαπιστώσεις κατέληξε και η έρευνα των Bouldin και Pratt (1999). Τα παιδιά συνάπτουν υγιείς σχέσεις με τους φανταστικούς τους φίλους, γιατί τις θεωρούν τόσο σημαντικές όσο και εκείνες με τους πραγματικούς, υποστηρίζοντας ότι οι φανταστικοί φίλοι ουσιαστικά αναπληρώνουν το κενό της απουσίας των πραγματικών. Η άποψη αυτή ενισχύει τη θέση ότι τα παιδιά που δημιουργούν τέτοιου είδους φίλους έχουν περιορισμένες κοινωνικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, κάτι που όμως δεν έχει αποδειχθεί εμπειρικά (Gleason, 2004). Αντίθετα, οι έρευνες της Taylor (1999) και των Singer και Singer (1990) υπογράμμισαν ότι τα παιδιά αυτά είναι ιδιαίτερα κοινωνικά, εξωστρεφή και δημιουργούν εξίσου φιλικές σχέσεις και με φανταστικούς και πραγματικούς φίλους.

Ωστόσο, υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες ορισμένα παιδιά προβαίνουν στη δημιουργία ολόκληρων φανταστικών κόσμων που είναι τελείως διαφορετικοί από τους συνηθισμένους - συμβατικούς (Singer & Singer, 1990). Οι ιδιαίτεροι αυτοί κόσμοι ονομάζονται «παράκοσμοι» (paracosms). Για να μπορέσει όμως αυτή η συνθήκη να ενταχθεί στην κατηγορία των φανταστικών φίλων, πρέπει να πληρούνται ορισμένα κριτήρια, όπως το γεγονός ότι το παιδί οφείλει να έχει συνειδητοποιήσει ότι αυτοί οι κόσμοι αποτελούν αποκλειστικά μέρος της φαντασίας του. Επίσης, θα πρέπει να μονοπωλεί το ενδιαφέρον του παιδιού για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και τέλος να κατέχει εξέχουσα σημασία για το ίδιο το παιδί και να έχει τη διάθεση να διατηρήσει στο χρόνο αυτούς τους κόσμους (Singer & Singer, 1990). Η έρευνα των Silvey και Mackeith (1982-1983) αποκάλυψε ότι το 19% των παιδιών που είχαν συγκροτήσει αυτούς τους κόσμους ήταν παιδιά ηλικίας 3 και 6, καθώς στην ηλικία των 8 και 9 αυτοί οι κόσμοι διανθίζονται στη φαντασία του παιδιού (Singer & Singer, 1990). Ουσιαστικά, τα παιδιά σε αυτούς τους φανταστικούς κόσμους τους, οι οποίοι μπορεί για παράδειγμα να είναι και μία ολόκληρη πόλη, περιλαμβάνουν ξεχωριστούς ανθρώπους, ξεχωριστά είδη λουλουδιών και δέντρων και οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους με μία ξεχωριστή γλώσσα (Hoff, 2005 . Singer & Singer, ο.π).

Η συγκρότηση φανταστικών φίλων από τα παιδιά συνήθως αποτελεί ένα φυσιολογικό φαινόμενο, ωστόσο αυτή η συνθήκη συμβάλλει στο να τα βοηθήσει να αντιμετωπίζουν κάποιες προσωπικές τους δυσκολίες. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας μπορεί να αισθάνονται μοναξιά, απομόνωση ή παραμέληση από τους ανθρώπους γύρω τους και ιδιαίτερα τους συνομηλίκους τους, πράγμα που ίσως τα ωθεί στη δημιουργία φανταστικών φίλων (Seeman, Widrow & Yesavage, 1984 . Benson & Pryor, 1972). Υπάρχει περίπτωση η συγκρότηση φανταστικών φίλων να συνυποδηλώνει ότι τα παιδιά απλώς ικανοποιούν το «υπερεγώ» τους και αυξάνεται η αυτοπεποίθησή τους (Fritz, 2015 . Seeman, Widrow & Yesavage, 1984 . Nagera, 1969).

Ορισμένοι γονείς δεν αντιλαμβάνονται ότι τα παιδιά τους δημιουργούν φανταστικούς φίλους, τους οποίους τους αντιμετωπίζουν σαν να είναι πραγματικοί άνθρωποι ή πραγματικά ζώα το καθένα με τη δική του προσωπικότητα (Wigger, Paxson & Ryan, 2013). Οι γονείς δεν παίζουν καθοριστικό ρόλο στο αν τα παιδιά τους θα δημιουργήσουν φανταστικούς φίλους (Taylor & Carlson, 2000). Ωστόσο, κάποιοι γονείς είναι θετικά διακείμενοι προς τη συγκρότηση φανταστικών φίλων από

τα ίδια τα παιδιά τους, επειδή θεωρούν ότι με αυτόν τον τρόπο καλλιεργείται η φαντασία τους και η συνθήκη αυτή αποτελεί ένδειξη ευφυΐας (Gleason & Kalpidou, 2014). Σύνηθες φαινόμενο αποτελεί όμως αρκετοί γονείς να μην υποστηρίζουν και να μην επιθυμούν τα παιδιά τους να συγκροτούν τέτοιους φίλους (Taylor, 1999).

2.2 Συμβολή φανταστικών φίλων στην ανάπτυξη του παιδιού

Τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους επωφελούνται ολόπλευρα σε ποικίλους τομείς. Πιο συγκεκριμένα, αποκτούν καλύτερη κατανόηση των πληροφοριών, εξασκούν τις ικανότητες της ακοής και της παρατήρησης όπως επίσης, αντιλαμβάνονται και αποδέχονται περισσότερο τη γνώμη του άλλου. Αυτές οι διαδικασίες πραγματοποιούνται όταν τα παιδιά επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν με τους φανταστικούς τους φίλους (Davis, Meins & Fernyhough 2014). Η δημιουργία φανταστικών φίλων μπορεί να βελτιώσει τις σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους παρέχοντας τη δυνατότητα σε εκείνα να εξασκούν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες σε αρχική φάση με τους φανταστικούς τους φίλους και έπειτα με τους συνομηλίκους τους (Gleason, 2004). Επίσης, οι φανταστικοί φίλοι παρέχουν στα παιδιά τη δυνατότητα να εξασκούνται στην αναγνώριση και στην ανάληψη διαφορετικών ρόλων. Οι ασχολίες αυτές ενδεχομένως να συμβάλουν στην παροχή πληροφοριών στα παιδιά για την βαθύτερη κατανόηση του εαυτού τους και της προσωπικότητάς τους (Hart & Zellars, 2006).

Για μερικά παιδιά οι φανταστικοί φίλοι λειτουργούν ως δείκτες και πηγές σοφίας, παρηγοριάς και καθοδήγησης, καθώς καλλιεργούνται οι έμφυτες ικανότητες για τη φρόνηση στα παιδιά μικρής ηλικίας (Hart & Zellars, 2006). Ακόμη, οι φανταστικοί φίλοι αναπτύσσουν την αυτοέκφραση του παιδιού, τις επικοινωνιακές του δεξιότητες και την συναισθηματική του απελευθέρωση. Το παιχνίδι μαζί τους παρέχει στα παιδιά εμπειρίες αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας, αναγνώρισης σημαντικών καταστάσεων και ατόμων, μειώνει το άγχος και συμβάλλει στην αντιμετώπιση ποικίλων προβλημάτων ή δυσκολιών. Είναι δείκτες δημιουργικής σκέψης και συναισθηματικής αντίληψης (Hart & Zellars, 2006). Τα παιδιά με φανταστικούς φίλους είναι περισσότερο χαρισματικά και έχουν την προδιάθεση για την καλλιέργεια δημιουργικής σκέψης (Singer & Singer, 1990). Οι σχέσεις που

αναπτύσσονται μεταξύ τους δεν οφείλονται στο γεγονός ότι τα παιδιά αδυνατούν να δημιουργήσουν σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, απλώς απολαμβάνουν τη συντροφιά ενός φανταστικού φίλου, η οποία ουσιαστικά αποτελεί μία αντανάκλαση μίας πραγματικής σχέσης με έναν συνομήλικο (Taylor, 1999). Υπάρχει και η περίπτωση τα παιδιά να δημιουργούν φανταστικούς φίλους γιατί ενδόμυχα να επιδιώκουν την αποδοχή από τους συνομηλίκους τους, ένα κενό που το αναπληρώνουν με αυτόν τον τρόπο. Επομένως, οι φανταστικοί φίλοι καλύπτουν και τέτοιου είδους απώλειες (Gleason, 2004). Τα παιδιά με φανταστικούς φίλους χαρακτηρίζονται ως πιο συγκεντρωμένα, αντιλαμβάνονται τις προδιαθέσεις των άλλων και είναι περισσότερο κοινωνικοποιημένα και εκτεθειμένα σε κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους συνομηλίκους τους (Bouldin, & Pratt, 2002). Έρευνες έχουν καταλήξει στο ότι η συγκρότηση φανταστικών φίλων έχει θετικές επιδράσεις στην ανάπτυξη των κοινωνικών, γνωστικών, συναισθηματικών και επικοινωνιακών ικανοτήτων (Giménez-Dasí, Pons & Bender, 2016).

2.3 Φαντασία και φανταστικοί φίλοι

Η συνθήκη δημιουργίας φανταστικών φίλων συνδέεται άρρηκτα με τη φαντασία των παιδιών. Υπάρχουν πέντε πτυχές της ζωής της φαντασίας, η πρώτη είναι οι φανταστικοί φίλοι, η δεύτερη τα όνειρα των παιδιών, η τρίτη οι ονειροπολήσεις, η τέταρτη οι τρομαχτικές σκέψεις και η πέμπτη το παιχνίδι προσποίησης (Bouldin, 2006). Στην έρευνά της η Bouldin (2006) διαπίστωσε ότι η συγκρότηση φανταστικών φίλων συνδέεται με τη έμφυτη προδιάθεση για εμπλοκή στη φαντασία. Το περιεχόμενο των ονείρων των παιδιών με φανταστικούς φίλους, οι ονειροπολήσεις που πραγματοποιούν χαρακτηρίζονται από ζωντάνια και παραστατικότητα και τα παιχνίδια που καταπιάνονται διαφέρουν από τα παιδιά που δε συγκροτούν φανταστικούς φίλους (Bouldin, ο.π. Taylor, Cartwright, & Carlson, 1993). Τα παιδιά με φανταστικούς φίλους συνήθως είναι πιο πρόθυμα να συζητήσουν για τις φαντασιώσεις τους, για τις ονειροπολήσεις τους και για τα όνειρά τους, επίσης εμπλέκονται περισσότερο σε παιχνίδια προσποίησης τα οποία εμπεριέχουν φανταστικές δραστηριότητες (Bouldin, 2006). Οι φαντασιώσεις που πραγματοποιούν τα παιδιά μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ένα είδος φαντασίας ή ιδέας, οι οποίες

προκύπτουν από εκείνα. Είναι δείκτες των προθέσεων των παιδιών όπως και της δημιουργικότητας και της δημιουργικής σκέψης (Hart & Zellars, 2006).

Τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους συνήθως γνωρίζουν τη φανταστική ιδιότητα του φίλου τους από την ηλικία των πέντε χρονών, ωστόσο υπάρχει και η αντίθετη άποψη (Seeman, Widrow & Yesavage, 1984). Ορισμένα παιδιά με φανταστικούς φίλους δυσκολεύονται να διακρίνουν τον πραγματικό από το φανταστικό κόσμο, επειδή μπορούν με ευκολία να αναπαραστήσουν στο μυαλό τους νοητικές εικόνες και να σκεφτούν μαγικές ιδέες (Bouldin & Pratt 2001). Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι τα παιδιά θεωρούν πως οι νοητικές εικόνες που πραγματοποιούν στο μυαλό τους μπορούν να συμβούν και στην πραγματικότητα, επομένως έχουν την λανθασμένη εντύπωση ότι αυτό που σκέφτονται είναι πραγματικό (Bouldin & Pratt ο.π . Flavell, Flavell & Green, 1983). Τα παιδιά με φανταστικούς φίλους έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τη φαντασία τους ανά πάσα στιγμή και να σκεφθούν μία νοητική εικόνα στο μυαλό τους η οποία μπορεί για παράδειγμα να είναι ένα τρομαχτικό τέρας (Sharon & Woolley, 2004 . Bouldin & Pratt 2001). Τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες πραγματοποιούν φανταστικές και μαγικές σκέψεις (Woolley, 1997). Καθίσταται αρκετά δύσκολο για τα παιδιά να διαχωρίσουν τον πραγματικό από το φανταστικό κόσμο, για εκείνα ο τελευταίος περιλαμβάνει άλογα που μιλούν, ευχές που γίνονται αληθινές (Woolley, ο.π). Είναι πιθανό η συνεχόμενη έκθεση σε φανταστικές εμπειρίες να προωθεί την κατανόηση του νου των παιδιών όπως και η ενασχόληση με παιχνίδια φαντασίας (Taylor & Carlson, 1997).

2.4 Παιχνίδι προσποίησης

Τα παιδιά εμπλέκονται με το παιχνίδι προσποίησης από πολύ μικρή ηλικία και συγκεκριμένα από 2 χρονών και αυτό εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας (Lillard, Zeljo, Curenton, & Kaugars, 2000). Αυτό διανθίζεται γύρω στην ηλικία των 5 και διαρκεί μέχρι και τα 8 χρόνια (Woolley, 1997). Το παιχνίδι προσποίησης αποτελεί έναν φανταστικό κόσμο που δημιουργεί το ίδιο το παιδί αποκλειστικά και μόνο στο μυαλό του (Leong & Bodrova, 2012). Επίσης, το παιχνίδι αυτό προϋποθέτει ότι τα παιδιά έχουν αποκτήσει την συμβολική σκέψη και είναι

ικανά να προβαίνουν σε νοητικές αντικαταστάσεις αντικειμένων (Bergen, 2002). Είναι μία μορφή παιγνιώδους συμπεριφοράς που περιλαμβάνει πράξεις οι οποίες δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα (Weisberg, 2015).

Υπάρχουν ποικίλα είδη παιχνιδιού προσποίησης, ένα από αυτά είναι η αντικατάσταση του αντικειμένου, δηλαδή η συμβατική χρήση του αντικειμένου αυτού παύει να ισχύει και υιοθετείται μία τελείως διαφορετική από το ίδιο το παιδί (πχ. μπανάνα ως τηλέφωνο) (Weisberg, 2015). Αργότερα, στην πρώιμη προσχολική ηλικία το παιχνίδι προσποίησης εξελίσσεται και περιλαμβάνει παιχνίδι με αόρατα αντικείμενα, τα οποία βρίσκονται μόνο στη φαντασία του παιδιού. Μία άλλη μορφή του είναι η δημιουργία φανταστικών φίλων, αυτό το είδος διαφέρει τελείως από τα προηγούμενα, καθώς προϋποθέτει ότι το παιδί συνδιαλέγεται, επικοινωνεί και συμμετέχει σε ποικίλες δραστηριότητες με μία φανταστική οντότητα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα εβδομάδων, μηνών ακόμη και χρόνων (Weisberg, 2015). Οι φανταστικοί φίλοι είναι ουσιαστικά ένα πιο εκλεπτυσμένο είδος παιχνιδιού προσποίησης (Taylor, 1999). Η συνθήκη αυτή δημιουργίας και συνδιαλλαγής με τους φανταστικούς φίλους βοηθά τα παιδιά να κατανοήσουν τις σκέψεις, τη θέση ενός άλλου ατόμου (Taylor & Mannering, 2007). Ένα σχετικό φαινόμενο θεωρείται η προσποίηση, η μίμηση ενός χαρακτήρα ή ζώου από το ίδιο το παιδί για ένα αντίστοιχα μεγάλο χρονικό διάστημα (Taylor & Carlson, 2005). Τέλος, μερικά παιδιά συγκροτούν φανταστικούς κόσμους, τους «παράκοσμους», στους οποίους, όπως προαναφέρθηκε, τα παιδιά δίνουν τους δικούς τους κανόνες και τη δική τους σφραγίδα όσον αφορά τις προσωπικότητες και τα πράγματα που συμπεριλαμβάνονται σε αυτούς (Singer & Singer, 1990).

Τα παιδιά όταν καταπιάνονται με παιχνίδια προσποίησης συνήθως επιλέγουν για συμπαίκτες τους παιδιά ίδιου φύλου με εκείνα και ενσαρκώνουν σε αυτά ρόλους που είναι συμβατοί με το φύλο τους (Taylor & Carlson, 2005). Μέσω του παιχνιδιού προσποίησης τα παιδιά προβάλλουν ουσιαστικά τη θηλυκότητα και την αρρενωπότητα εκφράζοντάς τες με καταστάσεις που είναι σύμφωνες με τις κοινωνικές επιταγές (Taylor & Carlson, ο.π).

Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους εμπλέκονται περισσότερο σε παιχνίδια προσποίησης από τα άλλα παιδιά, γιατί τα επίπεδα της φαντασίας τους είναι περισσότερο ανεπτυγμένα (Gleason, Jarudi & Cheek, 2003 . Pierucci, O'Brien, McInnis, Gilpin & Barber, 2014). Στην έρευνά τους

οι Gleason Sebanc και Hartup (2000) κατέδειξαν ότι τα παιδιά καταπιάνονται σε παιχνίδια προσποίησης με θέμα την καθημερινότητα και τις οικογενειακές και καθημερινές δραστηριότητες αλλά και με φανταστικά θέματα. Στην έρευνά τους οι Taylor, Sachet, Maring και Mannering (2013) υπέθεσαν ότι τα παιδιά με φανταστικούς φίλους είναι περισσότερο πρόθυμα να καταπιαστούν με παιχνίδια προσποίησης. Για να διαπιστώσουν αν η άποψή τους είναι αληθής, έδωσαν στα παιδιά ένα πλαστικό παιδικό τηλέφωνο και τους ζήτησαν να καλέσουν τους φανταστικούς τους φίλους με σκοπό να πραγματοποιήσουν φανταστική συζήτηση μαζί τους. Τα ευρήματά τους ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες τους και κατέληξαν ότι τα παιδιά με φανταστικούς φίλους είναι πιο πιθανό να εμπλακούν με παιχνίδια προσποίησης όπως και έγινε στη συγκεκριμένη έρευνα (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013). Παρόμοια τακτική ακολούθησε και η έρευνα των Taylor, Cartwright και Carlson (1993), η οποία επιβεβαιώνει αυτή την άποψη.

Το παιχνίδι ρόλων είναι μία κατάσταση προσποίησης στην οποία τα παιδιά φαντάζονται και ενσαρκώνουν ρόλους το καθένα ξεχωριστά κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με τους φανταστικούς τους φίλους (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013). Ο Harris (2000) διαφοροποιεί το παιχνίδι ρόλων από το παιχνίδι προσποίησης, γιατί το δεύτερο δεν περιλαμβάνει τη συγκρότηση φανταστικών χαρακτήρων (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013). Υποστήριξε ότι υπάρχουν τρία είδη παιχνιδιού ρόλων, τα οποία διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούν τα παιδιά τους φανταστικούς τους φίλους (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, ο.π). Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο είδος είναι ότι το παιδί ενσαρκώνει έναν ρόλο και τον εκτελεί πάνω σε μία κούκλα ή ένα λούτρινο ζώακι. Το δεύτερο ότι το ίδιο το παιδί παριστάνει ότι είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας και το τρίτο ότι δημιουργεί μία φανταστική οντότητα αποκλειστικά και μόνο στο μυαλό του. Επίσης, αναδύονται ποικίλες διαφορές μεταξύ των παιδιών προσχολικής ηλικίας, τα οποία συγκροτούν φανταστικούς φίλους. Τα παιδιά αυτά καθώς παίζουν με τους φανταστικούς τους φίλους είναι περισσότερο πιθανό να εντάξουν στο παιχνίδι τους μυθικά – φανταστικά στοιχεία (Bouldin & Pratt, 1999) και να εμπλακούν σε παιχνίδια προσποίησης (Taylor, 1999). Με τις παραπάνω έρευνες συμφωνεί και εκείνη των Gleason, Jarudi και Cheek (2003) η οποία τονίζει πως τα παιδιά αυτά που καταπιάνονται σε παιχνίδια προσποίησης έχουν περισσότερες ικανότητες ανάπτυξης και καλλιέργειας της φαντασίας τους.

Οι Gleason, Sebanc και Hartup (2000) αναφερόμενοι στις σχέσεις που συνάπτουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους τόνισαν ότι εκείνα που έχουν αόρατους φανταστικούς φίλους είναι πιο φιλικά και κοινωνικά μαζί τους, ενώ εκείνα που έχουν λούτρινα ζώακια ή κούκλες περιορίζονται μόνο σε ρόλους φροντίδας προς αυτούς. Σε μία άλλη έρευνα οι Gleason, Sebanc, McGinley, Hartup και Willard (1997) ανακάλυψαν ότι τα παιδιά με φανταστικούς φίλους λούτρινα ζώακια καταπιάνονταν περισσότερο με παιχνίδια ρόλων και συμβολικό παιχνίδι, από ό, τι εκείνα με αόρατους φίλους. Στην έρευνά τους οι Singer και Singer (1990) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά που έχουν ανεπτυγμένη φαντασία και συγκροτούν φανταστικούς φίλους ανέφεραν ότι ήθελαν να περνούν χρόνο με τους φίλους τους και είχαν μοιραστεί ευχάριστες στιγμές μαζί τους.

2.5 Συμβολή παιχνιδιού προσποίησης στην ανάπτυξη του παιδιού

Ποικίλα είναι τα οφέλη που προσφέρει το παιχνίδι προσποίησης στα παιδιά. Τα παιδιά που εμπλέκονται σε παιχνίδια προσποίησης αναπτύσσουν τη θεωρία του νου τους, αυτό συμβαίνει επειδή και τα δύο (παιχνίδι προσποίησης, θεωρία του νου) απαιτούν από τα παιδιά την ικανότητα για νοητικές αναπαραστάσεις (Taylor & Carlson, 1997 . Leslie, 1987). Ακόμη, στα παιδιά αυτά αναπτύσσεται και καλλιεργείται η δημιουργικότητα και η δημιουργική σκέψη, η ευφυΐα. (Lillard, Lerner, Hopkins, Dore, Smith & Palmquist, 2012). Αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τα παιδιά έρχονται αντιμέτωπα με χιλιάδες προβλήματα τα οποία μαθαίνουν σιγά σιγά να τα επιλύουν μόνα τους και πραγματοποιούν συλλογισμούς για να τα αποφεύγουν. Μία θετική έκβαση του παιχνιδιού προσποίησης είναι η εκμάθηση της διατήρησης των αντικειμένων, δηλαδή να συνειδητοποιήσουν τα παιδιά ότι τα αντικείμενα έχουν ορισμένες ιδιότητες και χαρακτηριστικά τα οποία δεν αναλώνονται στο παιχνίδι, για παράδειγμα όταν προσποιείται ένα παιδί ότι μία μπανάνα είναι ένα τηλέφωνο, ουσιαστικά η μπανάνα δεν έπαψε ποτέ να έχει τα χαρακτηριστικά της (Lillard, Lerner, Hopkins, Dore, Smith & Palmquist, 2012). Επιπροσθέτως, τα παιδιά αναπτύσσουν κοινωνικές δεξιότητες, αντιλαμβάνονται τη συμβολική αναπαράσταση των αντικειμένων (μπανάνα – τηλέφωνο), εξασκούν τις γλωσσικές τους ικανότητες και την δυνατότητα να αφηγούνται ιστορίες. Τέλος, καλλιεργούν τις εκτελεστικές τους λειτουργίες, όπως τη βελτίωση της μνήμης

εργασίας τους, τον έλεγχο και την προσήλωση – προσοχή τους, όπως και την αυτορρύθμιση των συναισθημάτων τους (Lillard, Lerner, Hopkins, Dore, Smith & Palmquist, 2012).

3. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

3.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση του παιχνιδιού των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη έρευνα επιδιώκει να ανακαλύψει το είδος των φανταστικών φίλων που συγκροτούν τα παιδιά, όπως είναι για παράδειγμα οι αόρατοι φανταστικοί φίλοι, τα λούτρινα κουκλάκια ή οι κούκλες και στα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους, δηλαδή το φύλο, την ηλικία τους και την εμφάνισή τους. Επίσης, ενδιαφέρεται να ανακαλύψει τα παιχνίδια με τα οποία εμπλέκονται τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσα έρευνας είναι τα εξής, το πρώτο ερευνητικό ερώτημα είναι «Ποιοι είναι και πώς είναι οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών» και το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα το οποίο αποτελείται από δύο υποερωτήματα είναι «Τι είδους παιχνίδια παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους» και «Πώς παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους».

3.2 Συμμετέχοντες

Το δείγμα της έρευνας αποτελούν 8 παιδιά, τα οποία έχουν συγκροτήσει φανταστικούς φίλους. Στο δείγμα συμπεριλαμβάνονται και οι γονείς των παιδιών αυτών και ειδικότερα οι μητέρες τους. Στο σύνολο ο αριθμός των γονέων είναι 8, ωστόσο τρία από τα παιδιά είναι αδέρφια, αλλά η μητέρα τους έδωσε ξεχωριστή συνέντευξη για το κάθε παιδί. Επομένως, το συνολικό δείγμα της έρευνας αυτής είναι 16 άτομα. Ειδικότερα, από τα 8 παιδιά, τα 4 είναι κορίτσια και τα 4 αγόρια. Τα παιδιά

αυτά είναι ηλικίας από 3,5 μέχρι 10 χρονών. Το δείγμα προήλθε από οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον της ερευνήτριας. Καθίσταται απαραίτητο να διεξαχθεί συνέντευξη και με τους γονείς των παιδιών αυτών και συγκεκριμένα τις μητέρες τους, γιατί μερικές φορές τα παιδιά επινοούν έναν φανταστικό φίλο απλώς και μόνο επειδή ο ερευνητής τους απευθύνει μία τέτοιου είδους ερώτηση. Ωστόσο, σύνηθες είναι και το φαινόμενο τα παιδιά να περιγράφουν έναν πραγματικό τους φίλο αντί για έναν φανταστικό, για αυτό το λόγο η συμβολή του γονέα είναι καθοριστική καθώς αυξάνει την εγκυρότητα της έρευνας (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013).

Πινακάκι με τους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας και χρήσιμες πληροφορίες για αυτούς.

<u>Συμμετέχοντες</u>	<u>Ηλικία</u>	<u>Όνομα φανταστικού φίλου</u>	<u>Είδος φανταστικού φίλου</u>	<u>Οικογενειακή κατάσταση</u>
Παιδί 1	7	Αγγελική Φραουλίνα + Φραουλοχώρα	Αόρατος + παράκοσμοι	3 ^ο αδερφάκι
Παιδί 2	10	Κροκόδειλος (χωρίς όνομα)	Αόρατος	1 ^ο αδερφάκι
Παιδί 3	3,5	Φίλοντατ	Αόρατος	Μοναχοπαίδι
Παιδί 4	9	Αιολία + Σπιτοικία	Αόρατος + παράκοσμοι	2 ^ο αδερφάκι
Παιδί 5	3,5	Λουκία και Λυδία	Κούκλες	1 ^ο αδερφάκι
Παιδί 6	8	Γαβγάκης	Λούτρινο ζώακι	Μοναχοπαίδι
Παιδί 7	6	Κύριος Κανένας	Playmobil	1 ^ο αδερφάκι
Παιδί 8	8	Γκαγκάκης	Λούτρινο ζώακι	1 ^ο αδερφάκι

3.3 Ερευνητική προσέγγιση

Μελέτη περίπτωσης

Η διερεύνηση των συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων θα υλοποιηθεί με τη χρήση της μεθόδου της μελέτης περίπτωσης. Ο Yin (1994) υποστήριξε ότι ουσιαστικά η μελέτη περίπτωσης είναι μία έρευνα η οποία εμβαθύνει σε ένα φαινόμενο το οποίο το προσεγγίζει στο πλαίσιο του. Για το σκοπό αυτό ο ερευνητής χρησιμοποιεί διαφορετικές πηγές συλλογής δεδομένων (Yin, ο.π.). Σκοπός μιας

μελέτης περίπτωσης είναι να εντρυφήσει σε μία κατάσταση, σε ένα συγκεκριμένο περιστατικό, μία τάξη, ένα παιδί, μία ομάδα παιδιών, ατόμων, ένα σχολείο, μία κοινότητα (Cohen, Manion & Morrison, 2008 . Robson, 2007). Ο ερευνητής προβαίνει στη μελέτη αυτής της περίπτωσης στο πλαίσιο της και παρατηρεί τα χαρακτηριστικά της για να την εξερευνήσει σε βάθος και λεπτομερώς (Cohen, Manion & Morrison, ο.π.). Ουσιαστικά, η μελέτη περίπτωσης θεωρείται περισσότερο ως στρατηγική παρά ως μέθοδος. Ακόμη είναι εμπειρική, επειδή χρησιμοποιεί αρκετές αποδείξεις για το φαινόμενο που μελετά και τέλος, εμβαθύνει σε μία συγκεκριμένη περίπτωση την οποία τη διερευνά στο περιβάλλον που αυτή εξελίσσεται (Robson, 2007). Η επιλογή της συγκεκριμένης περίπτωσης γίνεται επειδή ο ερευνητής θεωρεί ότι τον ενδιαφέρει να εστιάσει σε εκείνη, καθώς αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό φαινόμενο μίας κατάστασης. Επομένως, με αυτόν τον τρόπο θα καταφέρει να την προσεγγίσει καλύτερα για να αποκτήσει μία γενική εικόνα και κατανόηση για αυτή την περίπτωση (Willig, 2015). Επίσης, προσπαθεί να συγκεντρώσει τις απαραίτητες για εκείνον πληροφορίες χρησιμοποιώντας ποικίλες πηγές με άμεση απόρροια τη βαθύτερη κατανόηση της περίπτωσης που μελετάται (Willig, ο.π.).

Υπάρχουν αρκετά είδη μελετών περίπτωσης σύμφωνα με τους Yin (1994), Robson (2007) και Willig (2015). Σε αυτή την έρευνα υιοθετείται η κατηγοριοποίηση που πραγματοποιεί ο Robson (2007) για τις μελέτες περίπτωσης. Η συγκεκριμένη έρευνα επομένως ανήκει στην κατηγορία των συνόλων μεμονωμένων μελετών της περίπτωσης. Μελετάται ένας μικρός αριθμός ατόμων, οι οποίοι μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά (Robson, 2007). Τον αριθμό των συγκεκριμένων ατόμων αποτελούν 8 παιδιά και οι μητέρες τους. Κοινός γνώμονας αυτής της περίπτωσης είναι ότι και τα 8 παιδιά έχουν συγκροτήσει φανταστικούς φίλους, οι οποίοι κατέχουν και διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στη ζωή και την καθημερινότητα του παιδιού.

Τα χαρακτηριστικά μίας μελέτης περίπτωσης αποτελούν το γεγονός ότι οι ερευνητές δεν δίνουν βαρύτητα στο γενικό, απώτερος σκοπός τους είναι να εστιάσουν και να προσπαθήσουν να κατανοήσουν μία συγκεκριμένη περίπτωση στο πλαίσιο της και στην ιδιαιτερότητά της (Robson, 2007. Willig, 2015). Ο ερευνητής οφείλει να παρατηρήσει και να ανακαλύψει τους τρόπους με τους οποίους η περίπτωση που εξετάζει σχετίζεται και επηρεάζεται από το περιβάλλον όπου υπάρχει εκείνη. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μελέτης περίπτωσης είναι η τριγωνοποίηση, δηλαδή η

συγκέντρωση πληροφοριών με ποικίλους τρόπους έτσι ώστε να κατανοηθεί σε βάθος η περίπτωση που μελετάται (Willig, 2015). Με αυτόν τον τρόπο ο ερευνητής διευρύνει τους ορίζοντές του και προσεγγίζει την περίπτωση από διάφορες οπτικές βοηθώντας τον να αναγνωρίσει τις σημαντικές πληροφορίες σε αυτές. Επίσης, οι μελέτες περίπτωσης έχουν μία ιδιαίτερη σχέση με το χρόνο, καθώς εξελίσσονται μέσα σε κάποιο χρονικό διάστημα κάτι που ενδιαφέρει και βοηθά τον ερευνητή στη μελέτη του. Τέλος, χρησιμοποιούνται είτε για να παράξουν μία θεωρία, είτε για να πραγματοποιηθεί ένας έλεγχος μίας θεωρίας είτε για διασαφήνιση ή διεύρυνση της υπάρχουσας θεωρίας πάνω στο θέμα που διερευνάται (Gerring, 2004. Willig, 2015).

Πλεονεκτήματα και Μειονεκτήματα μελέτης περίπτωσης

Οι μελέτες περίπτωσης έχουν ορισμένα πλεονεκτήματα. Οι Hitchcock και Hughes (1995) υπογραμμίζουν ότι οι μελέτες περίπτωσης συλλέγουν πλούσιες και λεπτομερείς περιγραφές της περίπτωσης και τονίζουν ποικίλα γεγονότα και καταστάσεις που αναδεικνύουν την συγκεκριμένη περίπτωση. Δίνουν έμφαση στα υποκείμενα και στις συμπεριφορές τους με σκοπό να κατανοήσουν και να προσδιορίσουν τους τρόπους συμπεριφοράς τους. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο των μελετών περίπτωσης είναι ότι ο ρόλος του ερευνητή ουσιαστικά είναι ενεργός με αποτέλεσμα να εμπλέκεται σε διάφορες καταστάσεις, οι οποίες θα τον βοηθήσουν να δια φωτίσει καλύτερα την περίπτωση που διερευνά (Cohen, Manion & Morrison, 2008). Επίσης, οι μελέτες περίπτωσης χαρακτηρίζονται ελκυστικές μέθοδοι, επειδή τα δεδομένα τους μπορούν να υποστούν γενικεύσεις, αφού βασίζονται σε λεπτομέρειες της κάθε περίπτωσης (Cohen, Manion & Morrison, ο.π.). Καθίστανται περισσότερο χρήσιμες για την εξαγωγή περιγραφικών συμπερασμάτων για την συγκεκριμένη περίπτωση που μελετάται (Gerring, 2004).

Από την άλλη πλευρά, οι μελέτες περίπτωσης όπως και όλες οι ερευνητικές μέθοδοι περιλαμβάνουν και αρκετά αρνητικά στοιχεία. Μερικά από αυτά είναι ότι αυτού του είδους οι μελέτες δεν μπορούν να επανεξεταστούν, επειδή ως ένα σημείο θεωρούνται υποκειμενικές και προσωπικές. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο ερευνητής να μεταφέρει ορισμένες προκαταλήψεις ή να προκληθούν ποικίλα προβλήματα παρότι γίνονται προσπάθειες για επίτευξη της αναστοχαστικότητας (Cohen, Manion & Morrison, 2008).

Γνώση που παράγει η μελέτη περίπτωσης

Η μελέτη περίπτωσης χρησιμοποιεί ποικίλες μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, με απόρροια να εξεταστεί και να διερευνηθεί μία συγκεκριμένη περίπτωση ενός φαινομένου (Willig, 2015). Επομένως, ο ερευνητής προσπαθεί να διεξάγει μία έρευνα, η οποία θα περιλαμβάνει αναλυτικά και λεπτομερώς τα χαρακτηριστικά του φαινομένου που τον ενδιαφέρει να εστιάσει. Η μελέτη περίπτωσης κατευθύνεται προς το ρεαλισμό εφόσον επιδιώκουν να κατανοήσουν τι συμβαίνει σε μία συγκεκριμένη περίπτωση (Willig, ο.π.). Κάθε περίπτωση είναι μοναδική, ακόμη και αν έχει χαρακτηριστικά που περιλαμβάνουν άλλες περιπτώσεις. Με αυτήν την έννοια έχει νόημα να διερευνηθεί η περίπτωση αυτή αποκλειστικά και μόνο στο πλαίσió της. Μία τέτοιου είδους παραδοχή παραπέμπει σε μία ολιστική οπτική (Cohen, Manion & Morrison, 2008. Willig, 2015).

Τεχνικές συλλογής δεδομένων

Στην έρευνα της μελέτης περίπτωσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν ποικίλες μέθοδοι συλλογής δεδομένων προκειμένου να συγκεντρωθούν οι απαραίτητες πληροφορίες για την εμβάθυνση στο φαινόμενο, στην περίπτωση δηλαδή που μελετάται. Οι πιο συνηθισμένες από αυτές είναι οι ημιδομημένες συνεντεύξεις, η συμμετοχική παρατήρηση και τα ημερολόγια (Willig, 2015. Yin, 1994). Στη συγκεκριμένη έρευνα θα χρησιμοποιηθούν ως τεχνικές συλλογής δεδομένων οι ημιδομημένες συνεντεύξεις και η συμμετοχική παρατήρηση. Στα πλαίσια των ημιδομημένων συνεντεύξεων θα συμπεριληφθεί ως μία επιπλέον πηγή πληροφοριών για τους φανταστικούς φίλους και συγκεκριμένα για την εξωτερική τους εμφάνιση, η ανάγνωση ενός εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου («Την πλήρωνε ο Πάρης», Τόνι Ρος) και η ζωγραφική αναπαράστασή τους από τα ίδια τα παιδιά. Σκοπός αυτής της τακτικής είναι να βοηθήσει την ερευνήτρια να αποκτήσει περισσότερες πληροφορίες για τους φανταστικούς φίλους των παιδιών και να τους επεξεργαστεί με τον τρόπο που εκείνα τους έχουν στο μυαλό τους.

Ημιδομημένες συνεντεύξεις

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις είναι μία από τις πιο συνηθισμένες τεχνικές συλλογής δεδομένων στις ποιοτικές έρευνες (Creswell, 2013). Πολλοί ερευνητές τις επιλέγουν και τις προτιμούν ως μέθοδο συλλογής δεδομένων, επειδή τα δεδομένα που προκύπτουν από αυτές είναι ευέλικτα, δηλαδή μπορούν να αναλυθούν με αρκετούς πιθανούς τρόπους, αφού ταιριάζουν με πολλά είδη έρευνας, όπως είναι η ερμηνευτική φαινομενολογία, η θεμελιωμένη θεωρία, η ανάλυση λόγου και η μελέτη περίπτωσης (Willig, 2015). Επίσης, οι ημιδομημένες συνεντεύξεις έχουν και μία ακόμη θετική πλευρά, το γεγονός ότι ο ερευνητής διευκολύνεται να οργανώσει και να προγραμματίσει τις ερωτήσεις με μεγαλύτερη ευκολία, καθώς έχει τη δυνατότητα τη στιγμή της διεξαγωγής της συνέντευξης να αλλάξει τη σειρά των προγραμματισμένων ερωτήσεων. Ακόμη, έχει την ευκαιρία να προσθέσει επιπλέον ερωτήσεις, αν κρίνει απαραίτητο ότι μία τέτοιου είδους τακτική θα συμβάλει θετικά στον εμπλουτισμό των δεδομένων για τις ανάγκες της έρευνάς του (Willig, ο.π.).

Στις ημιδομημένες συνεντεύξεις ένας ερευνητής παρακολουθεί και ακούει προσεκτικά τον συμμετέχοντα να συζητά για θέματα που αφορούν την προσωπικότητά του, την καθημερινότητά του και πτυχές της ζωής του. Επομένως, ο ερευνητής οφείλει να δημιουργήσει ένα κλίμα εμπιστοσύνης και να διατυπώσει τέτοιου είδους ερωτήσεις στον συνεντευξιζόμενο, ώστε να τον παροτρύνει να ανοιχτεί και να του προκαλεί το ενδιαφέρον να ασχοληθεί (Willig, 2015). Οι ερωτήσεις όμως δε θα πρέπει ουσιαστικά να κατευθύνουν τον συνομιλητή και να τον οδηγούν να απαντήσει με τέτοιο τρόπο που να εκμαιεύονται πληροφορίες, τις οποίες θα ήθελε να ακούσει ο ερευνητής. Υπάρχουν τέσσερα είδη ερωτήσεων σύμφωνα με τον Spradley (1979), οι περιγραφικές ερωτήσεις, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν μία γενική περιγραφή και ανάλυση του φαινομένου που συνέβη, οι δομικές ερωτήσεις, οι οποίες αναφέρονται στον τρόπο που ο ομιλητής οργανώνει τις πληροφορίες και τις γνώσεις του (Willig, 2015). Επίσης, οι αντιθετικές ερωτήσεις οι οποίες διευκολύνουν τον συνεντευξιζόμενο να διατυπώσει και να πραγματοποιήσει νοητά συγκρίσεις μεταξύ γεγονότων, φαινομένων και συμβάντων και τέλος, οι αξιολογικές ερωτήσεις που εστιάζουν και σχετίζονται με τα συναισθήματα του ομιλητή για το συγκεκριμένο φαινόμενο, περίπτωση που μελετάται.

Συμμετοχική παρατήρηση

Η παρατήρηση είναι μία τεχνική που επίσης ταιριάζει με πολλά είδη έρευνας. Υπάρχουν δύο βασικά είδη παρατήρησης, η συμμετοχική και μη συμμετοχική παρατήρηση (Cohen, Manion & Morrison, 2008). Η συμμετοχική παρατήρηση συμβαίνει κατά κύριο λόγο στο φυσικό περιβάλλον στο οποίο εξελίσσεται το φαινόμενο που μελετάται. Ο ερευνητής μπορεί να αποκαλύψει την ταυτότητά του είτε να διεξάγει την έρευνα κρυφά, αποκρύπτοντας αυτή την πληροφορία (Willig, 2015). Σε τέτοιου είδους παρατήρηση, ο ερευνητής αναλαμβάνει ρόλους και συμμετέχει στις δραστηριότητες του συμμετέχοντα, ωστόσο οφείλει να διατηρήσει τις ισορροπίες μεταξύ της συμμετοχής και της παρατήρησης. Πιο συγκεκριμένα, ο ερευνητής είναι απαραίτητο να εμπλέκεται στις δραστηριότητες του συμμετέχοντα, εφόσον καθίσταται σημαντικό να κατανοεί τα δρώμενα που εκτυλίσσονται μπροστά του, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να κρατάει τις απαιτούμενες αποστάσεις έτσι ώστε να επεξεργάζεται και να σκέφτεται το φαινόμενο που μελετά (Willig, 2015).

Ο ερευνητής οφείλει να κρατά αναλυτικές σημειώσεις για την κάθε παρατήρηση που πραγματοποιεί αναφέροντας λεπτομέρειες όπως ακριβή αποσπάσματα ομιλιών των ατόμων που παρατηρούνται και των περιστατικών, δραστηριοτήτων που εξελίσσονται (Yin, 1994. Willig, 2015. Baxter & Jack, 2008). Στη μη συμμετοχική παρατήρηση ο ερευνητής δεν εμπλέκεται στις δραστηριότητες και στα περιστατικά όπου αναμειγνύονται οι συμμετέχοντες. Σε τέτοιου είδους παρατήρηση ο ερευνητής είναι θεμιτό να στέκεται πιο μακριά από τα δρώμενα και να καταγράφει τις παρατηρήσεις του (Cohen, Manion & Morrison, 2008).

Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας αυτής θα γίνει σύμφωνα με τις αρχές της θεματικής ανάλυσης, η οποία είναι μία από τις πιο συνηθισμένες μεθόδους της ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων, καθώς είναι όπως έχει προαναφερθεί η μελέτη

περίπτωσης είναι μία ευέλικτη ποιοτική μέθοδος (Yin, 1994. Baxter & Jack, 2008). Η μέθοδος αυτή ανάλυσης δεδομένων έχει ως στόχο την διεξαγωγή και την οργάνωση επαναλαμβανόμενων μοτίβων, τα οποία βρίσκονται στα περιεχόμενα των ποιοτικών δεδομένων (Willig, 2015). Επομένως, απώτερος σκοπός του ερευνητή είναι η αναγνώριση και η κωδικοποίηση των μονάδων νοήματος, δηλαδή των θεμάτων. Τα θέματα αυτά θα εντοπιστούν με άμεση απόρροια να διερευνηθεί η σχέση μεταξύ τους και οι πιθανές συνδέσεις τους (Willig, ο.π.). Η Joffe (2012) επισημαίνει ότι τα θέματα μπορεί να είναι έκδηλα στον ερευνητή, αλλά μπορεί να είναι λανθάνοντα, με αποτέλεσμα να απαιτείται από τον ίδιο τον ερευνητή μία περισσότερο ερμηνευτική διάθεση από την απλή αναγνώριση των μοτίβων αυτών (Willig, 2015).

Για τη διεξαγωγή της θεματικής ανάλυσης ο ερευνητής οφείλει αρχικά να κωδικοποιήσει τα δεδομένα του και τις πληροφορίες που συνέλεξε από τους συμμετέχοντες. Αυτό θα το επιτύχει αν διαβάσει και επεξεργαστεί τα δεδομένα αρκετές φορές έτσι ώστε να αποκτήσει εξοικείωση μαζί τους (Baxter & Jack, 2008. Willig, 2015). Σε επόμενο επίπεδο, ο ερευνητής σχηματίζει ορισμένες ιδέες σχετικά με τα δεδομένα και τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία έχει θέσει και προσπαθεί να ανακαλύψει πιθανές συνδέσεις μεταξύ τους. Κατά την διαδικασία της κωδικοποίησης, ο ερευνητής επεξεργάζεται τα δεδομένα σειρά σειρά για να παρατηρήσει μονάδες νοήματος, στις οποίες θα αποδώσει ένα χαρακτηρισμό, δηλαδή έναν κωδικό που θα συνοψίζει την κεντρική ιδέα του νοήματος περιγραφικά (Willig, 2015). Στη συνέχεια, θα εστιάσει σε ενδεχόμενα επαναλαμβανόμενα μοτίβα τα οποία μπορεί να προκύπτουν από τα δεδομένα, έτσι τα ενοποιεί πραγματοποιώντας ένα δεύτερο στάδιο κωδικοποίησης που ονομάζεται «κατηγορίες». Τέλος, οι κωδικοί αυτοί χρησιμοποιούνται για να διεξαχθούν τα θέματα, τα οποία συγκεντρώνουν τις ιδέες των δεδομένων συμπεριλαμβάνοντας ένα υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης από ό,τι έχουν οι κωδικοί. Σε επόμενο στάδιο ο ερευνητής επιλέγει ποια από τα θέματα αυτά αντανακλούν καλύτερα τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία έχει θέσει. Προσπαθεί όμως να αποδώσει και μία ερμηνευτική χροιά στο τελικό αυτό στάδιο (Willig, 2015).

Υλικά

Τα υλικά που απαιτούνται για την υλοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας είναι ένα πλαστικό παιδικό τηλέφωνο, ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο («Την

πλήρωνε ο Πάρης», Τόνι Ρος), χαρτιά λευκής κόλλας A4 για ζωγραφική, μαρκαδόροι και μηχανήμα ηχογράφησης.

Στάδια της έρευνας

Όπως έχει προαναφερθεί σκοπός της έρευνας αυτής είναι η διερεύνηση του παιχνιδιού των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους, προκειμένου να διαπιστωθεί η φύση τους, τα είδη τους και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους. Επίσης, σκοπός της είναι να ανακαλυφθεί η σχέση που έχει αναπτυχθεί μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων και τα είδη των παιχνιδιών που τα παιδιά αυτά εμπλέκονται με τους φίλους τους.

Για τις ανάγκες της έρευνας έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν παιδιά που έχουν ήδη συγκροτήσει φανταστικούς φίλους. Το δείγμα προέκυψε από το φιλικό και οικογενειακό περιβάλλον της ερευνήτριας. Η προσέγγιση του δείγματος έγινε στην αρχή τηλεφωνικά ή από συζήτηση με τους γονείς αυτοπροσώπως. Σε επόμενη φάση, διεξήχθη συνάντηση με τους γονείς και ειδικότερα τις μητέρες των παιδιών καθώς και τα ίδια τα παιδιά τους για τη γνωριμία και την εξοικείωση με την ερευνήτρια στην προσωπική τους κατοικία. Στα πλαίσια αυτής της συνάντησης ρωτήθηκαν τα παιδιά για τους φανταστικούς τους φίλους και για τα παιχνίδια που τους αρέσει να παίζουν αλλά και για τα παιχνίδια που εμπλέκονται μαζί με τους φανταστικούς τους φίλους, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία πρώτη επαφή και εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα. Για να ανακαλυφθούν η φύση / είδη και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των φανταστικών φίλων που συγκροτούν τα παιδιά, διεξήχθη συνέντευξη μαζί τους όπως και με τους γονείς τους και ειδικότερα τις μητέρες τους. Καθίσταται απαραίτητη η συμβολή και η συμμετοχή των γονέων στην έρευνα γιατί είναι πιθανό ορισμένα παιδιά να δημιουργήσουν έναν φανταστικό φίλο εκείνη τη στιγμή ή να περιγράψουν έναν πραγματικό τους φίλο αντί για έναν φανταστικό (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013). Η συνέντευξη με τους γονείς και τα παιδιά διεξήχθησαν στις προσωπικές κατοικίες τους για διευκόλυνση των γονέων. Πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης δόθηκε στους γονείς των παιδιών έντυπο ενημέρης συγκατάθεσης, το οποίο περιλαμβάνει αναλυτικά τους σκοπούς και τις προθέσεις της έρευνας αυτής

(βλέπε Παράρτημα). Οι συνεντεύξεις υλοποιήθηκαν σύμφωνα με τον οδηγό και το Πρωτόκολλο συνέντευξης (βλέπε Παράρτημα) και στη συνέχεια ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν, τηρώντας την ανωνυμία των γονέων και των παιδιών τους. Πριν την υλοποίηση της συνέντευξης με τους γονείς, η ερευνήτρια τους επισήμανε ορισμένους βασικούς ορισμούς των φανταστικών φίλων, για να σχηματίσουν μία περισσότερο συγκεκριμένη εικόνα για την έννοια αυτή.

Φανταστικός φίλος είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας, ο οποίος μπορεί να είναι ένα άτομο ή ένα ζώο, που ουσιαστικά δεν υπάρχει στην πραγματικότητα αλλά το παιδί παριστάνει και συμπεριφέρεται σαν να υπάρχει. (Bouldin, 2006).

Φανταστικός φίλος είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας (άτομο, ζώο) με τον οποίο το παιδί αλληλεπιδρά κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού του και κατά τη διάρκεια της καθημερινότητάς του. Μερικές φορές ο φανταστικός αυτός φίλος μπορεί να είναι αόρατος, μερικές φορές όμως μπορεί να παίρνει τη μορφή ενός λούτρινου ζώου ή μίας κούκλας. (Taylor, Carlson, Maring, Gerow, & Charley, 2004).

Ορισμένες φορές οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά μπορούν να πάρουν και τη μορφή μίας ολόκληρης πολιτείας/ πόλης ή ενός ολόκληρου κόσμου. Οι κόσμοι αυτοί ονομάζονται «παράκοσμοι» και συμπεριλαμβάνουν φανταστικούς ανθρώπους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, με ιδιαίτερα και ξεχωριστά λουλούδια και δέντρα ακόμη και μία ξεχωριστή γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων αυτών. (Hoff, 2005).

Η συνέντευξη που διεξήχθη με τα παιδιά ήταν ως εξής: «Θα σε ρωτήσω κάποιες ερωτήσεις για τους φίλους σου, εντάξει; Κάποιες από τις ερωτήσεις θα είναι πολύ εύκολες να τις απαντήσεις και θα γνωρίζεις αμέσως την απάντηση. Ορισμένες ερωτήσεις όμως μπορεί να σου φανούν πιο δύσκολες, αν δεν γνωρίζεις την απάντηση μπορείς να πεις «δεν ξέρω» και δεν υπάρχει κανένα απολύτως πρόβλημα. Μερικοί φίλοι είναι πραγματικοί όπως τα παιδιά στο σχολείο σου, τα παιδιά που ζουν στη γειτονιά σου, αυτά με τα οποία εσύ παίζεις. Υπάρχουν όμως και κάποιοι άλλοι φίλοι οι οποίοι ουσιαστικά δεν υπάρχουν και είναι φανταστικοί. Οι φανταστικοί φίλοι είναι αυτοί οι οποίοι δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα αλλά εσύ συμπεριφέρεσαι σαν είναι αληθινοί. Εσύ έχεις έναν τέτοιο φανταστικό φίλο;». Έπειτα, συνεχίστηκε η συνέντευξη με τα παιδιά (σύμφωνα με τη έρευνα που διεξήγαγαν οι Taylor, Cartwright & Carlson, 1993). Οι συνεντεύξεις με τους γονείς διήρκεσαν περίπου από 3 μέχρι 10 λεπτά και με τα παιδιά από 8 μέχρι 25 λεπτά.

Για μία περισσότερη σφαιρική εικόνα των φανταστικών φίλων, στα πλαίσια της συνέντευξης με τα παιδιά, τους διαβάστηκε ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο με τίτλο «Την πλήρωνε ο Πάρης», του συγγραφέα Τόνι Ρος, στην οποία παρουσιάζεται ο φανταστικός και αόρατος φίλος του κεντρικού πρωταγωνιστή Πάρη, ο Τζίμης. Ο Τζίμης είναι ιδιαίτερα σκανταλιάρης και συνεχώς δημιουργεί προβλήματα στον Πάρη με αποτέλεσμα οι γονείς του να τον τιμωρούν για τις ζαβολιές που πραγματοποιεί ο Τζίμης. Το εικονογραφημένο παιδικό αυτό βιβλίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς περιγράφει με ένα μοναδικό τρόπο τον αόρατο φανταστικό φίλο του ήρωα με τον οποίο εκείνος δεν έχει και την καλύτερη σχέση. Η εικονογράφηση της ιστορίας είναι ανατρεπτική καθώς η τελευταία εικόνα είναι αντιφατική, γιατί αποτυπώνεται ζωγραφικά ο Τζίμης ενώ στις υπόλοιπες σελίδες του βιβλίου δεν παρουσιάζεται. Επομένως, μετά το πέρας της ανάγνωσης ζητήθηκε από τα παιδιά να αποτυπώσουν ζωγραφικά και εκείνα το δικό τους φανταστικό φίλο, για να δημιουργηθεί μία πιο σφαιρική εικόνα για αυτόν.

Σε επόμενη φάση δόθηκε στα παιδιά ένα πλαστικό παιδικό τηλέφωνο. Η ιδέα της χρήσης ενός πλαστικού παιδικού τηλεφώνου έχει υλοποιηθεί από την έρευνα των Taylor, Cartwright και Carlson (1993), των Taylor, Sachet, Maring, Mannering (2013) και την έρευνα των Tahiroglu, Mannering και Taylor (2011). Τους ζητήθηκε λοιπόν να πάρουν τηλέφωνο τον φανταστικό τους φίλο και να τον προσκαλέσουν να έρθει στο σημείο που διεξάγεται η έρευνα. Συγκεκριμένα, η διαδικασία αυτή εξελίχθηκε ως εξής: *«Τώρα θα σου δώσω αυτό το τηλέφωνο και θα ήθελα σε παρακαλώ να πάρεις τηλέφωνο τον φανταστικό σου φίλο και να του ζητήσεις να έρθει εδώ στο σπίτι σου. Μόλις έρθει, θέλω να μου τον γνωρίσεις και να παίξετε μπροστά μου το αγαπημένο σας παιχνίδι»*. Τα παιδιά πήραν τηλέφωνο τους φανταστικούς τους φίλους, τους προσκάλεσαν να έρθουν στο σημείο που βρισκόμασταν και έπαιξαν το αγαπημένο τους παιχνίδι. Σε αυτό το σημείο εξελίχθηκε η συμμετοχική παρατήρηση. Τα παιδιά ηχογραφήθηκαν και παρατηρήθηκαν από την ερευνήτρια. Τη στιγμή εκείνη η ερευνήτρια κρατούσε σημειώσεις αναλυτικές από το παιχνίδι των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους.

Ζητήματα Δεοντολογίας

Η έρευνα αυτή πληροί τις προϋποθέσεις για την τήρηση των δεοντολογικών παραμέτρων όσον αφορά την ανωνυμία και την ασφάλεια των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, δόθηκε στους γονείς των παιδιών έντυπο ενημέρης συγκατάθεσης, το οποίο γνωστοποιούσε στους συμμετέχοντες τον σκοπό της έρευνας έτσι ώστε να έχουν επίγνωση της κατάστασης και να συναινέσουν πριν τη διεξαγωγή της συλλογής δεδομένων (Willig, 2015). Οι συμμετέχοντες δεν υπάρχει καμία απολύτως περίπτωση να εξαπατηθούν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας, ούτε κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων, καθώς δεν αποκρύφτηκε καμία πληροφορία από εκείνους. Η ερευνήτρια ενημέρωσε τους συμμετέχοντες ότι μπορούν να αποχωρίσουν οποιαδήποτε στιγμή κατά τη διάρκεια της έρευνας χωρίς να υποστούν τις συνέπειες αυτής τους της επιλογής. Ακόμη, μετά τη συλλογή δεδομένων οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τα αποτελέσματα της έρευνας και τους στόχους της έρευνας και τέλος, η ερευνήτρια διασφάλισε την ανωνυμία των συμμετεχόντων και διατηρήθηκε εχεμύθεια ως προς τις πληροφορίες που συνέλεξε από εκείνους (Willig, 2015).

Ζητήματα δεοντολογίας προκύπτουν καθόλη τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας. Ένας ερευνητής οφείλει να τηρεί τις παραπάνω προϋποθέσεις όπως και να προστατεύει τους συμμετέχοντες από τυχόν βλάβες, ή προβλήματα και να τους εξασφαλίζει την προσωπική τους ηρεμία, ασφάλεια και ψυχική υγεία (Willig, 2015). Υπάρχει ωστόσο και η περίπτωση η ίδια η έρευνα να συμβάλει θετικά στη ζωή των συμμετεχόντων, με την έννοια ότι ενδεχομένως να πληροφορηθούν για στοιχεία που ίσως να μην είχαν συνειδητοποιήσει ή να γνωρίσουν και να κατανοήσουν καλύτερα πτυχές της ζωής τους ή των παιδιών τους, τις οποίες δεν είχαν αντιληφθεί ή δεν είχαν καταλάβει πλήρως (Willig, 2015).

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η ανάλυση των ευρημάτων έγινε με βάση τη θεματική ανάλυση, στην οποία σκοπός - όπως έχει προαναφερθεί - είναι να αναγνωριστούν και να κωδικοποιηθούν οι πληροφορίες που συμπεριλαμβάνονται στο κείμενο. Πραγματοποιήθηκε η κωδικοποίηση των δεδομένων από γραμμή σε γραμμή με απώτερο σκοπό να γίνει μία πρώτη προσέγγιση και να ανακαλυφθούν μονάδες νοήματος, οι κωδικοί δηλαδή (Willig, 2015). Στη συνέχεια, οι κωδικοί αυτοί ομαδοποιήθηκαν και συνενώθηκαν και τελικά από αυτούς προέκυψαν τα θέματα, τα οποία με τη σειρά τους συμπεριλαμβάνουν πολλούς κωδικούς (Willig, 2015).

Πιο αναλυτικά, αφού συλλέχτηκαν τα δεδομένα, οι 8 συνεντεύξεις με τα παιδιά, οι 8 συνεντεύξεις με τους γονείς τους, τις μητέρες τους δηλαδή και οι 8 συμμετοχικές παρατηρήσεις, επόμενο βήμα ήταν η κωδικοποίηση όλων αυτών. Η αρχή έγινε με την εξοικείωση με τα δεδομένα αυτά, καθώς διαβάστηκαν τα κείμενα αρκετές φορές έτσι ώστε να κατανοηθούν σε βάθος και να γίνει μία πρώτη προσέγγιση σε αυτά. Αρχικός στόχος ήταν να ανακαλυφθεί μία σχέση μεταξύ των δεδομένων αυτών και των ερευνητικών ερωτημάτων που είχαν τεθεί πριν τη διεξαγωγή της υλοποίησης της έρευνας.

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε το πρώτο στάδιο της κωδικοποίησης των πληροφοριών. Το στάδιο αυτό περιλάμβανε την ανάγνωση και την επεξεργασία ολόκληρου του κειμένου και ειδικότερα σειρά προς σειρά, εντοπίζοντας τις αναδυόμενες μονάδες νοήματος και χαρακτηρίζοντάς τις με έναν κωδικό, στον οποίο συμπεριλαμβανόταν το νόημα αυτό συνολικά. Η συγκεκριμένη επιλογή των κωδικών βασίστηκε στην επαγωγική προσέγγιση, με την έννοια ότι οι κωδικοί, οι οποίοι αποδόθηκαν στα αποσπάσματα συνόψιζαν το νόημα που περιλαμβανόταν στα κείμενα, προέκυψαν δηλαδή από τα λεγόμενα και τις περιγραφές του κάθε συμμετέχοντα.

Όπως έχει επισημανθεί και προηγουμένως, οι κωδικοί διαφέρουν από τα θέματα, καθώς σε ένα απόσπασμα είναι πιθανό να υπάρχουν ποικίλοι κωδικοί, οι οποίοι ενώνονται μεταξύ τους αφού ανακαλυφθούν πιθανές συνδέσεις. Αυτή η συνένωση χαρακτηρίζεται και ως «κατηγορία» και αποτελεί το δεύτερο στάδιο της

κωδικοποίησης. Τέλος, το τρίτο στάδιο κωδικοποίησης είναι η συγκρότηση των θεμάτων. Ουσιαστικά, τα θέματα περιλαμβάνουν πολλούς κωδικούς, τα οποία είναι γενικής φύσης σε σύγκριση με τους κωδικούς. Αυτή η διαδικασία υλοποιήθηκε και για τις 8 συνεντεύξεις με τα παιδιά, για τις 8 συνεντεύξεις με τις μητέρες τους και για τις 8 συμμετοχικές παρατηρήσεις.

Σκοπός της θεματικής ανάλυσης αυτής ήταν να γίνει μία προσέγγιση έτσι ώστε να κατανοηθούν τα δεδομένα, τα οποία προέκυψαν από τις συνεντεύξεις και τις συμμετοχικές παρατηρήσεις. Επιπλέον, εκτελέστηκε μία προσπάθεια κατανόησης των πληροφοριών αυτών, που αναδύθηκαν από τους 16 συμμετέχοντες και τις παρατηρήσεις των παιδιών (Willig, 2015).

Στο συγκεκριμένο σημείο κατονομάζονται τα εννέα θέματα που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των ευρημάτων. Το πρώτο θέμα έφερε τον τίτλο «Παραλλαγές φανταστικών φίλων», το δεύτερο «Προτιμήσεις στα χαρακτηριστικά των φανταστικών φίλων», το τρίτο «Φιλικές σχέσεις ή συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων. Συνεχίζοντας, το τέταρτο θέμα χαρακτηρίστηκε ως «Διαστάσεις έκβασης του παιχνιδιού με τους φανταστικούς φίλους», το πέμπτο «Εσωτερική ανάγκη το παιχνίδι με τον φανταστικό φίλο», το έκτο «Ποικιλομορφία παιχνιδιού με φανταστικούς φίλους», το έβδομο «Θετική ή αρνητική εικόνα και συναισθήματα για τους φανταστικούς φίλους», το όγδοο «Υπαρξη ή απόρριψη προσωποποίησης των παιδιών στο παιχνίδι με τους φανταστικούς τους φίλους» και το ένατο και τελευταίο θέμα «Ανάγκη συγκρότησης φανταστικών φίλων».

Παραλλαγές φανταστικών φίλων

Οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά ποικίλουν ως προς τα είδη τους, για παράδειγμα μπορεί να πάρουν μία αόρατη μορφή, να είναι λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια ή να είναι κούκλες. Υπάρχει επίσης και μία ακόμη εναλλακτική μορφή, μία πιο σύνθετη και εξελιγμένη, εκείνη των «παρακόσμων» (paracosms). Το

συγκεκριμένο δείγμα των 8 παιδιών συμπεριλάμβανε φανταστικούς φίλους από όλες τις παραπάνω κατηγορίες, κάτι που θεωρείται αξιοσημείωτο να αναφερθεί.

Από το δείγμα των 8 παιδιών δύο είχαν συγκροτήσει «παρακόσμους» και ταυτόχρονα αόρατους φανταστικούς φίλους, δύο είχαν δημιουργήσει δύο αόρατους φανταστικούς φίλους αντίστοιχα. Ένα από αυτά είχε συγκροτήσει ως φανταστικούς φίλους δύο κούκλες, δύο μωρά για την ακρίβεια, άλλα δύο είχαν δημιουργήσει ως φίλους λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια και ένα παιδί είχε για φίλο του ένα playmobil, το οποίο μπορεί να ενταχθεί στην κατηγορία της κούκλας.

Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 1 είχε ως φανταστικό φίλο μία αόρατη φίλη, η οποία ονομαζόταν Αγγελική Φραουλίνα και μία ολόκληρη φανταστική πόλη (paracosms) με το όνομα «Φραουλοχώρα». Το ίδιο το παιδί, όταν ρωτήθηκε στη συνέντευξη αν έχει έναν ή περισσότερους φανταστικούς φίλους, απάντησε «Περισσότερους». Στην ερώτηση αν ο φίλος της ήταν λούτρινο κουκλάκι – ζωάκι, κούκλα ή αόρατος επισήμανε «Είναι τελείως φανταστικός» και στην προσπάθεια για να ανακαλύψω περισσότερες πληροφορίες για αυτήν τη φίλη έμαθα πως «Είναι ένα κορίτσι που το λένε:: (Αγγελικά) Αγγελικά Φραουλίνα». Στην ερώτηση πού μένει η φίλη της, απάντησε «Στη Φραουλοχώρα». Η χώρα αυτή είναι όπως διαπίστωσα μία φανταστική χώρα στην οποία ζει η φίλη της. Η παραπάνω διαπίστωση οφείλεται στην απάντηση του ίδιου του παιδιού για το μέρος όπου βρίσκεται αυτή η χώρα «Στη μαγική ήπειρο». Η ύπαρξη της φανταστικής φίλης του Παιδιού 1 και η συγκρότηση της φανταστικής χώρας επιβεβαιώνεται και από τη μητέρα του. Η συγκεκριμένη μητέρα ήταν ενήμερη για τη συγκρότηση από μέρος του παιδιού της σχετικά με τους φανταστικούς του φίλους. Συγκεκριμένα, δήλωσε «Το παιδί μου-, η κόρη μου έχει ένα:: σύστημα σαν μια πολιτεία φανταστική όπου ζούνε-, γνωρίζω ότι ζούνε δύο ονόματα. Δεν ταυτίζονται με κάποιο λούτρινο ζωάκι, είναι όμως δύο ονόματα (.) που χρησιμοποιεί ως κατοίκους αυτής της φανταστικής (.) πολιτείας ας πούμε, να το πω έτσι.». Η μητέρα αυτή επιβεβαίωσε το όνομα της φανταστικής αυτής πόλης σύμφωνα με τα λεγόμενα του παιδιού της λέγοντας «Η:: πόλη ονομάζεται Φραουλοχώρα», ωστόσο όμως οι πληροφορίες που γνώριζε για τους κατοίκους της πόλης αυτής δεν ήταν ακριβείς καθώς δήλωσε πως «και τα δύο πρόσωπα έχουν ονόματα ε::μ Φραουλίνα Κίνα και:: Φραουλ-, Φραουλίνα Ρωσία, κάπως έτσι όπου το ένα από τα δύο ονόματα είναι το δικό της, (0,1) είναι το δικό της όνομα σε αυτή την πόλη όσο ζει και παίζει σε αυτή την πόλη» κάτι το οποίο δεν υφίσταται σύμφωνα με τις αναφορές του παιδιού.

Σε παρόμοιο επίπεδο με το Παιδί 1 βρίσκεται και το Παιδί 4, το οποίο έχει συγκροτήσει και εκείνο με τη σειρά του μία φανταστική χώρα και μία φανταστική φίλη, που ζει εκεί. Συγκεκριμένα, στην ερώτηση πόσους φανταστικούς φίλους έχει απάντησε όπως και το Παιδί 1 «Περισσότερους» και, όταν του ζητήθηκε να γίνει πιο συγκεκριμένο, συμπλήρωσε «Έχω μία χώρα τη Σπιτοικία και έχω πρόσωπα που: ε που αυτά είναι και η Αιολία». Ο φίλος του παιδιού δηλαδή όπως ανέφερε ήταν «Τελείως φανταστικός». Οι παραπάνω πληροφορίες επιβεβαιώθηκαν και από τη μητέρα του Παιδιού αυτού καθώς εκείνη ανέφερε πως ο φανταστικός φίλος του παιδιού της «Δεν είναι λούτρινο ζωάκι, δεν ταυτίζεται με λούτρινο ζωάκι, είναι μία χώρα η Σπιτοικία που ζουν διάφοροι άνθρωποι, είναι μία φανταστική πόλη (0,1), φανταστική χώρα, όπου ε:: από όσο ξέρω ζει και το ίδιο το παιδί και η ίδια η κόρη μου».

Το Παιδί 2 είχε συγκροτήσει ένα φανταστικό φίλο, ο οποίος ήταν αόρατος και ήταν ένας κροκόδειλος χωρίς να του έχει αποδοθεί κάποιο συγκεκριμένο όνομα. Η αναφορά αυτή επαληθεύεται από τα λεγόμενά του καθώς τόνισε πως έχει «Μόνο ένα» φανταστικό φίλο και πως αυτός «Είναι τελείως φανταστικός» και ουσιαστικά «Είναι ο κροκόδειλος». Ο ρόλος του γονέα ήταν και σε αυτήν την περίπτωση συμπληρωματικός και ενίσχυε τα λεγόμενα του παιδιού του «Έχει το παιδί μου ένα:: φίλο φανταστικό, όμως δεν ταυτίζεται με ένα λούτρινο ζωάκι ή με ένα-, υπάρχει ένα-, ένας φίλος που τον λέει «κροκόδειλο» που τον ονομάζει κροκόδειλο αλλά δεν ταυτίζεται με κάποιο παιχνιδάκι, δεν έχει κάτι αντίστοιχο ως πούμε ως παιχνιδάκι». Ταυτόχρονα, επισήμανε και τη φανταστική ύπαρξη του κροκόδειλου, του φανταστικού φίλου του παιδιού της όπως και την απουσία απόδοσης ονόματος σε αυτόν από τη μεριά του παιδιού «Ναι, ναι, ναι ως πούμε αόρατος», «Το παιδί μου λέει ο φίλος μου ο κροκόδειλος αυτό, συνολικά».

Το Παιδί 3 έχει και εκείνο έναν αόρατο φανταστικό φίλο, ο οποίος ονομάζεται Φίλοντατ. Το ίδιο το παιδί ανέφερε πως «Το φανταστικό μου φίλο το λένε Φίλοντατ» και πως ο Φίλοντατ «Είναι τελείως φανταστικός». Η μητέρα του παιδιού επιβεβαίωσε τα λεγόμενα του παιδιού καθώς δήλωσε πως ο φίλος του είναι «Αόρατος Ε:: Ξέρω ότι έχει τουλάχιστον ένα» και πως ονομάζεται «Φίλοντατ».

Το Παιδί 5 έχει συγκροτήσει δύο φανταστικούς φίλους και ειδικότερα δύο κούκλες (δύο μωρά), στις οποίες έχει αποδώσει τα εξής ονόματα Λουκία και Λυδία. Όταν το συγκεκριμένο παιδί ρωτήθηκε για τον αν έχει φανταστικό φίλο, απάντησε «Ναι, τη Λουκία και τη Λυδία» και όταν του ζητήθηκε να αναγνωρίσει το είδος των

φίλων του εκείνο επισήμανε ότι ήταν «Κούκλα. (0,2). [Κούκλες.]». Από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού αυτού επαληθεύτηκε η διττή ύπαρξη των φανταστικών του φίλων «Ναι, έχει δύο νομίζω», όπως και το είδος τους «Κούκλες» και το όνομά τους «Λουκία και Λυδία».

Το Παιδί 7 έχει ως φανταστικό φίλο τον Κύριο Κανένα, ο οποίος μπορεί να ενταχθεί στην κατηγορία της κούκλας παρόλο που είναι playmobil. Το παιδί απάντησε στην ερώτηση αν έχει φανταστικό φίλο «Έχω τον κύριο Κανένα» και τον αριθμό των φανταστικών φίλων τον οποίο έχει συγκροτήσει «Έναν» όπως και το είδος του Κυρίου Κανένα «Είναι ένα playmobil». Η μητέρα του παιδιού φάνηκε και εκείνη με τη σειρά της να έχει επίγνωση της ύπαρξης του Κυρίου Κανένα «Έχει ένα φιλαράκο που τον-, είναι ένα playmobil», «Τον λέει κύριο Κανένα».

Το Παιδί 6 έχει έναν φανταστικό φίλο που τον ονόμασε Γαβγάκη και είναι ένα λούτρινο ζωάκι και ειδικότερα ένα λούτρινο σκυλάκι. Στην ερώτηση για το αν έχει έναν ή περισσότερους φανταστικούς φίλους απάντησε «Ένα» στο είδος του φίλου του επισήμανε ότι είναι «Ένα λούτρινο σκυλάκι» και ο φίλος αυτός ακούει στο όνομα «Γαβγάκη». Η μητέρα του παιδιού επιβεβαίωσε την ύπαρξη του φανταστικού φίλου του «Είναι ένα λούτρινο ζωάκι, ένα σκυλάκι» καθώς και το όνομά του «Γαβγάκης».

Το Παιδί 8 έχει συγκροτήσει και εκείνο έναν φανταστικό φίλο, ο οποίος είναι ένα λούτρινο κουκλάκι. Ειδικότερα, το παιδί όταν ρωτήθηκε για τον αριθμό των φανταστικών του φίλων απάντησε «Έναν». Στη συνέχεια, όταν υπήρξε ανάγκη να αναφέρει το είδος του φίλου του, υπογράμμισε ότι ήταν «Ένα λούτρινο::: κουκλάκι» και πως τον είχε ονομάσει «Γκαγκάκη». Η μητέρα του παιδιού επαλήθευσε ότι το παιδί της «Έχει έναν» φανταστικό φίλο και πως «Είναι λούτρινο ζωάκι» και ότι το παιδί της τον φωνάζει «Γκαγκάκη».

Προτιμήσεις στα χαρακτηριστικά των φανταστικών φίλων (φύλο, ηλικία, εξωτερική εμφάνιση)

Οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά συνήθως περιλαμβάνουν ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία τους έχουν αποδοθεί από τα ίδια τα παιδιά, πιθανόν επειδή θα ήθελαν να έχουν οι φίλοι τους. Στα χαρακτηριστικά συμπεριλαμβάνονται το φύλο, η ηλικία και η εξωτερική εμφάνιση.

Φύλο

Τα παιδιά επιλέγουν να συγκροτούν φανταστικούς φίλους, οι οποίοι συνήθως ανήκουν στο ίδιο φύλο με εκείνα. Καθίσταται αξιοσημείωτο λοιπόν να επισημανθεί πως σε γενικές γραμμές το φύλο του παιδιού καθορίζει και το φύλο του φανταστικού φίλου. Στη συγκεκριμένη έρευνα, από το σύνολο των 8 παιδιών τα 7 είχαν το ίδιο φύλο με τον φανταστικό τους φίλο. Ένα παιδί μόνο, το Παιδί 3 ανέτρεψε αυτή τη συνθήκη, καθώς ενώ ήταν κορίτσι το ίδιο, είχε ως φίλο του ένα αγόρι, τον Φίλοντατ.

Πιο αναλυτικά, το Παιδί 5, όντας κορίτσι, συγκρότησε για φανταστικούς φίλους δύο κούκλες και συγκεκριμένα δύο μωρά, τα οποία ήταν και εκείνα κορίτσια, τη Λουκία και τη Λυδία. Όταν ρωτήθηκε το παιδί αν οι φανταστικοί του φίλοι ήταν αγόρια ή κορίτσια απάντησε αμέσως «*Κορίτσια*».

Το Παιδί 6 που ήταν αγόρι, είχε δημιουργήσει έναν φανταστικό φίλο, ο οποίος ήταν λούτρινο ζωάκι και συγκεκριμένα ένα λούτρινο σκυλάκι με το όνομα Γαβγάκης. Επομένως, και ο φίλος του ήταν αρσενικού γένους όπως ακριβώς και το ίδιο το παιδί. Κάτι που δήλωσε όταν του διατυπώθηκε η ερώτηση για το φύλο του φανταστικού του φίλου Γαβγάκη «*Αγόρι*».

Παρόμοια ευρήματα ίσχυαν και για τα υπόλοιπα παιδιά του δείγματος, το Παιδί 1 ήταν κορίτσι και είχε για φανταστική φίλη ένα κορίτσι, το Παιδί 2 ήταν αγόρι και είχε ως φανταστικό φίλο αγόρι, το Παιδί 4 ήταν κορίτσι και είχε ένα κορίτσι για φανταστική φίλη, το Παιδί 7 και το Παιδί 8 ήταν αγόρια και είχαν συγκροτήσει αγόρια για φανταστικούς φίλους ο καθένας αντίστοιχα. Ωστόσο, σε ολόκληρο το

δείγμα μόνο το Παιδί 3 είχε δημιουργήσει έναν φανταστικό φίλο και μάλιστα αόρατο διαφορετικού φύλου, ενώ ήταν κορίτσι ο φίλος της ήταν αγόρι. Όταν ρωτήθηκε το παιδί αν ο φίλος της ήταν αγόρι ή κορίτσι απάντησε «Κορίτσι», όμως κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, όσο αναφερόταν στο Φίλοντατ, του συμπεριφερόταν και του μιλούσε σα να είναι αρσενικού φύλου. Συγκεκριμένα, κάποια στιγμή στο παιχνίδι ανέφερε πως είχε φτάσει ο Φίλοντατ και είπε «Νομίζω πως ήρθε ο Φίλοντατ». Καθόλη τη διάρκεια του παιχνιδιού μου έδινε την εντύπωση ότι ο Φίλοντατ ήταν αγόρι. Αξίζει να σημειωθεί πως και η μητέρα του ίδιου του παιδιού χαρακτήρισε τον Φίλοντατ ως αγόρι, όταν ρωτήθηκε για τον φανταστικό φίλο του παιδιού της. Από τις αναφορές της και τις απαντήσεις της διαπιστώθηκε πως ο Φίλοντατ ήταν όντως αρσενικού γένους «Σήμερα είδες το Φίλοντατ, παίζατε καθόλου, όχι σε καθημερινή βάση αλλά: σε κάποια διαστήματα τη ρωτάω».

Ηλικία

Η ηλικία του παιδιού είναι ένας πρόσθετος παράγοντας ο οποίος καθορίζει συνήθως και την ηλικία του φανταστικού φίλου. Ωστόσο, υπάρχουν και αρκετές εξαιρέσεις. Αρκετά παιδιά μπορούν να συγκροτήσουν φανταστικούς φίλους οι οποίοι θα είναι ηλικιακά μεγαλύτεροι από αυτά όπως και ηλικιακά μικρότεροι. Η ηλικία του φανταστικού φίλου προφανώς σχετίζεται με την ηλικία που το παιδί θα επιθυμούσε να έχει ένας πραγματικός του φίλος. Στο συγκεκριμένο δείγμα από τα 8 παιδιά, δύο απάντησαν πως δεν γνώριζαν την ηλικία του φανταστικού τους φίλου, δύο απάντησαν πως οι φανταστικοί τους φίλοι ήταν στην ίδια ηλικία με τη δική τους, δύο απάντησαν πως ήταν πιο μικροί από αυτούς και τέλος δύο απάντησαν πως οι φίλοι τους ήταν μεγαλύτεροι από αυτά. Υπήρχε μία εναλλαγή και μία ποικιλία όσον αφορά την ηλικιακή ομάδα των φανταστικών φίλων όπως και την ηλικία των ίδιων των παιδιών.

Το Παιδί 1 ήταν 7 χρονών και η φίλη του ήταν σχεδόν ίδια ηλικία, 7,5, το Παιδί 2 ήταν 10 χρονών και δε γνώριζε τι ηλικία ήταν ο φανταστικός του φίλος, το Παιδί 3 ήταν 3,5 χρονών και ο φίλος του ήταν πιο μεγάλος, ήταν 7 χρονών. Επίσης, το Παιδί 4 ήταν 9 χρονών και η φίλη του ήταν πιο μικρή από εκείνο, ήταν 5 ή 6, το Παιδί 5 ήταν 3,5 χρονών και οι φανταστικές του φίλες ήταν αντίστοιχα 2 και 1 χρονών, το Παιδί 6 ήταν 8 χρονών και δε γνώριζε την ηλικία του φίλου του, το Παιδί

7 ήταν 6 χρονών και ο φίλος του ήταν εξωφρενικά μεγαλύτερός του, ήταν 20 χρονών και τέλος το Παιδί 8, ήταν 8 χρονών και ο φίλος του είχε ακριβώς την ίδια ηλικία με εκείνο.

Πιο αναλυτικά, όταν το Παιδί 1 ρωτήθηκε για την ηλικία του φανταστικού του φίλου, απάντησε «7,5». Το Παιδί 3 επισήμανε πως ο φίλος του ήταν «7» χρονών, το Παιδί 4 σχολίασε πως «*Η Αιολία είναι περίπου 5 ή 6 χρονών*» και τέλος το Παιδί 7 ανέφερε πως ο φίλος του ήταν «*Δεν ξέρω. 20*» χρονών.

Εξωτερική εμφάνιση / Προσωπικότητα

Αρκετοί φανταστικοί φίλοι έχουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης, μπορεί για παράδειγμα να έχουν ξανθά μαλλιά και γαλάζια μάτια, ή καστανά μαλλιά και μαύρα μάτια, ακόμη και πιο ασυνήθιστα χρώματα, για τον απλούστατο λόγο της ύπαρξής τους στη φαντασία των παιδιών. Το χρώμα των μαλλιών, των ματιών και οι επιλογές των ρούχων των φανταστικών φίλων καθορίζεται από τις επιθυμίες των ίδιων των παιδιών, κάποιο μπορεί να αποδίδει στο φίλο του ξανθά μαλλιά επειδή είτε έχει είτε θα ήθελε να έχει, όπως και για τα μάτια. Όσον αφορά τα ρούχα, αυτά σχετίζονται με το φύλο του φίλου, την ηλικία του και την αρέσκεια του κάθε παιδιού. Ορισμένες φορές αυτά τα χαρακτηριστικά της εξωτερικής εμφάνισης μπορούν να ανταποκριθούν στην πραγματικότητα, αποτελούν δηλαδή χαρακτηριστικά των ανθρώπων, αυτό όμως δε ισχύει πάντα. Υπάρχουν περιπτώσεις που τα χαρακτηριστικά αγγίζουν τα όρια του φανταστικού.

Το ίδιο ισχύει και για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των φανταστικών φίλων. Αυτοί οι φίλοι των παιδιών μπορεί να είναι ήσυχoi, καλοί, σκανταλιάρηδες, όμορφοι. Υπάρχει μία μεγάλη γκάμα από διαφορετικές προσωπικότητες, οι οποίες οφείλονται είτε στη φαντασία είτε στις επιθυμίες των παιδιών. Όλα τα παραπάνω εκφράζονται στο δείγμα αυτής της έρευνας, με άλλα λόγια το δείγμα εκφράζει αυτές τις διαφορετικές εκφάνσεις των χαρακτηριστικών της εξωτερικής εμφάνισης και της προσωπικότητάς των φανταστικών φίλων.

Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 1 περιέγραψε τη φανταστική της φίλη Αγγελική – Φραουλίνα ως «*Μεσαία (.) Κανονική*» όσον αφορά το ύψος της, τα μάτια της τα παρουσίασε ως «*Γαλάζια*» και τη χαρακτήρισε «*Ξανθιά*». Η φανταστική του φίλη φοράει συνήθως «*Ένα παντελόνι (0,3) και μπλούζες (0,2), δε φοράει φούστες πολλές φορές*» «*A::μ Γιατί συνήθως πάει- όταν πάει στο σχολείο επειδή έχουν και τη γυμναστική και τρέχουνε δε φοράει (άνετα)*». Στο συγκεκριμένο σημείο φαίνεται να αναφέρεται ένα χαρακτηριστικό το οποίο ουσιαστικά ανταποκρίνεται στις ανάγκες της καθημερινότητας. Για παράδειγμα, τα κορίτσια, όταν μεγαλώνουν και πηγαίνουν στο δημοτικό σχολείο, σταματούν να φορούν φορέματα και φούστες ειδικότερα τις ημέρες που έχουν γυμναστική, γιατί είναι κάτι που τα δυσκολεύει. Η φανταστική του φίλη έχει μία σχέση με την πραγματικότητα και την ενδεχόμενη προσωπική εμπειρία του ίδιου του παιδιού.

Όσον αφορά την προσωπικότητα της φανταστικής φίλης του Παιδιού 1, το ίδιο το Παιδί σχολίασε πως η φίλη του «*Είναι σκανταλιάρα*». Στην προσπάθεια να γίνει πιο κατανοητός αυτός ο χαρακτηρισμός μετά από μία πρόσθετη ερώτηση για περαιτέρω κατανόηση δήλωσε «*E:: μ: (0,4). Κάνει φάρσες στην αδερφή της*» αδυνατώντας όμως να θυμηθεί κάποιο χαρακτηριστικό παράδειγμα να προσθέσει. Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών χαρακτήρισε τους φανταστικούς τους φίλους ως σκανταλιάρηδες προφανώς επειδή τα ίδια ήταν μικρά, ή γιατί θα ήθελαν να είναι, ή έτσι θεωρούν πως δημιουργείται μία υγιής φιλική σχέση αν ο ένας είναι ο συγκρατημένος και ο άλλος ο ζωηρός.

Το Παιδί 2, όταν του ζητήθηκε να περιγράψει το φανταστικό του φίλο κροκόδειλο, ανέφερε πως ο φίλος του είναι τόσο ψηλός «*E:: (περίπου) σαν εμένα*». Για τα μαλλιά του κροκόδειλου δήλωσε «*Δεν ξέρω [Δεν έχει μαλλιά]*» και για τα ρούχα του «*Δε φοράει ρούχα*». Ακόμη, πρόσθεσε πως «*Θα τον έλεγα σκανταλιάρη*» και επεξήγησε αυτόν τον χαρακτηρισμό που απέδωσε στον φίλο του τον κροκόδειλο μόλις του ζητήθηκαν διευκρινήσεις ότι «*Μου- μου έχει μάθει να καπνίζω*». Το συγκεκριμένο παιδί δικαιολόγησε την προσωπικότητα του φανταστικού του φίλου, καθώς τον θεώρησε σκανταλιάρη εφόσον του μάθαινε «*απρεπείς*» πράξεις.

Το Παιδί 3, υπογράμμισε πως ο φανταστικός του φίλος «*Είναι και λίγο μικρούλης (σαν) μωράκι*» και πρόσθεσε ότι «*Έχει ροζ μάτια*», έχει «*ροζ*» μαλλιά και φοράει «*ροζ*» ρούχα. Σε αυτό το σημείο εξακριβώνεται η άποψη πως μερικά παιδιά

αποδίδουν φανταστικά χαρακτηριστικά στους φίλους τους. Επίσης, το παιδί επισήμανε πως ο φίλος του «Είναι λί::γο καλός». Ο λόγος που το παιδί έδωσε το συγκεκριμένο χαρακτηρισμό στο φανταστικό του φίλο ήταν πως εκείνος «Δε μου αρέσει γιατί χτυπάει». Στο συγκεκριμένο παιδί παρατηρείται μία διαφορετική προσέγγιση του χαρακτήρα του φίλου του. Θεώρησε και αναγνώρισε αυτό το αρνητικό στοιχείο και το παρουσίασε ως αρνητικό προσόν στο φίλο του.

Το Παιδί 4, όταν ρωτήθηκε για τη φανταστική του φίλη ανέφερε πως ήταν «E:: Σχετικά αδύνατη (0,1) και::: στο κανονικό ύψος, δηλαδή ούτε πολύ ψηλή ούτε πολύ κοντή». Ακόμη, τόνισε πως τα μάτια της ήταν «E::: Καστανά» και τα μαλλιά της «E: Μαύρα». Η φανταστική του φίλη από τα λεγόμενα του παιδιού φοράει «E: Χρωματιστά Φορέματα χρωματιστά». Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται σε χαρακτηριστικά της πραγματικότητας και ίσως και στον ίδιο του παιδιού. Στον χαρακτηρισμό για τη φίλη του απάντησε πως τη θεωρεί «Σκανταλιέρα (και όμορφη)» και στην αιτιολόγηση αυτής της έκφρασης ανέφερε πως «E::: Ας πούμε ε::: είναι ας πούμε κάνει με τα ξαδέρφια της αταξί:ες και βλακειές και πράγματα ας πούμε που δεν τους αφήνει η θεία τους». «Και λέει ας πούμε ανέκδοτα:, βλακειούλες αυτά». Το παιδί αυτό δίνει μία διαφορετική διάσταση στην έννοια «σκανταλιέρα» διαφέροντας από το Παιδί 2, που ο φίλος του του μάθαινε «απρεπείς» πράξεις. Η προσέγγισή του ήταν πως η φίλη του θεωρείται «σκανταλιέρα» επειδή συνεχώς κάνει φάρσες, λέει ανέκδοτα και υλοποιεί πράγματα που θεωρούνται «απαγορευμένα» σύμφωνα με τους κανόνες της οικογένειάς του. Όσον αφορά την φανταστική χώρα την οποία έχει συγκροτήσει στο μυαλό του το παιδί επισήμανε «Eί:ναι::: ε::: είναι::: μία κανονική χώρα», «E: που:::- κανονικά σαν εμάς ας πούμε (0,2) (αν)» και ειδικότερα πρόσθεσε το αν η χώρα αυτή έχει κάτι το ιδιαίτερο «Όχι. Εντά- Κάνω εκεί διάφορα πράγματα δηλαδή ας πούμε σα να είμαι σε μία άλλη χώρα, δεν κάνω ας πούμε διαφορετικά πράγματα ξεχωριστά».

Το Παιδί 5, το οποίο όπως προαναφέρθηκε είχε συγκροτήσει δύο φανταστικούς φίλους, υπογράμμισε - όταν ρωτήθηκε για τις φίλες του - πως ήταν «Ψηλές». Κάτι το οποίο δεν υφίσταται στην πραγματικότητα αφού οι φανταστικές του φίλες ήταν δύο κούκλες, δύο μωρά. Η πιο πιθανή εξήγηση είναι πως ο χαρακτηρισμός αυτός οφείλεται στον τρόπο που το ίδιο το παιδί τις βλέπει με τα δικά του μάτια. Τα μάτια των φίλων του ήταν «M::: (0,3). Γαλάζια και» της μίας «(0,2) Γαλάζια» της άλλης. Τα μαλλιά του ήταν «Μαύρα, αλλά είναι το κεφάλι της». Επίσης, τις χαρακτήρισε

ως «*Ήσυχες. (0,1). Δε μιλάνε καθόλου*». Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδόθηκε στις φανταστικές φίλες του παιδιού τους ταιριάζει απόλυτα. Ταυτόχρονα όμως παρόλο που τις θεωρεί ήσυχες, αποκαλύπτει στη συνέχεια πως εκείνες τσακώνονται μεταξύ τους καθώς το ένα μωρό χτυπάει το άλλο και το ρίχνει κάτω. Πλανάται μία ανατροπή και μία διαφορετική εικόνα όσον αφορά τη συμπεριφορά των φανταστικών φίλων του παιδιού αυτού.

Από το δείγμα των 8 παιδιών, οι τρεις γονείς που είχαν παιδιά με αόρατους φανταστικούς φίλους αδυνατούσαν να δώσουν μερικά στοιχεία για αυτούς τους φίλους. Μόνο οι πέντε γονείς γνώριζαν κάποιες πληροφορίες για την εξωτερική εμφάνιση του φανταστικού φίλου του παιδιού τους όπως αποδείχθηκε από τις συνεντεύξεις τους. Από τους συγκεκριμένους πέντε, οι τέσσερις γονείς είχαν παιδιά με φανταστικούς φίλους λούτρινα ζώακια και κούκλες οπότε ήταν πιο εύκολο για εκείνους να προβούν σε μία εξωτερική περιγραφή του. Για παράδειγμα, η μητέρα του Παιδιού 7 ανέφερε για το φίλο του παιδιού της «*Ναι, είναι ένα playmobil είναι στρατιώτης, έχει:: ασπίδα, έχει:: περικεφαλαία, έχει: σπαθί, ένας στρατιώτης playmobil*».

Ωστόσο, μόνο μία μητέρα γνώριζε ορισμένες πληροφορίες για τη φίλη του παιδιού της και τη φανταστική χώρα την οποία εκείνη συγκρότησε. Γίνεται λόγος για τη μητέρα του Παιδιού 4, η οποία ανέφερε για τη χώρα του δημιούργησε το παιδί της και τη φανταστική του φίλη «*Η χώρα ονομάζεται Σπιτοικία και μιλάνε σπιτικά και α:: ε:: και η:: κόρη μου ονομάζεται στη χώρα αυτή Αιολία. Ε::: Και φαίνεται ότι είναι μία χώρα όπου υπάρχει-, είναι- είναι μια συμβατική χώρα όπως εμείς όμως αυτή η Αιολία, το alter ego ας πούμε της κόρης μου ε:: κάνει πάντα ζιζανιές, πάντα σκανταλιές, πάντα κάτι: -, ξέρω εγώ λέει μαμά φάε το φαί και λέει α:: ναι», «με τη μύτη να το φάω ή με το αυτί να το φάω», «κάπως κάτι – κάτι κάνει ζιζανοειδές». Η μητέρα του παιδιού πρόσθεσε και άλλες πληροφορίες για τη φίλη του παιδιού της σχετικά με τον χαρακτήρα της και την προσωπικότητά της «*Για την Αιολία ε:, η Αιολία κάνει έτσι λίγο κουτουράδες, λίγο τρελίτσες, λίγο όχι μόνο-, δηλαδή ε:::μ δε-, είναι κάτι μεταξύ ενός βρώμκου, τρελούτσικου είναι κάτι σαν Πίπη Φακιδομούτη που υπήρχε έτσι στη δικιά μου εποχή και ήτανε μόδα αλλά εγώ δεν τους το έχω πει, δεν τους το έχω διηγηθεί αλλά ήταν αυτό που η δική μου γενιά ξέρουμε με την Πίπη τη Φακιδομούτη που έκανε πράγματα έτσι αλλόκοτα, αλλόκοτα έτσι λίγο βρωμικούλα, λίγο [ατιμέλητη]», «*Αλλά ωστόσο εξυπνούλα, δηλαδή όλα αυτά μαζί*».**

Φιλικές σχέσεις ή συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων

Είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο τα παιδιά, ειδικότερα των μικρότερων ηλικιών και όχι μόνο, να έρχονται αντιμέτωπα με ποικίλες συγκρούσεις μεταξύ εκείνων και των φίλων τους. Ωστόσο, υπάρχει και η άλλη όψη του νομίσματος, που τα παιδιά παίζουν ήρεμα, χωρίς διαπληκτισμούς με τους φίλους τους. Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους, οι συγκρούσεις δεν απουσιάζουν και σε αυτές τις σχέσεις. Κάτι που γίνεται αντιληπτό και από τη συγκεκριμένη έρευνα. Από τα οκτώ παιδιά του δείγματος, έξι δεν διαπληκτίζονται με τους φίλους τους, ενώ δύο συγκρούονται με εκείνους.

Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 5 και το Παιδί 8 στη συνέντευξη που διεξήχθη μαζί τους ανέφεραν και τόνισαν πως οι σχέσεις με τους φανταστικούς τους φίλους δεν είναι πάντα ήρεμες, αλλά χαρακτηρίζονται από αρκετές συγκρούσεις. Το Παιδί 5, το οποίο έχει συγκροτήσει δύο φανταστικούς φίλους, δύο κούκλες, τη Λουκία και τη Λυδία, υπογράμμισε πως οι φανταστικές του φίλες «Κάποιες φορές δεν, αυτές – αυτές δεν είναι πολύ καλά παιδιά» και πρόσθεσε «Και δε:: -, λίγο τσακώνονται και εγώ τους μαλώνω.», «[Ειδικά] μαλώνει η Λουκία.», «Ναι. Όλο τη χτυπάει (0,2)», «Τη σπρώχνει και τη:: (.) ξανασπρώχνει», «Βασικά την ρίχνει κάτω». Το παιδί αυτό προσπαθούσε να καταλαγιάσει τις εντάσεις που προκαλούσε η μία φανταστική της φίλη στη άλλη, αποδίδοντας στον εαυτό του το ρόλο του «διαιτητή», ο οποίος όφειλε να ηρεμήσει τα πνεύματα και να καταπολεμήσει τις συγκρούσεις.

Η μητέρα του Παιδιού 5 επιβεβαίωσε και εκείνη ότι μερικές φορές διαμορφώνονται εντάσεις μεταξύ του παιδιού της και των φανταστικών του φίλων, αλλά σε γενικές γραμμές το παιχνίδι μεταξύ τους χαρακτηρίζεται ως ήρεμο. Ειδικότερα, επισήμανε «Ε:: Ηρεμα παίζουνε ε:: όμως έχει τύχει που δεν έχω καταλάβει γιατί κάποια στιγμή να μου λέει ότι έχει τσακωθεί με τη Λουκία», «Και ότι δεν την ήθελε μαζί μας και :: δεν ήθελε να παίζει μαζί της». Η διασαφήνιση αυτή της μητέρας ενίσχυσε την άποψη του παιδιού, καθώς πρόβαλε τις εντάσεις που δημιουργούνται μερικές φορές μεταξύ εκείνου και των φανταστικών του φίλων.

Κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης με το Παιδί 5 όλα κύλησαν ομαλά μεταξύ εκείνου και των δύο φανταστικών του φίλων, χωρίς καμία σύγκρουση ή εντάσεις. Το παιδί έδειξε πως νοιάζεται για τους δύο φίλους του, τις δύο κούκλες -

μωρά καθόλη τη διάρκεια του παιχνιδιού, αφού συνεχώς τις πρόσεχε, ασχολούνταν μαζί τους, τις τάιζε και τις πήγαινε βόλτες. Συγκεκριμένα, στη βόλτα στις κούνιες το παιδί ανέφερε σε εμένα «*Βασικά θα βλέπεις μη χτυπήσει κανένα παιδάκι το χεράκι του, τα χεράκια του γιατί είναι μωράκια. Να προσέχεις τα άλλα παιδάκια να μη χτυπήσουν τα μωράκια μας*». Αυτή η επισήμανση έδειξε πόσο νοιάζεται και πόσο καλές σχέσεις έχουν συγκροτηθεί μεταξύ τους.

Το Παιδί 8, όταν ρωτήθηκε για το αν διαπληκτίζεται και συγκρούεται με το φανταστικό του φίλο τον Γκαγκάκη, ένα λούτρινο ζωάκι, σχολίασε πως «*Ε:: Κάποια διαστήματα το κάναμε γιατί έκανε ζαβολιές*». Πράγμα που αποδεικνύει πως η σχέση τους μοιάζει με πραγματική φιλική σχέση, η οποία περνάει από όλα τα στάδια, εκείνα της έντασης και της ηρεμίας. Προφανώς ο φίλος του, όταν καταπιάνονταν με ποικίλα παιχνίδια, προσπαθούσε πάντα με υποχθόνιους τρόπους να τον κερδίσει, χρησιμοποιώντας ποικίλα μέσα για να επιτύχει αυτόν του τον σκοπό, με άμεση απόρροια τις ζαβολιές. Κάτι που χαρακτηρίζει τις φιλικές σχέσεις διαφορετικών ηλικιών και ειδικότερα αυτής της ηλικίας των προσχολικών και σχολικών χρόνων.

Σε αντίθεση με τη μητέρα του Παιδιού 5, η μητέρα του Παιδιού 8 φάνηκε να αγνοεί την αλληλεπίδραση μεταξύ του παιδιού της και του φανταστικού του φίλου. Η συγκεκριμένη ανέφερε ότι το παιδί της με τον φανταστικό του φίλο «*Δεν έχουνε διάλογο*». Πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με τα λεγόμενα του παιδιού. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται πως η μητέρα δεν έχει αντιληφθεί και παρατηρήσει το παιχνίδι του παιδιού της με το φίλο του, καθώς αναφέρει πως εκείνοι δε συνομιλούν, αλλά το παιδί δε συμερίζεται αυτήν την άποψη. Ωστόσο, όχι μόνο δεν αληθεύει η επισήμανση της μητέρας, αλλά και δείχνει να αγνοεί τις εντάσεις που έχουν προκληθεί μεταξύ τους.

Στην περίπτωση του Παιδιού 8 και εκείνου στο παιχνίδι με τον φανταστικό του φίλο δε δημιουργήθηκε καμία ένταση ή σύγκρουση μεταξύ τους, αντίθετα όλα κύλησαν ομαλά και το παιδί εκδήλωσε το ενδιαφέρον του για αυτόν. Στην υπόθεση του παιχνιδιού ο φίλος του κάποια στιγμή έπαθε ένα ατύχημα και το παιδί με πληροφόρησε πως ο φίλος του θα έπρεπε να κάνει μία εγχείριση για να γίνει καλά, αλλιώς θα έμενε σε ένα καροτσάκι για μισό χρόνο. Η εγχείριση κόστιζε πάρα πολλά αλλά το παιδί διέθεσε όλο αυτό το ποσό για να σώσει το φίλο του αποδεικνύοντας πόσο τον νοιάζεται και τον αγαπά. Συγκεκριμένα, ανέφερε «*Τι θα κάνουμε ή θα τον αφήσουμε ή θα πληρώσουμε και θα γλιτώσει γρήγορα όμως πρέπει να δώσουμε όλα αυτά τα*

λεφτά. Δεν ξέρω όλα αυτά τα είχα ξοδέψει για το φτερό του αεροπλάνου. Πήρα την απόφαση θα το κάνουμε».

Διαστάσεις έκβασης του παιχνιδιού με τους φανταστικούς φίλους

Η επικοινωνία που υφίσταται μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, ο οποίος δημιουργεί σταθερές και υγιείς σχέσεις μεταξύ τους. Ο τρόπος που τα παιδιά επικοινωνούν με τους φίλους τους δηλώνει ποικίλα πράγματα για το είδος της σχέσης που έχει αναπτυχθεί μεταξύ τους. Στη συγκεκριμένη έρευνα οι συνεντεύξεις με τα παιδιά παρείχαν αρκετές πληροφορίες για την επικοινωνία μεταξύ τους όπως επίσης και οι συμμετοχικές παρατηρήσεις. Στη συμμετοχική παρατήρηση υπήρχε η δυνατότητα να εξακριβωθεί ο τρόπος ομιλίας, προσέγγισης και συνομιλίας με τον φανταστικό φίλο του κάθε παιδιού (phone task). Σε δεύτερη φάση από αυτά τα δύο εργαλεία διαπιστώθηκαν οι μεταξύ τους σχέσεις όσον αφορά το παιχνίδι, ποιος είναι υπεύθυνος για τη λήψη αποφάσεων και πρωτοβουλιών και αν υπάρχει αλληλοβοήθεια μεταξύ τους.

Επικοινωνία /Phone task

Όσον αφορά την κλήση προς τον φανταστικό τους φίλο, όλα τα παιδιά προσποιήθηκαν πως όντως συνομιλούσαν με εκείνον, απλώς άλλα παιδιά ήταν περισσότερο λακωνικά και παρείχαν τις απολύτως απαραίτητες πληροφορίες στο φίλο τους όπως ήταν το Παιδί 3, το Παιδί 5, το Παιδί 6 και το Παιδί 7. Το Παιδί 3 μπορεί να μην ήταν τόσο ομιλητικό όσο άλλα παιδιά, αλλά είχε ανεπτυγμένη την φαντασία του, γιατί καθώς προσπαθούσε να καλέσει τον φίλο του, το κινητό δεν έπιανε σήμα. Αυτή η διαδικασία επαναλήφθηκε μερικές φορές μέχρι να καταφέρει να πιάσει σήμα το κινητό και να ξυπνήσει ο φίλος του. Συγκεκριμένα, ανέφερε «Δεν έχει σήμα... ακόμη νομίζω ότι κοιμάται... δεν ακούω τίποτα μόνο ροχαλητά ακούω». Αυτή η εκδοχή δεν ήταν αναμενόμενη και ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Τα υπόλοιπα παιδιά, το Παιδί 1, το Παιδί 2, το Παιδί 4 και το Παιδί 8, ήταν πιο ομιλητικά, πιο διαχτυκτικά με τους φίλους τους, πιο επεξηγηματικά και η κλήση προς τους φίλους τους ήταν όπως ακριβώς μία πραγματική προς έναν φίλο. Ειδικότερα, περιείχε την

απαραίτητη αναμονή για να ακούσει ο συνομιλητής την άποψη του άλλου, τα παιδιά έδιναν την δυνατότητα στον φίλο τους να τους απαντήσει και διαμόρφωναν έναν πραγματικό διάλογο μαζί τους. Το Παιδί 7 όταν κλήθηκε να συνομιλήσει με τον φανταστικό του φίλο, τον κύριο Κανένα, ανέφερε «*Κύριε Κανένα θα έρθεις ξεκινάει η μάχη!*». Ενώ, το Παιδί 2 ανέπτυξε έναν κανονικό διάλογο με τον φίλο του τον κροκόδειλο «*Ναι, κροκόδειλε, μπορείς να έρθεις στο σπίτι μου; (περιμένει μερικά δευτερόλεπτα για να απαντήσει ο φίλος του), ωραία, να παίζουμε, έλα.* Επίσης, και το Παιδί 8 ανέπτυξε έναν πραγματικό διάλογο με το φίλο του τον Γκαγκάκη, «*Έλα, Γκαγκάκη, πώς είσαι; (περιμένει μερικά δευτερόλεπτα για να απαντήσει ο φίλος του). Θέλεις να περάσεις από εδώ να σου γνωρίσω κάποιον; Εντάξει. Τσάο.*».

Σχέσεις / Λήψη αποφάσεων / Αλληλοβοήθεια

Στη συνέντευξη τα παιδιά ρωτήθηκαν για το ποιος από τους δύο, δηλαδή εκείνα ή οι φίλοι τους, αποφασίζουν πότε θα παίξουνε και τι θα παίξουνε, ποιος από τους δύο αποφασίζει τι είναι σωστό και τι λάθος όταν παίζουν. Ακόμη, ρωτήθηκαν ποιος από τους δύο σταματά το παιχνίδι, όταν τα πράγματα δεν πηγαίνουν καλά μεταξύ τους, αν βοηθάνε τον φίλο τους κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού άμα χρειαστεί και, αν τύχει ο φίλος τους να εκνευριστεί ή να στεναχωρηθεί, πώς εκείνα το αντιμετωπίζουν αυτό, τι κάνουν ώστε ο φίλος τους να μην αισθάνεται έτσι. Οι απαντήσεις των παιδιών στις παραπάνω ερωτήσεις ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, καθώς φαινόταν η δυναμικότητα και ο χαρακτήρας του κάθε παιδιού από αυτές.

Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 1 ανέφερε πως όλες τις αποφάσεις τις έπαιρνε η φίλη της και πως βοηθάει η μία την άλλη άμα χρειαστεί. Το Παιδί 2 δήλωσε πως τις αποφάσεις τις παίρνει το ίδιο, ωστόσο μαζί αποφασίζουν για το τι είναι σωστό και λάθος και πως όλα είναι καλά μεταξύ τους. Επίσης, ανέφερε πως ο φίλος του δεν έχει τύχει ποτέ να εκνευριστεί και πως ο ένας βοηθάει τον άλλον. Το Παιδί 5 υπογράμμισε πως όλες τις αποφάσεις τις παίρνει η μία από τις δύο φανταστικές του φίλες και συγκεκριμένα η Λουκία και πως η μία βοηθάει την άλλη. Το Παιδί 6 τόνισε πως τις αποφάσεις τις παίρνει το ίδιο, το τι ήταν σωστό και λάθος το αποφασίζει το ίδιο, αλλά ο φίλος του είναι αυτός ο οποίος σταματά το παιχνίδι, όταν τα πράγματα δεν πηγαίνουν καλά μεταξύ τους. Ανέφερε πως ο φίλος του δεν εκνευρίζεται ποτέ και πως ο ένας βοηθάει τον άλλον. Το Παιδί 7 ανέφερε πως όλες τις αποφάσεις και ό, τι

χρειαστεί το αναλαμβάνει το ίδιο και πως ο ένας δεν βοηθάει τον άλλον. Το Παιδί 8 δήλωσε πως το ίδιο παίρνει τις αποφάσεις για τα πάντα και ο φίλος του είναι εκείνος ο οποίος σταματά το παιχνίδι, όταν τα πράγματα δεν πηγαίνουν καλά μεταξύ τους και πως ο ένας δεν βοηθάει τον άλλον.

Αξιοσημείωτες είναι οι απαντήσεις του Παιδιού 3 και του Παιδιού 4, τα οποία υπογράμμισαν ορισμένα στοιχεία τα οποία ήταν διαφορετικά από τα υπόλοιπα παιδιά, καθώς παρείχαν πληροφορίες που ήταν καθοριστικές και επεξηγηματικές για τη σχέση μεταξύ τους. Ειδικότερα, το Παιδί 3 ανέφερε σχετικά με το ποιος αποφασίζει τι και πότε θα παίζουν «*Ο Φίλοντατ αποφασίζει πιο γρήγορα από εμένα*», προφανώς αιτία για αυτήν την δήλωση θα είναι το γεγονός ότι ο Φίλοντατ, ο φανταστικός φίλος του παιδιού, είναι μεγαλύτερος ηλικιακά από αυτό. Στις υπόλοιπες διαστάσεις του παιχνιδιού, στο τι είναι σωστό και λάθος και στο ποιος σταματά το παιχνίδι, το παιδί δήλωσε πως το ίδιο είναι υπεύθυνο για αυτές τις πρωτοβουλίες. Τέλος, το Παιδί 4 τόνισε πως μαζί με τη φίλη του αποφασίζουν τι και πότε θα παίξουν, αλλά η ίδια αποφασίζει τι είναι σωστό και τι λάθος γιατί «*Συνήθως νομίζω εγώ αφού είμαι πιο μεγάλη*», πράγμα που αποδεικνύει πως λειτουργεί ως μεγάλη αδερφή, εφόσον έχει αναφέρει το παιδί πως στη Σπιτοικία η φίλη του η Αιολία, για την οποία γίνεται λόγος, είναι η μικρότερη αδερφή της «*Αυ- Η φίλη μου είναι::: αδερφή μου δεν είναι ακριβώς φίλη μου*», «*Δεν είναι ακριβώς φίλη μου, απλώς ας πούμε από όλα τα αδέρφια έχω κυρίως αυτή*», «*Ναι, αδερφή μου*». Τις υπόλοιπες πρωτοβουλίες τις παίρνουν από κοινού και η μία βοηθάει την άλλη.

Εσωτερική ανάγκη το παιχνίδι με τον φανταστικό φίλο

Για το παιδί το παιχνίδι με τον φανταστικό του φίλο αποτελεί εσωτερική ανάγκη, θαλπωρή, ικανοποίηση και ευχαρίστηση. Είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος έκφρασης του παιδιού, ένας τρόπος που παρέχει πληροφορίες για την συναισθηματική και ψυχική κατάστασή του. Η συχνότητα του παιχνιδιού με τον φανταστικό φίλο φανερώνει την ανάγκη του για συντροφιά, για αλληλοκατανόηση και για διασκέδαση.

Στο δείγμα της έρευνας αυτής όλα τα παιδιά απάντησαν πως παίζουν με τους φανταστικούς τους φίλους πάρα πολύ συχνά, είτε πάντα, είτε κάθε μέρα, είτε ανά μέρα. Ενδιαφέρουσα απάντηση έδωσε το Παιδί 4 το οποίο ανέφερε «*Αρκετά:*», «*Όχι και κάθε μέρα γιατί: τώρα το έχω εξελίξει και άλλο και έχω βγάλει και άλλες χώρες και άλλες φίλες στην ηλικία μου*». Πράγμα το οποίο δείχνει πως μερικά παιδιά έχουν την τάση να εξελίσσουν φανταστικές καταστάσεις με την πάροδο του χρόνου και από κάτι πιο φαινομενικά «απλό» να δημιουργούν κάτι πιο σύνθετο και περίτεχνο.

Ταυτόχρονα και οι μητέρες των παιδιών επιβεβαίωσαν τη συχνότητα του παιχνιδιού του παιδιού τους με τον φανταστικό του φίλο. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι μητέρες δεν γνώριζαν τη συχνότητα του παιχνιδιού (Παιδί 1, 2, 3). Στο Παιδί 4, η μητέρα δήλωσε πως παίζουν μαζί περίπου τρεις φορές την εβδομάδα, στο Παιδί 5 ανέφερε πως παίζουν σχεδόν κάθε μέρα, αν όχι μέρα παρά μέρα. Επίσης, στο Παιδί 6 η μητέρα του υπογράμμισε πως παίζουν μαζί συνήθως τις βραδινές ώρες, πριν το παιδί της πάει για ύπνο, στο Παιδί 7 τόνισε πως παίζουν πάντα ειδικά όταν το παιδί της καταπιάνεται με playmobil και τέλος, στο Παιδί 8 η μητέρα δήλωσε πως το παιδί της δεν παίζει ουσιαστικά μαζί του, απλώς τον έχει συνεχώς κοντά του.

Ποικιλομορφία παιχνιδιού με τους φανταστικούς φίλους

Τα παιδιά καταπιάνονται και εμπλέκονται με ποικίλα παιχνίδια με τους φανταστικούς τους φίλους. Μερικά από αυτά είναι κινητικά παιχνίδια, άλλα είναι παιχνίδια με αφορμή την καθημερινή ζωή, όπως η αναπαράσταση της μαγειρικής, του ταΐσματος και της βόλτας στις κούνιες. Οι επιλογές των παιχνιδιών των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους υποδηλώνουν τις προτιμήσεις τους, τις κλίσεις τους και τις αγαπημένες τους ασχολίες. Στη συγκεκριμένη έρευνα, διαπιστώθηκε μία ευρύτερη γκάμα από παιχνίδια, καθώς το κάθε παιδί ασχολήθηκε και με κάτι μοναδικό. Συχνό φαινόμενο αποτελεί το συμβολικό παιχνίδι ή παιχνίδι προσποίησης που θεωρείται κύριο χαρακτηριστικό των παιδιών αυτών των ηλικιών. Ένα μεγάλο μέρος του δείγματος καταπιάνστηκε με το παιχνίδι προσποίησης.

Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 1 παρίστανε πως βρισκόταν σε ένα σούπερ μάρκετ με την φίλη του για να προμηθευτεί μακαρόνια και σάλτσα έτσι ώστε να μαγειρέψουν. Μεταφέρθηκαν στο σούπερ μάρκετ με τα πόδια και με τα χρήματα που είχαν αγοράσαν τα απαραίτητα υλικά για το φαγητό. Μόλις τα βρήκαν, τα πλήρωσαν και επέστρεψαν σπίτι για να μαγειρέψουν. Αργότερα, πραγματοποίησαν μία βόλτα μαγαζιά παριστάνοντας πως ήταν κυρίες με μακριά μαλλιά και αγόραζαν φορέματα (impersonation). Πραγματοποίησαν μία βόλτα σε μαγαζιά με ρούχα στοχεύοντας να αγοράσουν φορέματα. Επομένως, το Παιδί 1 καταπιάστηκε αποκλειστικά με παιχνίδια προσποίησης. Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, το παιδί επικοινωνούσε με τη φίλη του, καθώς το ίδιο το παιδί ήταν εκείνο το οποίο αναλάμβανε να πάρει πρωτοβουλίες, ενώ η φίλη του συμφωνούσε. Από το παιχνίδι τους αυτό έγιναν αντιληπτοί οι χαρακτήρες τους και οι επιθυμίες τους μέσω των επιλογών τους, δηλαδή κάποια στιγμή αποκαλύφθηκαν τα αγαπημένα τους χρώματα. Ήταν ένα ήρεμο παιχνίδι, που αναπαρίστανε σκηνές και ασχολίες της καθημερινότητας γεμάτο φαντασία. Επίσης, έχουν αναπτύξει πολύ καλές σχέσεις μεταξύ τους, είναι καλές φίλες, η μία εμπιστεύεται την άλλη και περνούν ποικίλο χρόνο μαζί.

Το Παιδί 2 παρίστανε πως έπινε καφέ σε μία καφετέρια με τον φίλο του. Στην καφετέρια μεταφέρθηκαν με το αμάξι του φίλου του, ενώ θα πήγαιναν με τα ποδήλατα, αλλά το ποδήλατο του παιδιού είχε σκασμένο λάστιχο. Παρήγγειλαν καφέ, έφαγαν κρουασάν και παρίσταναν πως καπνίζουν. Ο φίλος του αργότερα τον γύρισε στο σπίτι και μετά έφυγε. Και αυτή η περίπτωση εντάσσεται στην κατηγορία του παιχνιδιού προσποίησης. Στο παιχνίδι με τον φίλο του πραγματοποιούσε ποικίλους διαλόγους μαζί του, σεβόταν την γνώμη του, του παρείχε συμβουλές, όπως για παράδειγμα να συνηθίσει να κοιμάται νωρίς γιατί αλλιώς συνεχώς θα αισθάνεται κουρασμένος. Έδινε εξέχοντα ρόλο στο φίλο του και του άφηνε περιθώρια για να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες. Έχουν συγκροτήσει μία άψογη σχέση μεταξύ τους η οποία βασίζεται στην συζήτηση, στην κατανόηση και στην ανταλλαγή απόψεων. Υπήρχε έντονη παραστατικότητα, έντονος ο ρόλος της φαντασίας στο παιχνίδι, κινησιολογία και κινητικότητα.

Το Παιδί 3 παρίστανε πως ήταν γιατρός και ο φίλος του ήταν ένας από τους ασθενείς. Στο ιατρείο του γιάτρευε παιδιά, μωρά και «αυγουλάκια», έκανε εμβόλια και έδινε φάρμακα όταν ήταν απαραίτητο. Ο φίλος του κάποια στιγμή έφτασε στο

ιατρείο, αλλά δεν αισθανόταν καλά, είχε χτυπήσει το χέρι του. Το παιδί τον γιάτρεψε και ανέρρωσε εκείνος. Ωστόσο, το ίδιο το παιδί ως γιατρός εφηύρε ασθένειες χρησιμοποιώντας δικές του λέξεις όπως για παράδειγμα «βουλωτίτιδα και χτυπηδήτηδα». Όταν τελείωσε με τους ασθενείς του, επειδή είχε βραδιάσει, έφυγε μαζί με τον φίλο του και έκλεισαν το ιατρείο. Μία ακόμη χαρακτηριστική περίπτωση παιχνιδιού προσποίησης. Το παιδί στο ιατρείο του δέχθηκε πολλούς ασθενείς, ένας από τους οποίους ήταν και ο φίλος του. Χρησιμοποιούσε σύνεργα – εργαλεία για να γιάτρευει τους ασθενείς του. Υπήρχε έντονο το στοιχείο της φαντασίας, καθώς προσποιήθηκε πως ο φίλος του δεν είχε φτάσει ακόμη στο ιατρείο, επειδή είχε κολλήσει στην κίνηση. Ωστόσο, επικοινωνούσαν μεταξύ τους και ο ένας βοηθούσε τον άλλον όπως φάνηκε μέσα από το παιχνίδι.

Το Παιδί 4 παρίστανε πως πήγε για μπάνιο στη θάλασσα με τη φίλη του, μεταφέρθηκαν με τα πόδια και αμέσως βρήκαν μία ξαπλώστρα για να καθίσουν. Έκαναν μπάνιο, βουτιές, έβρεχαν τα μαλλιά τους, έπαιζαν μαζί και βγήκαν και παρήγγειλαν χυμό με καλαμάκι για να δροσιστούν. Έπειτα οργάνωσε ένα πιτζάμα πάρτι, στο οποίο το παιδί έβαλε μουσική, καθώς θα γιόρταζαν τα αυριανά της γενέθλια, έπαιζαν μαξιλαροπόλεμο, είδαν ταινία και έφαγαν ποπ κόρν. Αργότερα, κοιμήθηκαν, παρίστανε πως ροχάλιζε και ξύπνησαν. Έφτιαξε πρωινό μόλις ξύπνησε, έφαγαν και χάζεψαν λίγο τηλεόραση. Τέλος, πραγματοποίησαν μία βόλτα στα μαγαζιά για να αγοράσουν ρούχα και παπούτσια. Το Παιδί 4 καταπιάστηκε και εκείνο με παιχνίδι προσποίησης. Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού ουσιαστικά το παιδί ήταν εκείνο που είχε ενεργό ρόλο στην ανάληψη πρωτοβουλιών και αποφάσεων. Είχαν αναπτύξει μία πολύ καλή σχέση μεταξύ τους, επικοινωνούσαν και βοηθούσαν η μία την άλλη, για παράδειγμα στη μαγειρική, στο στρώσιμο του τραπέζιού. Υπήρχε ανεπτυγμένη φαντασία και αναπαραστατικότητα.

Το Παιδί 5 πάλι καταπιάστηκε με παιχνίδι προσποίησης, καθώς τάζε κρέμες τις δύο του φίλες. Το παιδί μαγείρευε τις δύο διαφορετικές κρέμες για τις φίλες του, τις τάζε, τις σκούπισε στα προσωπάκια και έπλυνε τα πιατάκια τους. Στη συνέχεια, αποφάσισε να τις πάει μία βόλτα στις κούνιες για να παίξουν. Στις κούνιες τις έβαλε να κάνουν κούνια, τραμπάλα, τσουλήθρα και γύρω γύρω όλοι. Μόλις γύρισαν από τις κούνιες, τους έδωσε γάλα, τους φόρεσε πιτζάμες και τις έβαλε για ύπνο. Από το παιχνίδι μαζί τους αποκαλύφθηκε πως έχουν καλές σχέσεις, πως το παιδί τις φρόντιζε

τις φίλες του, τις τάζε τις άλλαζε και πως παρόλο που αναφέρθηκε και από το ίδιο το παιδί και από τη μητέρα πως ορισμένες φορές αναπτύσσονται εντάσεις μεταξύ τους, δεν παρατηρήθηκε κάτι εκείνο το διάστημα. Ωστόσο, το παιδί είχε αναφέρει πως τις αποφάσεις τις παίρνει η Λουκία η μία από τις δύο φανταστικές του φίλες, κάτι που δεν φάνηκε να ισχύει στο παιχνίδι αφού εκείνο αναλάμβανε πρωτοβουλίες. Ακόμη, δεν υπήρχε διάλογος μεταξύ τους αφού εκείνες είναι κούκλες, μωρά, παρά μόνο το παιδί τους μιλούσε και στην σκηνή της παιδικής χαράς τους τραγουδούσε. Η φροντίδα και η αγάπη που τους έδειχνε ήταν απεριόριστη, καθώς ανησυχούσε στην παιδική χαρά μήπως χτυπήσουν τα παιδάκια της.

Στη συνέχεια, το Παιδί 6, ασχολήθηκε με παιχνίδι προσποίησης, αφού προσπαθούσε με τον φίλο του να ανακαλύψουν έναν κρυμμένο θησαυρό. Συγκεκριμένα, είχαν έναν χάρτη και σκοπός τους ήταν να ανακαλύψουν το θησαυρό. Ο θησαυρός βρισκόταν στο νησί των Σκελετών και ήταν αρκετά δύσκολο να εντοπιστεί καθώς υπήρχαν ποικίλες παγίδες στο δρόμο. Στο νησί αυτό μετέβηκαν με το πλοίο τους και οδηγούσαν και οι δύο. Έπειτα, από πολλές περιπέτειες και δυσκολίες κατάφεραν να βρουν το θησαυρό ο οποίος ήταν ένα κομπιούτερ και χρυσές λίρες - νομίσματα. Ο θησαυρός μοιράστηκε έτσι ώστε όλοι να έχουν ένα μερίδιο. Φάνηκε να έχουν δημιουργήσει μία καλή σχέση μεταξύ τους, η οποία βασίζεται στην επικοινωνία και στην αλληλοϋποστήριξη. Όσον αφορά στις πρωτοβουλίες, από όσο παρατηρήθηκε το παιδί τις αναλάμβανε.

Το Παιδί 7 καταπιάστηκε με playmobil και πλοία, γιατί ο φανταστικός του φίλος ήταν ένα playmobil. Το παιδί συνεργαζόταν με τον φίλο του καθώς ανήκαν στην ίδια ομάδα, ήταν και οι δύο ιππότες, ουσιαστικά είχαν αναπτύξει ένα είδος συμμαχίας μεταξύ τους ενάντια στους «κακούς», τους πειρατές δηλαδή. Σκοπός ήταν να καταφέρουν οι ιππότες να πάρουν πίσω το κάστρο τους το οποίο το είχαν καταλάβει οι πειρατές. Στη θάλασσα υπήρχαν πολλά πλοία πειρατών, ιπποτών αλλά και αστυνομικών. Εν τέλει, οι ιππότες κατάφεραν να καταλάβουν το κάστρο τους, να συντρίψουν και να αφανίσουν τον εχθρό, τους πειρατές. Το παιδί έδειχνε πως είχε εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του φίλου του και πίστευε πως θα τα κατάφερνε να κερδίσει πίσω το κάστρο τους από τους πειρατές. Δεν υπήρχε το στοιχείο του διαλόγου μεταξύ τους, απλώς το παιδί έδινε τη φωνή του στον φίλο του για να εμπυχώσει τους υπόλοιπους ιππότες ή για να τους δώσει οδηγίες για τη μάχη.

Τέλος, το Παιδί 8 ασχολήθηκε και εκείνο με παιχνίδι προσποίησης για μία ακόμη φορά, καθώς έκαναν αναπαράσταση πως διέσωζαν με τον φίλο του τραυματίες από πολέμους. Το παιδί και ο φίλος του είχαν ένα αεροπλάνο που σκοπό είχε να μεταφέρει τους τραυματίες πολέμου στα κοντινά νοσοκομεία. Κάποια στιγμή όμως το αεροπλάνο έπαθε βλάβη κινητήρα και ο φίλος του παιδιού χτύπησε και χρειάστηκαν βοήθεια. Αφού μεταφέρθηκε ο φίλος του στο κοντινότερο νοσοκομείο, ο γιατρός ανέφερε πως ήταν αναγκαίο να υποστεί χειρουργείο ο φίλος του προκειμένου να γίνει γρήγορα καλά, αλλιώς θα έμενε για ένα διάστημα σε καροτσάκι. Παρόλο που η εγχείριση ήταν πολύ ακριβή, το παιδί αποφάσισε να την κάνει ο φίλος του για να γίνει καλά. Πράγμα που έγινε και έπειτα επέστρεψαν όλοι σπίτι τους. Οι δύο τους είχαν αναπτύξει μία ιδιαίτερα καλή σχέση μεταξύ τους, η οποία στηριζόταν στην εμπιστοσύνη, στην αλληλοβοήθεια, στην αλληλοϋποστήριξη. Τις αποφάσεις κατά κύριο λόγο τις έπαιρνε το παιδί. Υπήρχε έντονο το στοιχείο της φαντασίας, της κινητικότητας και της κινησιολογίας.

Από τις συνεντεύξεις των παιδιών αναδύθηκαν τα αγαπημένα τους παιχνίδια, τα αγαπημένα παιχνίδια των φανταστικών τους φίλων και τα αγαπημένα παιχνίδια τα οποία παίζουν μαζί. Πιο συγκεκριμένα, το Παιδί 1 ανέφερε πως με τη φίλη του παίζουν πολλά παιχνίδια όπως με τη μπάλα, στην άμμο να φτιάχνουν κάστρα και με τα κουκλάκια. Τα κουκλάκια είναι το αγαπημένο παιχνίδι και των δύο, το οποίο παίζουν και μαζί. Το Παιδί 2 παίζει και εκείνο πολλά παιχνίδια με τον φίλο του, όπως το να παριστάνουν πως πίνουν καφέ σε μία καφετέρια, να παίζουν κρυφτό και κυνηγητό. Αγαπημένο παιχνίδι και των δύο είναι να παριστάνουν πως βρίσκονται σε μία καφετέρια, να πίνουν καφέ και να καπνίζουν σαν μεγάλοι. Το Παιδί 3 δήλωσε πως με τον φίλο του παίζουν κρυφτό, που είναι και το αγαπημένο του παιχνίδι, ενώ του φίλου είναι ο Μακουίν. Μαζί παίζουν Μπλέιζ. Το Παιδί 4 υπογράμμισε πως του αρέσει να σκαρφίζονται ιστορίες και να παίζει με τα αδέρφια του. επίσης, του αρέσει η ζωγραφική και τα δραστήρια παιχνίδια, όπως για παράδειγμα το κυνηγητό. Ωστόσο, δεν έχει εντοπίσει κάποιο συγκεκριμένο αγαπημένο τους παιχνίδι, αλλά καταπιάνονται με την μπάλα, τα επιτραπέζια και με την αναπαράσταση τους μπάνιου στη θάλασσα. Στη συνέχεια, το Παιδί 5 τόνισε πως του αρέσει να παίζει οικογένεια με τις δύο φανταστικές του φίλες, το οποίο αποτελεί και το αγαπημένο του παιχνίδι και εκείνο που παίζουν μαζί. Το αγαπημένο παιχνίδι των φίλων του είναι η Σοφία (η πριγκίπισσα). Το Παιδί 6 ανέφερε πως του αρέσει να παίζουν μαζί κρυφτό,

ποδόσφαιρο, μπάσκετ και επιτραπέζια. Το αγαπημένο παιχνίδι του φίλου του είναι το κρυφτό, ενώ του ίδιου του παιδιού είναι ο φανταστικός του φίλος. Κάτι που ήταν ενδιαφέρον, το ίδιο το παιδί να έχει ως αγαπημένο παιχνίδι τον φίλο του και ειδικότερα τόνισε πως αγαπημένο του παιχνίδι είναι «*Ο Γαβγάκης*». Το Παιδί 7 ανέφερε πως με τον φίλο του παίζουν πάντα μάχη και αυτό είναι το αγαπημένο παιχνίδι και των δύο, το οποίο παίζουν συνεχώς μαζί. Τέλος, το Παιδί 8 επισήμανε πως με τον φίλο του τους αρέσει να παίζουν πολλά παιχνίδια όπως ηλεκτρονικά, να φροντίζουν την χελώνα, να παίζουν play station, lego, πάζλ, επιτραπέζια. Μαζί παίζουν lego. Όπως και το Παιδί 6 και το Παιδί 8 έδωσε και εκείνο μία πολύ ενδιαφέρουσα απάντηση για το αγαπημένο του παιχνίδι το οποίο είναι ο φίλος του, αλλά και για το αγαπημένο παιχνίδι του φίλου του, που είναι το ίδιο το παιδί. Συγκεκριμένα, ανέφερε πως αγαπημένο του παιχνίδι είναι «*Ο Γκαγκάκης*» και αγαπημένο παιχνίδι του φίλου του είναι «*[Εγώ]*».

Οι μητέρες των παιδιών φάνηκε να έχουν επίγνωση των παιχνιδιών με τους φανταστικούς φίλους, που καταπιάνονται τα παιδιά τους Από τους οχτώ γονείς, οι δύο φάνηκε να μην γνωρίζουν πληροφορίες, ενώ οι υπόλοιποι έξι να έχουν γνώση. Πιο συγκεκριμένα, ενδεικτικά η μητέρα του Παιδιού 1 παρουσιάστηκε να γνωρίζει πως το παιδί της με τον φανταστικό του φίλο παίζουν «*Ναι::, ναι, από μακριά δηλαδή την ακούω να μιλάει, να φτιάχνει πραγματάκια, παιχνιδάκια και να είναι σε αυτή τη χώρα και να παίζει.*» «*Ε::: Επειδή γενικά ξέρω ότι:: η κόρη μου ενδιαφέρεται για μικρά παιχνιδάκια, μικρά ζωάκια, μικρά πουλάκια, μικρά πραγματάκια τα έχει έτσι γύρω γύρω φτιαγμένα, υποθέτω ότι θα είναι αυτό το παιχνίδι.*» «*Τα μικρά ζωάκια, τα μικρά πουλάκια*», ενώ μόνο του «*Ε::: Ζωγραφίζει, ε::: παίζει- παίζει με κούκλες αλλά όχι με την στενή έννοια δηλαδή μωρό πιπίλα και τα λοιπά αλλά με κουκλάκια που κάθονται και τους κάνει μάθημα, με τα ζωάκια που τα βάζει γύρω γύρω και τους κάνει μάθημα, είναι οι μαθητές ας πούμε, με κουζινούλα, κουζινικά και τα λοιπά, τα βιβλία που ξεφυλλίζει.(0,3).*» «*Ε::: Τα παιχνίδια που σας είπα και προηγουμένως και:::, αλλά και με τις φίλες του, δύο φίλες της που ξέρω από το σχολείο που συναντιούνται πάλι έτσι με με- έτσι ένα φανταστικό::, ημιπραγματικό:: κουζίνομαγειρικοσχολείο. ((γελά))*». Η μητέρα του Παιδιού 3 ήταν και εκείνη πληροφορημένη για τα παιχνίδια του φίλου του με το παιδί της «*Ναι, κάποιες φορές δε:::ν είμαι σίγουρη ότι παίζει με τον ίδιο φανταστικό φίλο, για αυτό έχω και την εντύπωση ότι πρέπει να υπάρχουν και περισσότεροι αλλά ναι, γιατί του απευθύνει το λόγο, μιλάνε, του απευθύνει το λόγο*». «*Ε::: Όχι, το γιατρό ενδεχομένως γιατί είναι το αγαπημένο της παιχνίδι, δεν ξέρω ποιο άλλο μπορεί να είναι.*», «*Να*

παίζει το γιατρό», «E:: Κρυφό όταν είναι με άλλους και γιατρό όταν είναι μόνη της αλλά και μαζί με άλλους».

Θετική / Αρνητική εικόνα και συναισθήματα για τους φανταστικούς φίλους

Τα παιδιά πάντα σχηματίζουν μία εικόνα για τον φίλο τους, το ίδιο ισχύει και για τους φανταστικούς φίλους των παιδιών. Οι φανταστικοί τους φίλοι μπορεί να έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία είναι θεμιτά ως προς το παιδί, που έχουν θετικό αντίκτυπο στη σχέση τους αλλά και το αντίστροφο. Σε έναν άνθρωπο δεν γίνεται να μας αρέσουν όλα τα στοιχεία του, τα χαρακτηριστικά του, η προσωπικότητά του και ο τρόπος συμπεριφοράς του. Επομένως, και οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών περιλαμβάνουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά στοιχεία. Στο συγκεκριμένο δείγμα ένας μεγάλος αριθμός παιδιών εξέφρασε ορισμένα στοιχεία τα οποία τα θεωρεί αρνητικά στο φίλο του.

Ειδικότερα, το Παιδί 1 ανέφερε πως του αρέσουν όλα τα χαρακτηριστικά που έχει η φίλη του και πως περνάει πολύ ωραία μαζί της. Το Παιδί 2 τόνισε πως «Δεν υπάρχει κάτι που να μου αρέσει και να μη μου αρέσει (.) ε: είναι ίδιος με μένα» όσον αφορά για θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά που κατέχει ο φανταστικός του φίλος. Επίσης, για το πώς περνάει όταν βρίσκεται με τον φίλο του επισήμανε «Ωραία, γιατί ενώ δεν έχω φίλους, δεν αναγκάζομαι να βγαίνω έξω (.), ε: να κουράζομαι, βρίσκω έναν αμέσως», πράγμα που θίγει ποικίλα ζητήματα όσον αφορά την άποψη που υποστηρίζει ότι τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους προβαίνουν σε μία τέτοια διαδικασίας εξαιτίας της έλλειψης πραγματικών φίλων στην ζωή τους. Το Παιδί 3, όταν ρωτήθηκε για το τι του αρέσει και τι όχι στον φίλο του, απάντησε πως «Δε μου αρέσει γιατί χτυπάει». Σε αυτό το σημείο υπάρχει ένα καθαρά αρνητικό στοιχείο, το παιδί υποστηρίζει πως ο φίλος του το χτυπάει, κάτι που αποδεικνύει πως υπάρχουν και φανταστικοί φίλοι οι οποίοι ορισμένες φορές δεν έχουν καλή σχέση με τα παιδιά που τους συγκρότησαν και χαρακτηρίζονται από επιθετική και παραβατική συμπεριφορά.

Στη συνέχεια, το Παιδί 4 δήλωσε πως στα θετικά της φανταστικής χώρας που έχει δημιουργήσει συγκαταλέγονται «E::μ Μου αρέσει ας πούμε:-, η Αιολία όπως και η

Σπιτοικία, εντάζει η χώρα μου αρέσει που έχει και πολλά δέντρα, φυτά», «Η χώρα δεν έχει ας πούμε πολλές πολυκατοικίες, έχει πιο πολλές μονοκατοικίες», «Ωραία σπιτάκια και::: έχει μεγάλους κήπους, αυτά». Όσον αφορά τα αρνητικά στοιχεία της φανταστικής του φίλης σχολίασε πως «Μου αρέσουν όλα αλλά ας πούμε όταν παίζω και ας πούμε ε:: με ενοχλεί Δε μου αρέσει», παρόμοια ενοχλητική συμπεριφορά με τον φίλο του Παιδιού 3, παρουσιάζει η φίλη του Παιδιού 4. Το Παιδί 5 θεώρησε ως αρνητικό αλλά έπειτα και ως θετικό στοιχείο το γεγονός ότι οι δύο φανταστικές του φίλες «Να μη μιλάνε», πράγμα που από τη μία είναι κατανοητό αφού οι φίλες του είναι δύο κούκλες, δύο μωρά, επομένως καθίσταται «απαραίτητο» να μη μιλάνε λόγω της φύσης τους. Ενδεχομένως, το παιδί να το θεωρεί όντως από τη μία θετικό και ταυτόχρονα και αρνητικό στοιχείο καθώς αν μπορούσαν να μιλήσουν στην φαντασία του θα αναιρούσαν τα βασικά χαρακτηριστικά της εξωτερικής τους εμφάνισης αλλά το παιδί θα επιθυμούσε να μπορούσε να συζητήσει μαζί με τις φίλες του διάφορα θέματα, άλλωστε για αυτό υπάρχουν και οι φίλοι.

Το Παιδί 6 ανέφερε πως του αρέσει ο φίλος του επειδή είναι όμορφος και δεν υπάρχει κάτι που να τον απωθεί σε αυτόν και πως αισθάνεται χαρά όταν βρίσκεται μαζί του. Το Παιδί 7 υπογράμμισε πως του αρέσει στον φίλο του «Μου αρέσει η περικεφαλαία στο κεφάλι του και δε μου αρέσει-, τα πόδια του», σε αυτήν την περίπτωση χρησιμοποιούνται ως θετικά και ως αρνητικά χαρακτηριστικά στοιχεία της εξωτερικής εμφάνισης του φανταστικού φίλου του παιδιού, μία αναφορά που διαφέρει από τις προηγούμενες. Το παιδί επίσης περνάει καλά με τον φίλο του. Τέλος, το Παιδί 8 ως αρνητικό χαρακτηριστικό περιγράφει στοιχείο της εξωτερικής εμφάνισης του φίλου του όπως και το Παιδί 7, «Δε μου αρέσει που η μαμά του είχε κάνει μία τρύπα» αλλά και η ίδια τακτική ακολουθείται και για τα θετικά στοιχεία του φίλου του «Ότι λέει αυτό («I love you», γραμμένο πάνω του)».

Σε όλες τις συμμετοχικές παρατηρήσεις και των 8 παιδιών παρατηρήθηκε πως τα παιδιά τρέφουν θετικά συναισθήματα για τους φίλους τους, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, γιατί για παράδειγμα τους φρόντιζαν και τους βοηθούσαν με κάθε τρόπο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το παιχνίδι με το Παιδί 2 που ανέφερε το παιδί στον φίλο του πως για να σταματήσει να αισθάνεται κουρασμένος θα πρέπει να κοιμάται νωρίς τα βράδια, το Παιδί 3 ως γιατρός περιποιήθηκε και γιάτρεψε τον

φίλο του που είχε χτυπήσει το χέρι του και τον πονούσε και η καρδιά του. Επίσης, το Παιδί 5 που τάζε, φρόντιζε, κανάκευε τις δύο φανταστικές του φίλες, τα μωρά, τα πήγαινε βόλτα, τα πρόσεχε μην χτυπήσουν, τους τραγουδούσε και τους ηρεμούσε όταν ήταν απαραίτητο και το Παιδί 8 που κάποια στιγμή ο φίλος του έπεσε από το αεροπλάνο και χτύπησε και ήταν άμεση ανάγκη να μεταφερθεί στο νοσοκομείο και να υποστεί μία πανάκριβη εγχείριση προκειμένου να γίνει καλά και να μπορεί να περπατάει. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις σκιαγραφήθηκαν άλλοτε με άμεσο και άλλοτε με έμμεσο τρόπο τα συναισθήματα των παιδιών προς τους φανταστικούς τους φίλους.

Υπαρξη / Απόρριψη προσωποποίησης των παιδιών στο παιχνίδι με τους φανταστικούς φίλους τους (impersonation)

Πολλά παιδιά, στα πλαίσια της συγκρότησης των φανταστικών φίλων, παριστάνουν πως είναι είτε άλλα άτομα, είτε άλλα ζώα είτε κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα μία μηχανή, ένα αεροπλάνο και άλλα παρεμφερή. Σκοπός είναι να ενσαρκώνουν τα παραπάνω στο παιχνίδι με τους φανταστικούς τους φίλους. Από τα οχτώ παιδιά, τα τέσσερα έχουν προσωποποιηθεί ότι είναι κάποια άλλα άτομα, άλλα ζώα ή κάτι διαφορετικό, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα δεν έχουν προβεί σε μία τέτοια διαδικασία. Τα παιδιά τα οποία δεν έχουν προσωποποιηθεί είναι το Παιδί 2, το Παιδί 4, το Παιδί 6 και το Παιδί 7, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις μητέρες τους.

Το Παιδί 1 όταν ρωτήθηκε για το αν έχει προσποιηθεί, προσωποποιηθεί ποτέ ότι είναι ένα ζώο απάντησε «Ένα σκυλάκι» και αιτιολόγησε την άποψη και την επιλογή του αυτή δηλώνοντας «Γιατί μου αρέσουν τα σκυλάκια και: είναι το αγαπημένο μου ζώάκι». Σχετικά με τον αν έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιος άλλος άνθρωπος, άτομο υπογράμμισε πως «Πάλι μία άλλη της φίλη που μερικές φορές παίζω και ότι είμαι εγώ και η άλλη της φίλη». Αυτό συμβαίνει για να υπάρχει η αίσθηση ότι συμμετέχουν περισσότεροι άνθρωποι στο παιχνίδι τους και επίσης μπορεί να συμβεί κάτι αναπάντεχο, μία φίλη να έχει μαζί της και άλλα άτομα οπότε να «αναγκαστεί» να ενσαρκώσει και άλλους ανθρώπους «Ε γιατί έχει καλε- έχει τύχει να έρθουν και άλλοι φίλοι στα γενεθλ- στα γενέθλιά της και για αυτό». Το συγκεκριμένο παιδί ανέφερε πως έχει

προσποιηθεί πως είναι και κάτι διαφορετικό και συγκεκριμένα «Ένα αεροπλάνο γιατί ταξιδεύουμε (0,1) και πηγαίνουμε αλλού και αυτά». Η αιτιολόγηση της επιλογής αυτής ήταν πως καθίσταται αναγκαία «Για να έρθει στο σπίτι μου, γιατί είναι στην Ελλάδα ή για να έρθω στο σπίτι της και μερικές φορές που πηγαίνουμε και στην ξαδέρφη μου». Όσον αφορά τη συχνότητα της προσποίησης, άλλες φορές είναι πιο συχνή και άλλες όχι «Κάποιες φορές ναι κάποιες όχι». Η μητέρα του παιδιού αυτού φάνηκε να μην έχει επίγνωση των συγκεκριμένων προσωποποιήσεων της κόρης της, καθώς ανέφερε κάτι που το παιδί της δεν το παρουσίασε όσον αφορά την προσποίηση για έναν άλλο άτομο «Νομίζω ότι το ένα από τα δύο ονόματα που σας είπα, δε θυμάμαι όμως ποιο από τα δύο είναι η ίδια, η ίδια η::: Αγγελικοφραουλίνα; Κάποια από τα δύο ονόματα είναι και η ίδια, (0,1), [ο εαυτός της.]».

Το Παιδί 3 υποστήριξε πως έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιο ζώο στο παιχνίδι με τον φανταστικό του φίλο και συγκεκριμένα «Έχω κάνει το πουλί» και η αιτιολόγηση της επιλογής του αυτή ήταν «Επειδή του άρεσε του Φίλοντα το πουλί». Επομένως, το συγκεκριμένο παιδί επιδιώκει να ικανοποιεί τις επιθυμίες του φίλου του προσπαθώντας να μην τον δυσαρεστήσει ποτέ. Όσον αφορά το γεγονός αν έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιος άλλος άνθρωπος απάντησε «(Όχι.)» όπως και για το αν έχει ενσαρκώσει ότι είναι κάτι διαφορετικό «Όχι». Ωστόσο, το παιδί σχολίασε πως η προσποίησή του είναι συχνή στο παιχνίδι με τον φανταστικό του φίλο «Ναι, συχνά συχνά». Η μητέρα του παιδιού δήλωσε πως το παιδί της από όσο γνωρίζει δεν έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιο ζώο, για αυτό απάντησε αρνητικά «Όχι». Όμως, επισήμανε πως το παιδί της έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιο άλλο άτομο και ειδικότερα «E::: Έχει προσποιηθεί νομίζω ότι είναι η γιατρός της που την κατονομάζει, είναι η κυρία Γιούλη και έχει προσποιηθεί νομίζω και για τους γονείς της για μένα και για τον πατέρα της», «Ναι, ότι είμαι εγώ η μαμά, λέει δηλαδή η ίδια ότι εγώ είμαι η μαμά και::: δεν ξέρω αν ο Φίλοντα είναι το παιδί αλλά είναι η μαμά (είναι η μαμά)». Όσον αφορά την προσποίηση σε κάτι διαφορετικό η μητέρα απάντησε πως «Όχι».

Το Παιδί 5 έχει ενσαρκώσει ένα ζώο στο παιχνίδι με τις φανταστικές του φίλες και συγκεκριμένα «Βασικά το μονόκερο», «Και το άλογο» και η αιτιολόγηση των απαντήσεών του ήταν «Γιατί μου αρέσουν». Επομένως, οι περισσότερες ενσαρκώσεις ζώων οφείλονται αποκλειστικά στις προσωπικές επιθυμίες και επιλογές των παιδιών ή των φανταστικών τους φίλων. Το παιδί αυτό όταν ρωτήθηκε για το αν έχει προσποιηθεί ποτέ ότι είναι ένα άλλο άτομο απάντησε «Όχι» και για τον αν έχει ενσαρκώσει κάτι διαφορετικό επισήμανε πως «Όχι». Η μητέρα του παιδιού

επιβεβαίωσε όλες σχεδόν τις απαντήσεις του παιδιού, επιβεβαίωσε το ζώο που προσποιείται το παιδί της «Ε::: Καμία φορά κάνουν ότι::: είναι μονόκερος» και απάντησε αρνητικά στο αν προσποιείται πως είναι κάποιο άλλο άτομο και κάτι διαφορετικό «Άλλο άτομο όχι», «Όχι, όχι».

Το Παιδί 8 δήλωσε πως έχει ενσαρκώσει ένα ζώο και συγκεκριμένα «Το περιστέρι» και αιτιολόγησε την επιλογή του αναφέροντας «Γιατί πετά:ει και δυσκολεύεται να βρίσκει τα πουλιά». Προφανώς, η επιλογή ενός τέτοιου ζώου οφείλεται στη ελευθερία που έχουν τα πουλιά να πετούν στον ουρανό. Για τον αν προσποιείται ότι είναι κάποιο άλλο άτομο ή κάτι διαφορετικό απάντησε «Όχι», «Όχι». Η μητέρα του παιδιού φάνηκε να μην γνωρίζει την προσποίηση από μέρος του παιδιού της για το περιστέρι και επισήμανε πως ούτε έχει προσποιηθεί ότι είναι κάποιο άλλο άτομο, ούτε κάτι διαφορετικό «Όχι», «Όχι» και «Όχι, όχι».

Σε μία συμμετοχική παρατήρηση εντοπίστηκε προσωποποίηση ενός παιδιού σε ένα άλλο άτομο μαζί με τον φανταστικό του φίλο. Το παιδί αυτό ήταν το Παιδί 1, το οποίο αποφάσισε μαζί με την φανταστική του φίλη να προσποιηθούν πως είναι πολύ μεγάλες κυρίες με μακριά μαλλιά και πηγαίνουν για βόλτες και ψώνια στα μαγαζιά. Ειδικότερα δήλωσε το παιδί στο παιχνίδι τους «Θέλουμε να παίζουμε με στολές και να μεταμφιεζόμαστε... σε μία κυρία με μακριά μαλλιά και καλά ότι είμαι πολύ μεγάλη και η Φραουλίνα θα είναι και αυτή μία κυρία και θα πηγαίναμε βόλτα. Θα πηγαίναμε βόλτα στα μαγαζιά και θα παίρναμε ρούχα και διάφορα πράγματα». Το συγκεκριμένο παιχνίδι ανήκει σε μία κατηγορία προσωποποίησης ενός άλλου ατόμου από μέρους του παιδιού και της φανταστικής του φίλης. Προφανώς μία τέτοιου είδους προσωποποίηση οφείλεται στην ανάγκη και στην γοητεία από μέρους των παιδιών και την βιασύνη τους να μεγαλώσουν και να μπορούν να ντύνονται και να φροντίζουν τους εαυτούς τους όπως ακριβώς οι μητέρες τους.

Ανάγκη συγκρότησης φανταστικών φίλων

Ποικίλοι είναι οι λόγοι οι οποίοι καθιστούν την ύπαρξη ενός ή ακόμη και περισσότερων φανταστικών φίλων αναγκαία και σωτήρια για το παιδί. Μία πιθανή αιτία δημιουργίας ενός φανταστικού φίλου είναι η εσωτερική ανάγκη του παιδιού να μοιράζεται στιγμές με έναν φίλο, όπως ακριβώς τον έχει φανταστεί και συγκροτήσει

στο μυαλό του. Εκείνος θα περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά τα οποία επιθυμεί το παιδί και θα συμπεριφέρεται ανάλογα, ουσιαστικά θα αποτελεί το άλλο του μισό. Μία ακόμη πιθανή εναλλακτική αιτία μπορεί να είναι η επιθυμία του ίδιου του γονέα για την συγκρότηση ενός φανταστικού φίλου από μέρος του παιδιού του. Πράγμα που μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι ο γονέας στην παιδική του ηλικία είχε συγκροτήσει και εκείνος με τη σειρά του φανταστικό φίλο. Στην συγκεκριμένη έρευνα από τα οχτώ παιδιά, όταν ρωτήθηκαν για τον λόγο που ο φανταστικός τους φίλος έχει κάτι το ξεχωριστό απάντησαν πως δεν γνώριζαν την απάντηση, ενώ τα υπόλοιπα έξι κατέδωσαν ποικίλες απαντήσεις.

Ειδικότερα, το Παιδί 1 και το Παιδί 2 απάντησαν αρνητικά στην ερώτηση αυτή, καθώς δεν είχαν επίγνωση και δεν είχαν σκεφτεί για ποιο λόγο είχαν συγκροτήσει τους συγκεκριμένους φανταστικούς φίλους. Το Παιδί 3 επισήμανε πως ο φίλος του ουσιαστικά είναι ίδιος με εκείνο, αυτό είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που έχει και για αυτόν τον λόγο του είναι πολύτιμος *«Ναι. Έχει ένα (ολόιδιο ετερό μου)», «Που τον αγαπάω για αυτό»*. Το Παιδί 4 δήλωσε πως το χαρακτηριστικό που έκανε την φίλη της και την πόλη που δημιούργησε μοναδικά ήταν *«(.) Επειδή:: οι άλλοι ας πούμε δε:-, τους έχω αλλά δεν έχω βγάλει χαρακτήρες», «Επειδή:: αυτή: ας πούμε μου ήρθε η ιδέα να τη βγάλω και οι άλλοι (.) δεν με εθ- ενθουσίαζαν πολύ. (0,2) Και μου άρεσε»*. Το όνομα της φανταστικής του φίλης προέκυψε αβίαστα με έναν αναπάντεχο και ξεχωριστό τρόπο *«E::: Είχα ακούσει ένα CD με τον Οδυσσέα με: - και όταν ήταν με:: του::ς -, με αυτά που πέρασε και εκεί που έλεγε της Αιολίας το νησί, έτσι κάπως μου ήρθε να τη βγάλω Αιολία»*.

Το Παιδί 5 έδωσε μία εναλλακτική όψη του λόγου που κάνει μοναδικές τις φανταστικές του φίλες, ο οποίος ήταν πως εκείνες ήταν δώρα και αυτό τις έκανε να είναι ξεχωριστές *«(0,2). Η γιαγιά μου μου έφερε αυτή και:: η μαμά μου μου έφερε αυτή»*. Το Παιδί 6 βρίσκεται σε παρόμοια κλίμακα με το Παιδί 5 καθώς και εκείνου ο φανταστικός του φίλος του αποδόθηκε ως δώρο αρχικά *«(.) E:μ γιατί μου το φέρανε δώρο»*. Το Παιδί 7 απάντησε πως η αιτία που έκανε μοναδικό τον φίλο του ήταν *«Επειδή έτσι μου αρέσει»*. Τέλος, το Παιδί 8 παρέχει μία διαφορετική προσέγγιση ενός φανταστικού φίλου, κατά την οποία η ανάγκη της ύπαρξης του αρχικά ήταν αποκλειστικά η υπερνίκηση των φόβων *«Γιατί::: τα πρώτα διαστήματα φοβόμουν να κοιμάμαι μόνος»*.

Οι μητέρες δύο παιδιών στην παιδική τους ηλικία είχαν συγκροτήσει και εκείνες φανταστικούς φίλους. Ειδικότερα, η μητέρα του Παιδιού 6 είχε ως φανταστικό φίλο *«E::: Ναι, είχα ένα αρκουδάκι και εγώ. ((γελά))»*, *«Ήταν ένα καφέ μικρό*

αρκουδάκι, ήτανε ο Τζούντι, ο οποίος τρύπησε και τον πετάζανε τέλος. Είχε ένα υλικό μέσα που άδειαζε και τον πετάζανε ((γελά))». Όσον αφορά τα παιχνίδια που καταπιανόταν με τον φανταστικό της φίλο δήλωσε πως «E:: Εντάξει, ως κοριτσάκι, τον έντυνα, τον έγδυνα τέτοια πράγματα, κουκλάκια, ρουχαλάκια και τέτοια». Ενδεχομένως, η συγκρότηση φανταστικού φίλου από μεριάς της μητέρας του παιδιού να λειτουργήσει θετικά και να επηρέασε και να το παρακίνησε ενδόμυχα να δημιουργήσει και εκείνο με τη σειρά του έναν. Η μητέρα του Παιδιού 8 είχε συγκροτήσει και εκείνη έναν φανταστικό φίλο στην παιδική της ηλικία «Είχα ένα μαξιλαράκι ροζ, αλλά δεν ξέρω αν είναι φανταστικός φίλος», «Το είχα πάντα μαζί μου, όπως έχει ο Β. το αρκουδάκι είχα εγώ το μαξιλάρι μου». Η συγκεκριμένη μητέρα αποκάλυψε πως επιθυμούσε και επιδίωξε να έχει το παιδί της έναν φανταστικό φίλο, για αυτό το λόγο του το παραχώρησε όταν ήταν ακόμη σε μικρή ηλικία «E: Του τον δώσαμε εμείς όταν ε:: μπήκε στην κούνια του», «E:: Εμείς το επιδιώξαμε να έχει».

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ποικίλοι ερευνητές έχουν προβεί σε διάκριση των φανταστικών φίλων τους οποίους συγκροτούν τα παιδιά. Οι πιο συνηθισμένες κατηγορίες είναι οι αόρατοι χαρακτήρες ή οντότητες, τα λούτρινα κουκλάκια και οι κούκλες στα οποία το ίδιο το παιδί έχει αποδώσει χαρακτηριστικά και στοιχεία ανθρώπινα, όπως για παράδειγμα τη δική του προσωπικότητα, όνομα και ηλικία (Taylor, 1999. Gleason, 2004). Η Taylor (2003) σε ένα μεταγενέστερο άρθρο της υποστήριξε πως υπάρχουν αυτές οι προαναφερθείσες κατηγορίες, στις οποίες οι φανταστικοί φίλοι ουσιαστικά είναι παιχνίδια, όπως είναι οι κούκλες και τα λούτρινα κουκλάκια. Το κλειδί έγκειται στο γεγονός ότι δημιουργείται μία σχέση μεταξύ του παιδιού και αυτού του παιχνιδιού, επομένως καθίσταται απαραίτητο να συμπεριληφθεί στην κατηγορία των φανταστικών φίλων, καθώς αυτή η σχέση και η επικοινωνία μεταξύ τους μπορεί να κρατήσει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (Taylor, 2003).

Στην συγκεκριμένη έρευνα παρατηρήθηκαν οι ίδιες κατηγορίες όσον αφορά τα είδη των φανταστικών φίλων των παιδιών. Ειδικότερα, τέσσερα παιδιά είχαν συγκροτήσει αόρατους φανταστικούς φίλους εκ των οποίων ο ένας φανταστικός φίλος ενός παιδιού ήταν αόρατο ζώακι, ένας κροκόδειλος. Η Taylor (2003) έχει

δηλώνει πως το 20% των αόρατων φανταστικών φίλων είναι ζωάκια, κάτι που δεν αποτελεί κανόνα καθώς τα υπόλοιπα τρία παιδιά είχαν ως αόρατους φανταστικούς φίλους «κανονικούς» ανθρώπους. Οι Singer και Singer (1990), έχουν τονίσει πως οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά παίρνουν τις εξής μορφές: άνθρωποι, ζώα, παιχνίδια ή ήρωες τηλεόρασης και αποκτούν κύριο ρόλο στην καθημερινότητά τους. Δύο από τα οχτώ παιδιά του δείγματος της έρευνας αυτής είχαν συγκροτήσει αόρατους κανονικούς ανθρώπους, επίσης, δύο παιδιά είχαν ως φίλο λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια, ενώ δύο, κούκλες. Ωστόσο, υπάρχει και μία άλλη κατηγορία φανταστικών φίλων, η οποία είναι πιο εξελιγμένη και πιο εκλεπτυσμένη. Ορισμένα παιδιά συγκροτούν φανταστικούς κόσμους, κοινωνίες και ολόκληρες πολιτείες στις οποίες υπάρχουν ξεχωριστά είδη λουλουδιών, δέντρων, ανθρώπων. Αυτές οι πολιτείες χαρακτηρίζονται ως «παράκοσμοι» (paracosms) (Singer & Singer, 1990). Στη συγκεκριμένη έρευνα δύο από τα οκτώ παιδιά είχαν συγκροτήσει «παρακόσμους», ολόκληρες πολιτείες και χώρες δηλαδή με δικά τους σπίτια και ανθρώπους.

Θεωρείται συνηθισμένο τα κορίτσια να συγκροτούν πιο συχνά φανταστικούς φίλους από τα αγόρια (Taylor & Carlson, 2004). Ωστόσο, τα κορίτσια τείνουν να προτιμούν πιο «κοριτσιίστικα» παιχνίδια και εμπλέκονται σε καταστάσεις και παιχνίδια με παιδιά ίδιου φύλου, δηλαδή τα κορίτσια επιλέγουν κορίτσια για να έχουν ως φίλες και τα αγόρια, αγόρια (Freeman, 2007. Taylor & Carlson, 2005). Αυτό παρατηρήθηκε και στην συγκεκριμένη έρευνα. Από το δείγμα των οχτώ παιδιών, τα επτά είχαν δημιουργήσει φανταστικούς φίλους, οι οποίοι μοιράζονταν το ίδιο φύλο με εκείνα, εκτός από ένα παιδί, που παρόλο που ήταν κορίτσι, είχε ως φίλο του ένα αγόρι.

Όσον αφορά την ηλικία των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων δεν υπάρχει κάποιο χαρακτηριστικό μοτίβο, καθώς μπορεί να διαφέρουν ηλικιακά μεταξύ τους, να έχουν την ίδια ηλικία ή να είναι μικρότερης ηλικίας ένας από τους δύο (Taylor, 2003). Στην έρευνα της Taylor (2003) παρατηρήθηκε πως ένας αριθμός παιδιών συγκροτούν φανταστικούς φίλους οι οποίοι είναι συγκριτικά μεγαλύτερα ηλικιακά από τους δημιουργούς τους, καθώς το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 13%. Στην συγκεκριμένη έρευνα ανακαλύφθηκε πως από τα οχτώ παιδιά, δύο από αυτά είχαν φίλους στην ίδια ηλικία με εκείνα, δύο παιδιά δεν γνώριζαν την ακριβή ηλικία

του φανταστικού τους φίλου, δύο είχαν φίλο μεγαλύτερης ηλικίας και δύο μικρότερης.

Οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών μπορούν να περιλαμβάνουν ποικίλα χαρακτηριστικά σχετικά με την εξωτερική τους εμφάνιση και την προσωπικότητά τους. Ειδικότερα, ορισμένοι από αυτούς ενδεχομένως έχουν μαγικές δυνάμεις, δυνατότητες αλλαγής σχήματος, γίνονται αόρατοι, μπορούν να πετούν, να χωρούν σε τσέπες ρούχων, άλλοι έχουν ροζ μαλλιά (Taylor, 2003). Στη συγκεκριμένη έρευνα ένα από τα παιδιά (το Παιδί 3) ανέφερε πως ο φίλος του έχει ροζ μαλλιά και φοράει ροζ ρούχα, κάτι που συμφωνεί με την παραπάνω έρευνα, καθώς το ίδιο το παιδί απέδωσε ξεχωριστά χαρακτηριστικά στον φίλο του. Υπάρχει περίπτωση να αποδίδουν τα παιδιά τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στους φίλους τους, επειδή τα ίδια δεν τα έχουν (Singer & Singer, 1990). Πράγμα που δηλώνεται και από αυτήν την έρευνα, αφού οι περισσότεροι φίλοι χαρακτηρίστηκαν ως «σκανταλιάρηδες», κάτι που θα ήθελαν να τα χαρακτηρίζει και τα ίδια. Ωστόσο, κατά κύριο λόγο τα χαρακτηριστικά των φανταστικών φίλων σχετίζονται με εκείνα των πραγματικών ανθρώπων, οι οποίοι βρίσκονται στο περιβάλλον του παιδιού (Taylor, 2003). Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από τη διεξαχθείσα έρευνα, καθώς τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά των φίλων όλων των παιδιών εκτός του ενός (Παιδί 3) αποτελούν χαρακτηριστικά πραγματικών ανθρώπων, ακόμη και των ίδιων των παιδιών.

Οι σχέσεις οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων μπορεί να πάρουν τις εξής δύο μορφές, να είναι φιλικές ή να χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις (Gleason, Sebanc & Hartup, 2000. Taylor, 2003). Στην έρευνα που διεξήγαγαν οι Gleason, Sebanc και Hartup (2000) διαπίστωσαν πως οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων, κατά κύριο λόγο χαρακτηρίζονται ως φιλικές και κοινωνικές. Ταυτόχρονα, αυτή η διαπίστωση τόνισαν πως αφορούσε τα παιδιά με αόρατους φανταστικούς φίλους, καθώς εκείνα που είχαν λούτρινα κουκλάκια για φανταστικούς φίλους υιοθετούσαν μία περισσότερο συμβατική σχέση, μία σχέση προστασίας και φροντίδας προς αυτούς (Gleason, Sebanc, McGinley & Hartup, 1997. Gleason, Sebanc & Hartup, 2000). Κάτι που προβλήθηκε και από τη συγκεκριμένη έρευνα, αφού τα παιδιά με αόρατους φίλους καταπιάνονταν με παιχνίδια που δεν περιορίζονταν τόσο στην συμβατική και

τη σχέση προστασίας (Παιδί 5), ωστόσο η πλειονότητα των παιδιών ανεξαρτήτως του είδους του φανταστικού φίλου είχαν αναπτύξει μία υγιή, φιλική, αληθινή και συναισθηματική σχέση μαζί τους. Η πλειονότητα των παιδιών έχει αναφέρει πως αισθάνεται χαρούμενη, συναισθηματικά ελεύθερη και είναι πιο εξωστρεφής όταν παίζει με τους φανταστικούς της φίλους (Bouldin & Pratt, 1999. Singer & Singer, 1990). Στην παρούσα έρευνα όλες οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων ήταν φιλικές, έπαιζαν ήρεμα μαζί τους, περνούσαν ωραία, αισθάνονταν χαρά όταν βρίσκονταν με εκείνους. Τα περισσότερα παιδιά συμπεριφέρονται στους φανταστικούς τους φίλους όπως ακριβώς συμπεριφέρονται και στις πραγματικές φιλικές τους σχέσεις, καθώς και είναι περισσότερο πιθανό αυτά τα παιδιά να σχηματίζουν πιο υγιείς, και συγκροτημένες φιλικές σχέσεις στη μετέπειτα ζωή τους (Gleason, 2004). Πράγμα με το οποίο συμφωνεί και η παρούσα έρευνα.

Υπάρχει όμως και η άλλη πλευρά του νομίσματος, η οποία προβάλλει τις συγκρούσεις και τις διαφωνίες, τις «διαμάχες» μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων. Ένα τέτοιο φαινόμενο φανερώνεται πιο σπάνια, αλλά είναι κάτι που υφίσταται. Στην έρευνα της Taylor (2003) αποκαλύφθηκε ένας μικρός αριθμός παιδιών, που συγκροτούν φανταστικούς φίλους οι οποίοι τείνουν να μην είναι τόσο φιλικόι και καλοί. Το ποσοστό στην έρευνά της το οποίο ανήκε στην συγκεκριμένη αυτή κατηγορία ανερχόταν στο 3%. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ένα παιδί που είχε δημιουργήσει έναν άορατο φανταστικό φίλο, ο οποίος δεν του συμπεριφερόταν καλά, ήταν κακός μαζί του, το χτυπούσε, του τραβούσε τα ρούχα και πηδούσε από το κρεβάτι του (Taylor, 2003). Στη συγκεκριμένη έρευνα, υπήρχε ένα μόνο τέτοιου είδους παράδειγμα, το οποίο ωστόσο δεν είναι αυτούσια αντάξιο αυτής της κατηγορίας, αλλά περιλαμβάνει αρκετά στοιχεία της. Ειδικότερα, ένα παιδί δήλωσε πως ο άορατος φίλος του ορισμένες φορές δεν είναι τόσο καλό παιδί και πως το χτυπάει. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας και του παιχνιδιού μεταξύ τους όπως και της συνέντευξης δεν παρουσιάστηκε κάποιο πρόβλημα το οποίο θα πρόδιδε μία επαναλαμβανόμενη τέτοια συμπεριφορά. Το πιθανότερο είναι το συμβάν αυτό να αποτελεί ένα σπάνιο φαινόμενο.

Ορισμένοι γονείς φαίνεται να αγνοούν την ύπαρξη των φανταστικών φίλων που συγκροτούν τα παιδιά τους (Wigger, Paxson & Ryan, 2013). Στη συγκεκριμένη

έρευνα φάνηκε να μην αγνοεί κανένας γονέας την ύπαρξη του φανταστικού φίλου του παιδιού του. Ποικίλος αριθμός γονέων συνήθως αναφέρουν πως είναι θετικά διακείμενοι και τρέφουν θετικά συναισθήματα όσον αφορά τους φανταστικούς φίλους των παιδιών τους καθώς αποδίδουν αυτήν τους την πράξη – τακτική ως σημάδι ευφυΐας και δημιουργικής σκέψης (Manosevitz, Prentice & Wilson, 1973. Gleason & Kalpidou, 2014). Η συγκεκριμένη έρευνα επιβεβαιώνει και συμφωνεί με τις προηγούμενες καθώς οι γονείς, οι μητέρες των παιδιών του δείγματος, παρουσιάστηκαν όλες ανεξαιρέτως θετικές ως προς την δημιουργία φανταστικών φίλων. Όλες ανέφεραν θετικά σχόλια και ήταν χαρούμενες που τα παιδιά τους είχαν φανταστικούς φίλους, κάτι που αποδεικνύει πως έχουν ανεπτυγμένη φαντασία. Σε παρόμοια κλίμακα για τις απόψεις των γονέων βρίσκεται και η έρευνα του Gleason (2005).

Τα παιδιά επικοινωνούν, βοηθούν, στηρίζουν τους φανταστικούς τους φίλους σχηματίζοντας υγιείς και φιλικές σχέσεις μεταξύ τους. Η φύση της σύναψης τέτοιων σχέσεων οφείλεται στο ότι, σε αντίθεση με τους πραγματικούς φίλους, οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών είναι εκείνοι οι οποίοι μπορούν πάντα να τους παρηγορήσουν, να τους κρατήσουν συντροφιά και να έχουν μία διαρκή επικοινωνία μεταξύ τους όποτε το θελήσουν (Gleason, 2004). Πράγμα που επιβεβαιώθηκε και από την παρούσα έρευνα, αφού όλοι ανεξαιρέτως οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών διαδραμάτιζαν και διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στη ζωή του παιδιού, καθώς βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία μεταξύ τους, αλληλοϋποστηρίζονται, αλληλοβοηθούνται. Η επικοινωνία αυτή προβλήθηκε από το παιχνίδι μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων, όπως και από τις συνεντεύξεις που έδωσαν τα παιδιά για εκείνους.

Η επικοινωνία μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων έγινε αντιληπτή και από μία άλλη διαδικασία μέσα στην έρευνα. Σε κάποια στιγμή της έρευνας, ζητήθηκε από τα παιδιά να πραγματοποιήσουν μία τηλεφωνική κλήση προς τους φανταστικούς τους φίλους. Από τον τρόπο ομιλίας προς εκείνους, από την φυσικότητα της αναπαράστασης της κλήσης, από το διάλογο που αναπτύχθηκε μεταξύ τους δηλώθηκαν ποικίλα στοιχεία για τη μεταξύ τους επικοινωνία και σχέση. Τα περισσότερα παιδιά από το δείγμα της έρευνας αναπαράστησαν την κλήση προς τους φίλους τους σαν μία πραγματική κλήση, πραγματοποίησαν έναν κανονικό διάλογο, παρείχαν τον χρόνο στον φίλο τους να τους απαντήσει, να σκεφτεί και να

μιλήσει και φαινόταν το ενδιαφέρον τους προς αυτούς. Λίγα παιδιά ήταν πιο ντροπαλά και πιο συγκρατημένα όσο πραγματοποιούσαν την κλήση προς τους φανταστικούς τους φίλους. Σε άλλη έρευνα η αναπαράσταση της κλήσης (phone task) προς τους φανταστικούς φίλους των παιδιών ήταν και αυτή μία ένδειξη της επικοινωνίας και της σχέσης που έχει αναπτυχθεί μεταξύ τους. Τα παιδιά που είχαν άορατους φανταστικούς φίλους όπως και λούτρινα κουκλάκια ως φίλους ήταν πρόθυμα να πραγματοποιήσουν την κλήση προς αυτούς (Taylor, Sachet, Maring & Mannering, 2013).

Η συχνότητα του παιχνιδιού των παιδιών με τους φανταστικούς τους φίλους είναι χαρακτηριστικό σημάδι της σχέσης μεταξύ τους. Τα παιδιά εντάσσουν τους φανταστικούς τους φίλους στην καθημερινότητά τους, διαδραματίζουν εξέχοντα και κυρίαρχο ρόλο στη ζωή τους και τους συμπεριλαμβάνουν πάντοτε στο παιχνίδι τους (Taylor, Carlson, Maring, Gerow & Charley, 2004. Manosevitz, Prentice & Wilson, 1973. Taylor, Cartwright & Carlson, 1993). Αυτή η διάσταση παρουσιάστηκε και στην παρούσα έρευνα όπου οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών του δείγματος είχαν χαρακτηριστικό ρόλο στη ζωή των παιδιών, για παράδειγμα έπαιζαν πάντοτε μαζί, τους συμπεριελάμβαναν σε οποιαδήποτε ασχολία ή δραστηριότητα εκπονούσαν, κοιμόντουσαν μαζί τους, τους είχαν μαζί τους στα ταξίδια, συνομιλούσαν καθημερινά μαζί τους και όλοι στην οικογένεια αναγνώριζαν την ύπαρξη τους.

Τα παιδιά στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία καταπιάνονται με ποικίλα παιχνίδια προσποίησης, αφού τέτοιου είδους παιχνίδια χαρακτηρίζουν αυτές τις ηλικίες (Weisberg, 2015. Lillard, 1993). Και τα παιδιά στη συγκεκριμένη έρευνα καταπιάστηκαν με παιχνίδια προσποίησης όταν τους ζητήθηκε να εκπονήσουν το αγαπημένο τους παιχνίδι με τον φανταστικό τους φίλο. Τα παιχνίδια λοιπόν αυτά ποικίλουν. Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελούν τα παιχνίδια προσποίησης τα οποία αναπαριστούν καθημερινές ασχολίες και δραστηριότητες, όπως είναι η μαγειρική, τα ψώνια, η βόλτα με τα παιδιά, η φροντίδα. Ωστόσο, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου τα παιδιά προβαίνουν σε διαφορετικά παιχνίδια από τα συνηθισμένα και ανατρέπουν αυτά τα «κατεστημένα», όπως όταν καταπιάνονται με παιχνίδια φανταστικά, εισέρχονται σε φανταστικές καταστάσεις και προβλήματα οι οποίες προσδίδουν ένταση, φόβο, περιλαμβάνουν τον στοιχείο του κινδύνου και παρέχουν ταυτόχρονα ευχαρίστηση (Gleason, 2004. Gleason, Sebanc & Hartup, 2000).

Taylor & Carlson, 2005). Αυτές οι δύο διαφορετικές εκδοχές παιχνιδιών προσποίησης παρουσιάστηκαν και στην συγκεκριμένη έρευνα, καθώς ένας αριθμός παιδιών από το δείγμα καταπιάστηκε σε καθημερινές δραστηριότητες, ρουτίνες με τους φανταστικούς τους φίλους, όπως ήταν για παράδειγμα η μαγειρική, τα ψώνια σε σούπερ μάρκετ, το πάρτι, η βόλτα στις κούνιες, η μητρική φροντίδα, το μπάνιο στη θάλασσα, ο γιατρός, ο καφές σε μία καφετέρια (τάισμα, αλλαγμα πάνας, ύπνος). Ωστόσο, υπήρχε και η άλλη πλευρά, η ενασχόληση με διαφορετικού είδους παιχνίδια, φανταστικά παιχνίδια που εμπεριέχουν το στοιχείο της αγωνίας, του κινδύνου, όπως η διάσωση τραυματιών από πολέμους με αεροπλάνο, η προσπάθεια για την εύρεση ενός χαμένου θησαυρού, ο πόλεμος μεταξύ αστυνομικών, ιπποτών και πειρατών για τη διεκδίκηση ενός κάστρου.

Τα παιδιά αναπτύσσουν συναισθήματα για τους φανταστικούς τους φίλους, τα οποία μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά. Πιο συγκεκριμένα, έχει επικρατήσει η άποψη πως, όταν τα παιδιά περνούν χρόνο με τους φανταστικούς τους φίλους, κατά κύριο λόγο αισθάνονται και τρέφουν για αυτούς θετικά συναισθήματα, όπως χαρά, ευχαρίστηση, αγαλλίαση, λύτρωση, ελευθερία (Fritz, 2015). Ωστόσο, υπάρχει και η αρνητική πλευρά, ορισμένα παιδιά είναι αρνητικά διακείμενα ως προς τους φίλους τους καθώς τους χαρακτηρίζουν ως «κακούς» και πως εκείνοι έχουν την συνήθεια να τα «χτυπούν» (Taylor, 2003). Στην παρούσα έρευνα, όλα τα παιδιά όπως αποδείχθηκε από τα λεγόμενα των ίδιων των παιδιών, των γονέων τους και από τη συμπεριφορά τους προς εκείνους πως έχουν διαμορφώσει μία θετική εικόνα σχετικά με τους φίλους τους και τρέφουν θετικά συναισθήματα για εκείνους. Αυτή η άποψη ίσχυε και για τα παιδιά (Παιδί 3, 5) τα οποία ανέφεραν στην συνέντευξη πως ορισμένες φορές οι φανταστικοί τους φίλοι «δεν είναι καλά παιδιά» και πως τσακώνονται και χτυπούν.

Τα παιδιά που αλληλεπιδρούν με τους φανταστικούς τους φίλους ουσιαστικά εμπλέκονται σε μοναχικά παιχνίδια (Taylor, Carlson, Maring, Gerow & Charley, 2004). Ένα άλλο είδος παιχνιδιού μπορεί να αποτελέσει η προσωποποίηση, η προσποίηση, η ενσάρκωση (impersonation) από μέρος του ίδιου του παιδιού ότι είναι για παράδειγμα ένα άλλο άτομο, ένα ζώο, ή κάτι τελείως διαφορετικό από τα συνηθισμένα, όπως ένα αεροπλάνο, μία μηχανή. Τα κορίτσια είναι περισσότερο πιθανό να δημιουργήσουν φανταστικούς φίλους, ενώ τα αγόρια να ενσαρκώσουν άλλους χαρακτήρες (impersonation), ωστόσο δεν υπάρχουν φυλετικές διαφορές όσον

αφορά την ικανότητα των παιδιών να δημιουργούν φανταστικούς φίλους ή να ενσαρκώνουν χαρακτήρες (Taylor & Carlson, 2005). Στην παρούσα έρευνα τέσσερα παιδιά δήλωσαν πως έχουν προσποιηθεί άλλους χαρακτήρες στο παιχνίδι με τον φανταστικό τους φίλο και ειδικότερα τρία κορίτσια (Παιδί 1, 3, 5) και ένα αγόρι (Παιδί 8). Επομένως, παρατηρείται πως τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αναλαμβάνουν να προσποιηθούν άλλους χαρακτήρες.

Οι λόγοι που συμβάλλουν στη δημιουργία φανταστικών φίλων από μέρους των παιδιών είναι ποικίλοι. Ειδικότερα, υπάρχει περίπτωση ο πραγματικός φίλος ενός παιδιού να μην είναι ικανός να παρηγορεί και να βρίσκεται οποιαδήποτε στιγμή δίπλα στο παιδί, ενώ ο φανταστικός του φίλος του εκπληρώνει τις επιθυμίες αυτές και του ικανοποιεί τις ανάγκες του (Taylor, 1999). Ένας άλλος λόγος είναι πως τα παιδιά ίσως να τα έχουν απορρίψει οι συνομήλικοί τους με αποτέλεσμα να καταφεύγουν «αναγκαστικά» στους φανταστικούς τους φίλους για την ικανοποίηση της αίσθησης της αποδοχής από τους άλλους (Gleason, 2004). Κάτι που αποκαλύφθηκε και στην συγκεκριμένη έρευνα, αφού ένα από τα παιδιά (Παιδί 2) δήλωσε πως αισθάνεται ωραία όταν βρίσκεται με τον φανταστικό του φίλο, γιατί εκείνο δεν έχει φίλους, οπότε βασίζεται αποκλειστικά πάνω σε αυτόν. Ωστόσο, δεν υποστηρίζουν όλες οι έρευνες την παραπάνω άποψη, πως τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους είναι λιγότερο κοινωνικά και έχουν ελάχιστες φιλικές σχέσεις με τους συνομηλικούς τους. Τα παιδιά αυτά είναι πιο κοινωνικά και όπως αποδείχθηκε είναι περισσότερο συνεργάσιμα με άλλα άτομα κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού και της αλληλεπίδρασης (Singer & Singer, 1990). Οι σχέσεις που δημιουργούν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους προκύπτουν από την επιθυμία τους και την ευχαρίστηση να απολαμβάνουν την συντροφιά εκείνων (Taylor, 1999). Πράγμα το οποίο προβάλλεται από την συγκεκριμένη έρευνα εφόσον όλα τα παιδιά με εξαίρεση ένα, είναι ιδιαίτερα κοινωνικά, εξωστρεφή και έχουν συνάψει πραγματικές φιλικές σχέσεις με τους συνομηλικούς τους. Οι Bouldin και Pratt (1999) υποστήριξαν πως είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο τα πρωτότοκα παιδιά να δημιουργούν φανταστικούς φίλους περισσότερο από τα υπόλοιπα παιδιά. Στη συγκεκριμένη έρευνα, η άποψη αυτή δεν υφίσταται απόλυτα, αφού υπήρχαν και παιδιά με φανταστικούς φίλους που είχαν αδέρφια και δεν ήταν πρωτότοκα, όπως για παράδειγμα το Παιδί 1 και το Παιδί 4. Ο Nagera (1969) τόνισε πως τα παιδιά με φανταστικούς φίλους είναι πιο ντροπαλά, εσωστρεφή, ιδιαίτερα αγχώδη και πως είναι μία ικανοποίηση του υπερεγώ τους. Στην

παρούσα έρευνα τέτοια ευρήματα δεν παρουσιάστηκαν στα παιδιά. Ακόμη, τα παιδιά με φανταστικούς φίλους συνήθως βιώνουν μοναξιά, απομόνωση, παραμέληση ιδιαίτερα στα προσχολικά χρόνια, για αυτό το λόγο ανατρέχουν και αναζητούν μία τέτοια συντροφιά ως παρηγοριά (Benson & Pryor, 1973). Συνήθως οι φίλοι των παιδιών αυτών είναι ακριβώς αντίθετοι με τον χαρακτήρα τους (Seeman, Widrow & Yesavage, 1984). Στην έρευνα αυτή δεν προέκυψε κάτι παρεμφερές. Οι γονείς δεν είναι απαραίτητα υπεύθυνοι για το αν τα παιδιά τους θα συγκροτήσουν φανταστικό φίλο (Taylor & Carlson, 2000). Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα δύο γονείς επιθυμούσαν το παιδί τους να έχει φανταστικό φίλο καθώς και εκείνοι είχαν στην προσχολική τους και πρωτοσχολική τους ηλικία (μητέρα Παιδιού 6 και μητέρα Παιδιού 8).

Αναστοχαστικότητα ερευνήτριας

Ο ερευνητής καθορίζει και επηρεάζει αναπόφευκτα την ερευνητική διαδικασία, καθώς ο ίδιος εμπλέκεται στην ίδια την έρευνα και στα αποτελέσματα που προκύπτουν από εκείνη (Willig, 2015). Δύο είναι τα είδη της αναστοχαστικότητας, η προσωπική και η επιστημολογική. Όσον αφορά το πρώτο είδος, εννοούνται οι αξίες, τα πιστεύω, οι πεποιθήσεις του ερευνητή, η κοινωνική του ταυτότητα, η ηλικία, το φύλο του και πώς έχει επηρεαστεί ο ίδιος από την εκπόνηση αυτής της ερευνητικής διαδικασίας. Στο δεύτερο είδος συμπεριλαμβάνονται για παράδειγμα αν έχει απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα από τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, ένας πιθανόν διαφορετικός τρόπος διεκπεραίωσης της ίδιας έρευνας, σε ποιο βαθμό αυτή η έρευνα θα βοηθούσε στο να κατανοηθεί καλύτερα το φαινόμενο που προσεγγίζεται (Willig, 2015).

Σχετικά με το πρώτο είδος της αναστοχαστικότητας, το φύλο μου ως ερευνήτριας ίσως να επηρέασε την διαδικασία της έρευνας όπως και την εξαγωγή των αποτελεσμάτων. Τα πιστεύω μου, οι αντιλήψεις μου και οι πεποιθήσεις μου ενδεχομένως να διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο σε αυτή. Το γεγονός ότι είχα και εγώ φανταστικό φίλο υπάρχει περίπτωση να με έκανε να προσεγγίσω ένα τέτοιο θέμα με περισσότερη ευκολία, καθώς δεν αποτελούσε κάτι πρωτόγνωρο για εμένα.

Αναπόφευκτα ένας ερευνητής επηρεάζεται όπως και επηρεάζει την έρευνά του και διαμορφώνεται και ο ίδιος μέσα από εκείνη. Η εκπόνηση αυτής της ερευνητικής διαδικασίας μου παρείχε τη δυνατότητα να εντρυφήσω και να κατανοήσω περισσότερο την έννοια των φανταστικών φίλων, τα είδη τους και το παιχνίδι με εκείνους σε μεγαλύτερο βαθμό. Όσον αφορά το δεύτερο είδος της αναστοχαστικότητας η παρούσα έρευνα απαντά στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, καθώς τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν με ποικίλα εργαλεία έτσι ώστε να συλλεχθούν αρκετές οπτικές του θέματος των φανταστικών φίλων. Ο τρόπος διεκπεραίωσης της έρευνας για τον λόγο που προαναφέρθηκε ήταν ο πιο ιδανικός για να παρουσιαστούν οι ποικίλες πλευρές του θέματος που προσεγγίζεται. Η συγκεκριμένη έρευνα συμβάλλει στην επιβεβαίωση των θεωριών που έχουν ήδη διατυπωθεί και αναφερθεί για το υπό συζήτηση φαινόμενο.

Όσον αφορά τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, θεωρώ πως η παρούσα έρευνα τα κάλυψε επιτυχώς. Η παρούσα έρευνα ουσιαστικά συμπεριέλαβε και συνόψισε ευρήματα, τα οποία έχουν παρουσιαστεί σε ποικίλες άλλες έρευνες. Οπότε λειτούργησε όπως ακριβώς είχε οριστεί αρχικά δηλαδή στην επαλήθευση προηγούμενων ερευνών.

Από την διαδικασία αυτή είχα την ευκαιρία να εντρυφήσω και να γνωρίσω σε βάθος το συγκεκριμένο φαινόμενο των φανταστικών φίλων. Είχα την δυνατότητα να γνωρίσω μία τέτοιου είδους ποιοτική μέθοδο, η οποία απαιτεί αφοσίωση, χρόνο και διάθεση να ανακαλύπτεις συνεχώς και να επιβεβαιώνεις καταστάσεις και φαινόμενα. Ήταν μία διαδικασία η οποία ουσιαστικά μου κράτησε ζωντανό το ενδιαφέρον καθόλη τη διάρκειά της και από όλη την εμπειρία με εντυπωσίασε η συνεργασία με τα ίδια τα παιδιά, τους φανταστικούς τους φίλους και τις μητέρες τους.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε ήταν «Ποιοι είναι και πώς είναι οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών», τα ευρήματα της παρούσας έρευνας συνθέτουν την εικόνα για το είδος και τα χαρακτηριστικά των φανταστικών φίλων των παιδιών. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι οι φανταστικοί φίλοι χωρίζονται στις εξής τρεις βασικές κατηγορίες: στους αόρατους χαρακτήρες, στα λούτρινα κουκλάκια – ζωάκια και στις κούκλες, ωστόσο υπάρχουν και πιο σπάνιες κατηγορίες (φαντάσματα, σούπερ ήρωες). Τα παιδιά αναπτύσσουν ιδιαίτερη σχέση με τους φανταστικούς τους φίλους, οι οποίοι διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στη ζωή τους. Ειδικότερα, αποτελούν μέρος της καθημερινότητάς τους, της οικογένειάς, έχουν τη δική τους καρέκλα στο τραπέζι, στο κρεβάτι του παιδιού, κοιμούνται μαζί, συνομιλούν και παίζουν μαζί. Ορισμένοι φανταστικοί φίλοι είναι καλοί και άλλοι όχι τόσο καλοί, είναι δηλαδή πιο επιθετικοί και δεν συμπεριφέρονται ωραία στο παιδί. Συνήθως οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών φέρουν παρόμοια χαρακτηριστικά με εκείνα, όσον αφορά την εξωτερική τους εμφάνιση και τη συμπεριφορά τους. Αρκετά παιδιά συγκροτούν φίλους οι οποίοι έχουν το ίδιο χρώμα μαλλιά, μάτια και φορούν παρόμοια ρούχα με εκείνα. Υπάρχουν και εξαιρέσεις, σύμφωνα με τις οποίες οι φίλοι αυτοί έχουν πιο μεταφυσικά (δυνάμεις μεταφυσικές) και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως ροζ μαλλιά και μάτια. Και στη συγκεκριμένη έρευνα ένα από τα παιδιά είχε δημιουργήσει έναν φίλο με ροζ μαλλιά και μάτια. Επίσης, συνήθως οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών ανήκουν στην ίδια κατηγορία του φύλου του δημιουργού τους, ωστόσο στη συγκεκριμένη έρευνα ένα παιδί, ένα κορίτσι είχε ως φίλο της ένα αόρατο αγόρι. Οι φανταστικοί φίλοι αρκετών παιδιών (τεσσάρων παιδιών από τα οκτώ) χαρακτηρίστηκαν ως σκανταλιάρηδες από εκείνα, καθώς είτε έλεγαν αστεία, είτε έκαναν ζαβολιές στα παιχνίδια, είτε έλεγαν αστεία. Η σύναψη σχέσεων με τέτοιου είδους φίλους είναι καλύτερη και πιο συγκρατημένη αφού ο ένας είναι ο πιο εγκρατής και ο άλλος αναλαμβάνει το ρόλο του πιο «ζαβολιάρη» και «αστείου».

Τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους έχουν ανεπτυγμένη φαντασία, είναι κοινωνικά, εξωστρεφή, φιλικά με τους άλλους και μπορούν να σχηματίζουν πιο υγιείς σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους σε σχέση με τα παιδιά που δεν έχουν φανταστικούς φίλους. Οι φανταστικοί φίλοι μπορεί να είναι ένδειξη κάποιας

διαταραχής στην προσωπικότητα του παιδιού, αλλά κυρίως είναι μία συντροφιά, παρηγοριά, ανακούφιση, λύτρωση και πηγή ευχαρίστησης για εκείνο.

Το δεύτερο ερευνητικό υποερώτημα που τέθηκε ήταν «Τι είδους παιχνίδια παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους» και παρατηρήθηκε πως τα παιχνίδια στα οποία καταπιάνονται τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους είναι ποικίλα, και ουσιαστικά ανήκουν στο εύρος των παιχνιδιών προσποίησης. Το παιχνίδι προσποίησης χαρακτηρίζει και κυριαρχεί σε αυτές τις ηλικίες των παιδιών. Κατά κύριο λόγο εμπλέκονται σε παιχνίδια προσποίησης τα οποία αναπαριστούν σκηνές της καθημερινότητας και της πραγματικότητας, όπως είναι για παράδειγμα το μαγείρεμα του φαγητού, τα ψώνια στο σούπερ μάρκετ, το μπάνιο στη θάλασσα, ο καφές σε μία καφετέρια. Ωστόσο, υπάρχει και ο αντίποδας των «συμβατικών» αυτών παιχνιδιών, ορισμένα παιδιά της παρούσας έρευνας καταπιάστηκαν με παιχνίδια προσποίησης διαφορετικά από τα συνηθισμένα αναμενόμενα όπως για παράδειγμα, το κνήγι ενός θησαυρού, η διάσωση τραυματιών από πολέμους με αεροσκάφη – αεροπλάνα και ο πόλεμος μεταξύ πειρατών, ιπποτών και αστυνομικών.

Το τελευταίο υποερώτημα των ερευνητικών ερωτημάτων ήταν «Πώς παίζουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους». Η παρούσα έρευνα κατέδειξε πως σε γενικές γραμμές τα παιδιά παίζουν ήρεμα με τους φανταστικούς τους φίλους, συνεργάζονται, αλληλοβοηθούνται και αγαπούν ο ένας τον άλλον. Ακόμη, σέβονται και ακούν τη γνώμη του φίλου τους, περνούν χρόνο μαζί του, συνομιλούν. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που δημιουργούνται εντάσεις και παρεξηγήσεις μεταξύ των παιδιών και των φίλων τους. Στη συγκεκριμένη συμμετοχική παρατήρηση δεν παρατηρήθηκε κάτι παρόμοιο απλώς κατά τη διάρκεια της συνέντευξης με τα ίδια τα παιδιά και τις μητέρες τους αποκαλύφθηκαν τέτοιου είδους πληροφορίες ότι μερικές φορές είχαν δημιουργηθεί παρεξηγήσεις και εντάσεις μεταξύ των παιδιών και των φίλων τους.

Η δημιουργία φανταστικών φίλων βελτιώνει τις σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους, τα κάνει να είναι κοινωνικά και να αλληλεπιδρούν. Ωστόσο, υπάρχει και η άλλη πλευρά του νομίσματος, όπου τα παιδιά που δημιουργούν φανταστικούς φίλους είναι εκείνα που έχουν βιώσει την απομόνωση, την εγκατάλειψη και την απουσία διαπροσωπικών σχέσεων. Η συγκρότηση φανταστικών φίλων είναι μία δικλείδα ασφαλείας για τα παιδιά, καθώς μπορεί να βοηθούν το παιδί

να ξεπεράσει κάποια δυσκολία, μία αγχώδη κατάσταση ή απλώς να ευχαριστιέται την παρέα ενός τέτοιου φίλου.

Ποικίλες έρευνες έχουν καταδείξει τις κατηγορίες των φανταστικών φίλων που συγκροτούν τα παιδιά, οι οποίες είναι οι αόρατοι χαρακτήρες και οντότητες, οι κούκλες και τα λούτρινα κουκλάκια και ζωάκια (Taylor, 2003 . Taylor, Cartwright & Carlson, 1993). Παρόμοια ευρήματα πρόβαλε και η παρούσα έρευνα, η οποία ξεχώρισε αυτές τις παραπάνω κατηγορίες. Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές εντάσσουν τα λούτρινα ζωάκια και τις κούκλες στις κατηγορίες των φανταστικών φίλων μόνο αν το παιδί συμπεριφέρεται σε αυτούς σαν να έχουν μία συγκεκριμένη προσωπικότητα, αν έχουν όνομα και αν αλληλεπιδρούν μαζί του εντάσσοντάς τους στην καθημερινότητά του, ενώ άλλοι ερευνητές δεν τα συμπεριλαμβάνουν σε αυτήν την κατηγορία (Singer & Singer, 1990. Taylor, 1999). Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι οι φανταστικοί αυτοί χαρακτήρες ανεξαρτήτως από την κατηγορία που ανήκουν, έχουν συγκεκριμένο όνομα, ηλικία, φύλο και εξωτερικά χαρακτηριστικά (Singer & Singer, 1990. Taylor, 1999). Είναι ιδιαίτερα σύνηθες οι φανταστικοί φίλοι των παιδιών να μοιράζονται το ίδιο φύλο με εκείνα (Taylor, 2003). Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα ένα από τα παιδιά του δείγματος παρόλο που ήταν θηλυκού γένους είχε ως φίλο της έναν αρσενικού. Υπάρχει και ένα πιο εξελιγμένο είδος φανταστικών φίλων, οι λεγόμενοι «παρακόσμοι» (paracosms), σύμφωνα με τους οποίους το ίδιο το παιδί συγκροτεί ολόκληρους κόσμους και πολιτείες που ζουν ξεχωριστοί άνθρωποι, μιλώντας τη δική τους γλώσσα και περιλαμβάνοντας ιδιαίτερα λουλούδια, δέντρα και σπίτια (Singer & Singer, 1990). Στην παρούσα έρευνα δύο από τα οκτώ παιδιά είχαν συγκροτήσει «παρακόσμους».

Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά που συγκροτούν φανταστικούς φίλους εμπλέκονται περισσότερο σε παιχνίδια προσποίησης από τα άλλα παιδιά (Gleason, Jarudi & Cheek, 2003 . Pierucci, O'Brien, McInnis, Gilpin & Barber, 2014). Οι Gleason Sebanc και Hartup (2000) κατέδειξαν ότι τα παιδιά καταπιάνονται με παιχνίδια προσποίησης με θέμα τόσο την καθημερινότητα και τις οικογενειακές και καθημερινές δραστηριότητες όσο και με πιο φανταστικά θέματα. Πράγμα που προβλήθηκε και από την παρούσα έρευνα καθώς τα πέντε από τα οκτώ παιδιά καταπιάστηκαν με παιχνίδια προσποίησης αφορμισμένα από την καθημερινότητα, όπως το μαγείρεμα φαγητού, το πιτζάμα πάρτι, το μπάνιο στη θάλασσα και ο καφές στην καφετέρια. Τρία από τα οκτώ παιδιά ασχολήθηκαν με περισσότερο φανταστικά

παιχνίδια προσποίησης όπως ο πόλεμος μεταξύ ιπποτών, πειρατών και αστυνομικών, το κυνήγι θησαυρού και η διάσωση τραυματιών από πολέμους με αεροσκάφη.

Οι Gleason, Sebanc και Hartup (2000) αναφερόμενοι στις σχέσεις που συνάπτουν τα παιδιά με τους φανταστικούς τους φίλους τόνισαν ότι εκείνα που έχουν αόρατους φανταστικούς φίλους είναι πιο φιλικά και κοινωνικά μαζί τους, ενώ τα εκείνα που έχουν λούτρινα ζώακια ή κούκλες περιορίζονται μόνο σε ρόλους φροντίδας προς αυτούς. Κάτι που προβλήθηκε και από τη συγκεκριμένη έρευνα από ένα παιδί. Δύο παιδιά που είχαν ως φανταστικούς φίλους λούτρινα ζώακια, δεν περιορίστηκαν σε ρόλους φροντίδας αλλά σε παιχνίδια φανταστικού περιεχομένου (διάσωση τραυματιών πολέμου και κυνήγι θησαυρού). Με αυτά τα ευρήματα φαίνεται να συνάδει η έρευνα των Gleason, Sebanc, McGinley, Hartup και Willard (1997) οι οποίοι τόνισαν πως τα παιδιά με φανταστικούς φίλους λούτρινα ζώακια καταπιάνονταν περισσότερο με παιχνίδια ρόλων και συμβολικό παιχνίδι, από ό, τι εκείνα με αόρατους φίλους. Ταυτόχρονα η παρούσα έρευνα διαπίστωσε πως και τα παιδιά με αόρατους φανταστικούς φίλους καταπιάνονταν με παιχνίδια προσποίησης και παιχνίδια ρόλων.

Οι σχέσεις οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων μπορεί να είναι φιλικές ή να χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις (Gleason, Sebanc & Hartup, 2000. Taylor, 2003). Στην έρευνα που διεξήγαγαν οι Gleason, Sebanc και Hartup (2000) διαπίστωσαν πως οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων, σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζονται ως φιλικές και κοινωνικές. Κάτι που παρουσιάστηκε και στη συγκεκριμένη έρευνα, αφού η πλειονότητα των παιδιών ανεξαρτήτως του είδους του φανταστικού φίλου είχαν αναπτύξει μία υγιή, φιλική, αληθινή και συναισθηματική σχέση μαζί τους. Τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν πως αισθάνονται χαρούμενα και συναισθηματικά ελεύθερα όταν παίζουν με τους φανταστικούς τους φίλους (Bouldin & Pratt, 1999. Singer & Singer, 1990). Στην παρούσα έρευνα όλες οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων ήταν φιλικές, έπαιζαν ήρεμα μαζί τους, περνούσαν ωραία, αισθάνονταν χαρά όταν βρίσκονταν με εκείνους. Τα περισσότερα παιδιά συμπεριφέρονται στους φανταστικούς τους φίλους όπως ακριβώς συμπεριφέρονται και στις πραγματικές φιλικές τους σχέσεις, καθώς και είναι περισσότερο πιθανό αυτά τα παιδιά να σχηματίζουν πιο υγιείς, και συγκροτημένες φιλικές σχέσεις στη

μετέπειτα ζωή τους (Gleason, 2004). Πράγμα με το οποίο συμφωνεί και η παρούσα έρευνα.

Υπάρχει όμως και η αντίθετη πλευρά, εκείνη των συγκρούσεων μεταξύ των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων. Στην έρευνα της Taylor (2003) αποκαλύφθηκε ένας μικρός αριθμός παιδιών, που συγκροτούν φανταστικούς φίλους οι οποίοι τείνουν να μην είναι τόσο φιλικοί και καλοί με εκείνα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ένα παιδί που είχε δημιουργήσει έναν αόρατο φανταστικό φίλο, ο οποίος δεν του συμπεριφερόταν καλά, ήταν κακός μαζί του, το χτυπούσε, του τραβούσε τα ρούχα και πηδούσε από το κρεβάτι του (Taylor, 2003). Στη συγκεκριμένη έρευνα, υπήρχε ένα μόνο τέτοιου είδους παράδειγμα, το οποίο ωστόσο δεν είναι αυτούσια αντάξιο αυτής της κατηγορίας, αλλά περιλαμβάνει αρκετά στοιχεία της. Ειδικότερα, ένα παιδί δήλωσε πως ο αόρατος φίλος του ορισμένες φορές δεν είναι τόσο καλό παιδί και πως το χτυπάει. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας και του παιχνιδιού μεταξύ τους όπως και της συνέντευξης δεν παρουσιάστηκε κάποιο πρόβλημα το οποίο θα πρόδιδε μία επαναλαμβανόμενη τέτοια συμπεριφορά.

Οι γονείς δεν διαδραματίζουν απαραίτητα ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση φανταστικών φίλων των παιδιών τους (Taylor & Carlson, 2000). Παρόλα αυτά, μερικοί γονείς ίσως να επηρέασαν την δημιουργία φανταστικών φίλων. Αφού και εκείνοι είχαν κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας. Οι μητέρες από δύο παιδιά του δείγματος δήλωσαν πως στο παρελθόν είχαν φανταστικό φίλο και πως θα επιθυμούσαν και τα παιδιά τους να έχουν. Με αυτόν τον τρόπο ίσως ενδόμυχα και να το προκάλεσαν. Ωστόσο, κάποιοι γονείς είναι θετικοί ως προς τη δημιουργία φανταστικών φίλων από τα ίδια τα παιδιά τους, επειδή θεωρούν ότι με αυτόν τον τρόπο καλλιεργείται η φαντασία τους (Gleason & Kalpidou, 2014), κάτι που προβλήθηκε και στην παρούσα έρευνα. Πιο σύνηθες φαινόμενο αποτελεί όμως αρκετοί γονείς να μην υποστηρίζουν και να μην επιθυμούν τα παιδιά τους να συγκροτούν τέτοιους φίλους (Taylor, 1999). Στην παρούσα έρευνα όλοι οι γονείς ήταν θετικοί και χαρούμενοι που τα παιδιά τους είχαν δημιουργήσει φανταστικούς φίλους.

Έχει επικρατήσει η άποψη πως τα πρώτα παιδιά και τα μοναχοπαίδια κατά κύριο λόγο συγκροτούν φανταστικούς φίλους ενδεχομένως από τη έλλειψη φιλικών σχέσεων στον πραγματικό κόσμο (Gleason, Sebanc & Hartup, 2000). Επίσης, τα

παιδιά με φανταστικούς φίλους κατά κύριο λόγο χαρακτηρίζονται από την έλλειψη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων (Gleason, 2004). Οι έρευνες των Bouldin και Pratt (1999) και του Gleason (2004) διαπίστωσαν πως τα παιδιά που δημιουργούν φανταστικούς φίλους έχουν περιορισμένες κοινωνικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους, κάτι που όμως δεν έχει αποδειχθεί εμπειρικά. Στην παρούσα έρευνα ένα από τα παιδιά δήλωσε πως συγκρότησε φανταστικό φίλο επειδή δεν είχε πολλούς στην πραγματική ζωή και έτσι είχε έναν όποτε το επιθυμούσε.

7. ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ - ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Δυσκολίες στην υλοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσε ο εντοπισμός παιδιών με φανταστικούς φίλους στα νηπιαγωγεία. Ορισμένοι γονείς και εκπαιδευτικοί δεν ήταν πρόθυμοι να συμμετάσχουν στην έρευνα και δημιουργούσαν προβλήματα κατά τη διάρκεια της προσέγγισης των παιδιών. Ταυτόχρονα, όταν πραγματοποιήθηκε αναζήτηση παιδιών με φανταστικούς φίλους στο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, οι γονείς και τα παιδιά έδειξαν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον και χαρά έτσι ώστε να συμβάλουν και εκείνοι στην παρούσα έρευνα.

Περιορισμός της παρούσας έρευνας μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι η συμμετοχική παρατήρηση εξελίχθηκε μόνο σε έναν συγκεκριμένο χώρο, στις προσωπικές κατοικίες των παιδιών, ενώ θα μπορούσε να διεξαχθεί και σε διαφορετικούς χώρους. Ακόμη, ως περιορισμός μπορεί να συμπεριληφθεί και ότι ίσως θα ήταν πιο παραγωγικό να μην γινόταν αντιληπτή η παρουσία της ερευνήτριας κατά τη διάρκεια της παρατήρησης του παιχνιδιού. Τέλος, στους περιορισμούς μπορεί να συγκαταλεχθεί και η χρονική διάρκεια της παρατήρησης, καθώς θα μπορούσε να διαρκέσει ενδεχομένως και μία ολόκληρη ημέρα.

8. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΕΤΑΙΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

Η έρευνα αυτή θα μπορούσε να διεξαχθεί και σε ενήλικες που στο παρελθόν είχαν συγκροτήσει φανταστικούς φίλους, οι οποίοι θα έπρεπε να τους καλέσουν στο χώρο της διεξαγωγής της έρευνας έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί συνέντευξη μαζί τους. Επίσης, θα μπορούσε να αυξανόταν το δείγμα της έρευνας και να εντάσσονταν σε αυτή παιδιά όλων των ηλικιών. Η ακόμη να πραγματοποιούνταν μία μετέπειτα έρευνα, όταν τα παιδιά θα ήταν ενήλικες, έτσι ώστε να διαπιστωθεί η ύπαρξη και η αιτιολογία της ύπαρξης του φανταστικού τους φίλου. Μία εναλλακτική έρευνα θα χρησιμοποιούσε ως συμμετέχοντες παιδιά με φανταστικούς φίλους τα οποία έχουν διαταραχή προσωπικότητας ή ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Επιπλέον, ενδιαφέρουσα έρευνα θα ήταν εκείνη που θα μελετούσε παιδιά με φανταστικούς φίλους από διαφορετικές χώρες, πολιτισμούς και πόλεις, έτσι ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο οι φανταστικοί τους φίλοι φέρουν χαρακτηριστικά που προδίδουν την κοινωνική και πολιτισμική τους ταυτότητα. Τέλος, μία έρευνα που θα ανακάλυπτε τη σχέση των παιδιών και των φανταστικών τους φίλων ανάλογα με το φύλο τους θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παιδική Λογοτεχνία

Applegate K. (2016). *Ο φίλος μου ο Κρένσο*. Εκδόσεις: Ψυχογιός.

Επιστημονικά άρθρα και βιβλία

Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The qualitative report*, 13(4), 544-559.

Benson, R. M., & Pryor, D. B. (1973). When Friends Fall Out": Developmental Interference with the Function of Some Imaginary Companions. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 21(3), 457-473.

Bergen, D. (2002). The role of pretend play in children's cognitive development. *Early Childhood Research & Practice*, 4(1), 1-13.

Bouldin, P., & Pratt, C. (1999). Characteristics of preschool and school-age children with imaginary companions. *Journal of Genetic Psychology*, 160, 397-410.

Bouldin, P., & Pratt, C. (2001). The ability of children with imaginary companions to differentiate between fantasy and reality. *British Journal of Developmental Psychology*, 19(1), 99-114.

Bouldin, P., & Pratt, C. (2002). A systematic assessment of the specific fears, anxiety level, and temperament of children with imaginary companions, *Australian Journal of Psychology*, 54, 79-85.

Bouldin, P. (2006). An investigation of the fantasy predisposition and fantasy style of children with imaginary companions. *The Journal of genetic psychology*, 167(1), 17-29.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2008). Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. *Νέα Συμπληρωμένη και Αναθεωρημένη Έκδοση*. Μετάφραση: Κυρανάκης Σταύρος, Μαυράκη Μαρίνα, Μητσοπούλου Χρυσούλα, Μπιθάρα Παναγιώτα και Φιλοπούλου Μάνια. Εκδόσεις: Μεταίχμιο.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Davis, P. E., Meins, E., & Fernyhough, C. (2014). Children with Imaginary Companions Focus on Mental Characteristics When Describing Their Real-Life Friends. *Infant and child development*, 23(6), 622-633.

Flavell, J. H., Flavell, E. R., & Green, F. L. (1983). Development of the appearance-reality distinction. *Cognitive psychology*, 15(1), 95-120.

Freeman, N. K. (2007). Preschoolers' perceptions of gender appropriate toys and their parents' beliefs about genderized behaviors: Miscommunication, mixed messages, or hidden truths?. *Early Childhood Education Journal*, 34(5), 357-366.

Fritz G. K. (2015). Imaginary friends. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*. 8 - 9.

Gerring, J. (2004). What is a case study and what is it good for?. *American political science review*, 98(02), 341-354.

Giménez-Dasí, M., Pons, F., & Bender, P. K. (2016). Imaginary companions, theory of mind and emotion understanding in young children. *European Early Childhood Education Research Journal*, 24(2), 186-197.

Gleason, T. R., Sebanc, A. M., McGinley, J., & Hartup, W. W. (1997). *Invisible Friends and Personified Objects: Qualitative Differences in Relationships with Imaginary Companions*, Poster presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, DC.

Gleason, T. R., Sebanc, A. M., & Hartup, W. W. (2000). Imaginary companions of preschool children. *Developmental Psychology*, 36, 419-428.

Gleason, T. R., Jarudi, R. N., & Cheek, J. M. (2003). Imagination, personality, and imaginary companions. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 31(7), 721-737.

Gleason, T. R. (2004). Imaginary companions and peer acceptance. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 204-209.

Gleason, T. R. (2004). Imaginary companions: An evaluation of parents as reporters. *Infant and Child Development*, 13(3), 199-215.

Gleason, T. R. (2005). Mothers' and fathers' attitudes regarding pretend play in the context of imaginary companions and of child gender. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51(4), 412-436.

Gleason, T. R., & Kalpidou, M. (2014). Imaginary companions and young children's coping and competence. *Social Development*, 23(4), 820-839.

Hart, T., & Zellars, E. E. (2006). When imaginary companions are sources of wisdom. *Encounter: Education for Meaning and Social Justice*, 19(1), 6-15.

Hoff, E. V. (2005). Imaginary companions, creativity, and self-image in middle childhood. *Creativity Research Journal*, 17(2-3), 167-180.

Leong, D. J., & Bodrova, E. (2012). Assessing and scaffolding: Make-believe play. *YC Young Children*, 67(1), 26-36.

Leslie, A. M. (1987). Pretense and representation: The origins of "theory of mind.". *Psychological review*, 94(4), 412- 426.

Lillard, A. S. (1993). Pretend play skills and the child's theory of mind. *Child development*, 64(2), 348-371.

Lillard, A. S., Zeljo, A., Curenton, S., & Kaugars, A. S. (2000). Children's understanding of the animacy constraint on pretense. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 21-44.

- Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D., & Palmquist, C. M. (2012). The impact of pretend play on children's development: A review of the evidence. *Psychological bulletin*, *139*(1), 1- 34.
- Manosevitz, M., Prentice, N. M., & Wilson, F. (1973). Individual and family correlates of imaginary companions in preschool children. *Developmental Psychology*, *8*(1), 72- 79.
- Motoshima, Y., Shinohara, I., Todo, N., & Moriguchi, Y. (2014). Parental behaviour and children's creation of imaginary companions: A longitudinal study. *European Journal of Developmental Psychology*, *11*(6), 716-727.
- Nagera, H. (1969). The Imaginary Companion—Its Significance for Ego Development and Conflict Solution. *Psychoanalytic Study of the Child*, *24*, 165-196.
- Pierucci, J. M., O'Brien, C. T., McInnis, M. A., Gilpin, A. T., & Barber, A. B. (2014). Fantasy orientation constructs and related executive function development in preschool: Developmental benefits to executive functions by being a fantasy-oriented child. *International Journal of Behavioral Development*, *38*(1), 62-69.
- Robson, C. (2007). Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές. Μετάφραση: Νταλάκου Βασιλική και Βασιλικού Κατερίνα. Εκδόσεις: Gutenberg.
- Roby, A. C., & Kidd, E. (2008). The referential communication skills of children with imaginary companions. *Developmental Science*, *11*(4), 531-540.
- Ross T. (1991). Την πλήρωνε ο Πάρης. Εκδόσεις: Ζαχαρόπουλος Σ.Ι.
- Seeman, K., Widrow, L., & Yesavage, J. (1984). Fantasized companions and suicidal depressions: two case reports. *American journal of psychotherapy*, *38*(4), 541-557.
- Sharon, T., & Woolley, J. D. (2004). Do monsters dream? Young children's understanding of the fantasy/reality distinction. *British Journal of Developmental Psychology*, *22*(2), 293-310.
- Singer, D. G., & Singer, J. L. (1990). The house of make-believe: Play and the development of imagination. *Cambridge, MA: Harvard University*.

Taylor, M., Cartwright, B. S., & Carlson, S. M. (1993). A developmental investigation of children's imaginary companions. *Developmental Psychology*, 29(2), 276-285.

Taylor, M., & Carlson, S. M. (1997). The relation between individual differences in fantasy and theory of mind. *Child Development*, 68, 436–455.

Taylor, M., & Carlson, S. M. (2000). The influence of religious beliefs on parental attitudes about children's fantasy behavior. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Taylor, M. (2003). Children's imaginary companions. "*Children's Fantasies and Television*", 16(1), 1-5.

Taylor, M., Carlson, S. M., Maring, B. L., Gerow, L., & Charley, C. M. (2004). The characteristics and correlates of fantasy in school-age children: imaginary companions, impersonation, and social understanding. *Developmental Psychology*, 40(6), 1173 -1187.

Taylor, M., & Carlson, S. M. (2005). Imaginary companions and impersonated characters: Sex differences in children's fantasy play. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51(1), 93-118

Taylor, M., & Mannering, A. M. (2007). Of Hobbes and Harvey: The imaginary companions created by children and adults. *Play and development: Evolutionary, sociocultural, and functional perspectives*, 10, 227-246.

Taylor, M., Sachet, A. B., Maring, B. L., & Mannering, A. M. (2013). The assessment of elaborated role-play in young children: Invisible friends, personified objects, and pretend identities. *Social Development*, 22(1), 75-93.

Tahiroglu, D., Mannering, A. M., & Taylor, M. (2011). Visual and auditory imagery associated with children's imaginary companions. *Imagination, Cognition and Personality, 31*, 99– 112.

Weisberg, D. S. (2015). Pretend play. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science, 6*(3), 249-261.

Wigger, J. B., Paxson, K., & Ryan, L. (2013). What do invisible friends know? Imaginary companions, God, and theory of mind. *International Journal for the Psychology of Religion, 23*(1), 2-14.

Willig, C. (2015). Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία. *Εισαγωγή. Επιστημονική Επιμέλεια: Τσέλιου Ελευθερία, Μετάφραση: Αυγήτα Έφη. Εκδόσεις: Gutenberg.*

Woolley, J. D. (1997). Thinking about fantasy: Are children fundamentally different thinkers and believers from adults?. *Child development, 68*(6), 991-1011.

Yin, R. K. (1994). Case study research: design and methods. Applied social research methods series, 5. *Biography, Sage Publications, London.*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτήσεις για τη συνέντευξη με τα παιδιά

«Θα σε ρωτήσω κάποιες ερωτήσεις για τους φίλους σου, εντάξει; Κάποιες από τις ερωτήσεις θα είναι πολύ εύκολες να τις απαντήσεις και θα γνωρίζεις αμέσως την απάντηση. Ορισμένες ερωτήσεις όμως μπορεί να σου φανούν πιο δύσκολες, αν δεν γνωρίζεις την απάντηση μπορείς να πεις «δεν ξέρω» και δεν υπάρχει κανένα απολύτως πρόβλημα. Μερικοί φίλοι είναι πραγματικοί όπως τα παιδιά στο σχολείο σου, τα παιδιά που ζουν στη γειτονιά σου, αυτά με τα οποία εσύ παίζεις. Υπάρχουν όμως και κάποιοι άλλοι φίλοι οι οποίοι ουσιαστικά δεν υπάρχουν και είναι φανταστικοί. Οι φανταστικοί φίλοι είναι αυτοί οι οποίοι δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα αλλά εσύ συμπεριφέρεσαι σαν είναι αληθινοί. Εσύ έχεις έναν τέτοιο φανταστικό φίλο;»

- Έχεις φανταστικό φίλο, δηλαδή κάποιον με τον οποίο μιλάς και κάποιον που πηγαίνει σε διάφορα μέρη μαζί σου;
- Έχεις έναν φανταστικό φίλο ή περισσότερους;
- Ο φίλος σου είναι ένα παιχνίδι όπως για παράδειγμα ένα λούτρινο κουκλάκι – ζωάκι ή μία κούκλα, ή είναι τελείως φανταστικός;
- Πώς τον / τους λένε τον / τους φανταστικό / ούς σου φίλο / ους (αν είναι περισσότεροι από ένας ξεχωριστή περιγραφή του καθενός);
- Πόσο χρονών είναι;
- Είναι αγόρι ή κορίτσι;
- Τι μέγεθος έχει, είναι ψηλός, κοντός, αδύνατος, παχύς;
- Τι χρώμα μάτια έχει;
- Τι χρώμα μαλλιά έχει (αν έχει);
- Τι ρούχα φοράει;
- Πώς θα περιέγραφες τον φίλο σου (όμορφος, καλός, σκανταλιάρης, ήσυχος κλπ);

- Πού μένει ο φίλος σου;
- Πού κοιμάται ο φίλος σου;
- Γιατί διάλεξες το συγκεκριμένο φανταστικό φίλο;
- Μιλάς στους φίλους σου για τον / τους φανταστικό / ούς σου φίλο / ους;
- Μιλάς στους γονείς σου για τον / τους φανταστικό / ούς σου φίλο / ους;
- Τι σου αρέσει και τι δε σου αρέσει στο φίλο σου;
- Τι σας αρέσει να κάνετε με τον φανταστικό σου φίλο;
- Τι παιχνίδια παίζετε;
- Ποιο είναι το αγαπημένο σου παιχνίδι;
- Ποιο είναι το αγαπημένο παιχνίδι του φίλου σου;
- Ποιο είναι το αγαπημένο σας παιχνίδι, το οποίο παίζετε μαζί;
- Έχει συμβεί ποτέ να μαλώσετε με τον φίλο σας κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού; Αν ναι, γιατί;
- Ποιος από τους δύο αποφασίζει πότε θα παίξετε και τι θα παίξετε;
- Ποιος από τους δύο αποφασίζει τι είναι σωστό και τι λάθος όταν παίζετε;
- Ποιος από τους δύο σταματά το παιχνίδι όταν τα πράγματα δεν πηγαίνουν καλά μεταξύ σας;
- Βοηθάτε ο ένας τον άλλον κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού άμα χρειαστεί; Αν ναι, πώς;
- Αν τύχει ο φίλος σου να εκνευριστεί ή να στεναχωρηθεί την ώρα που παίζετε, εσύ τι κάνεις για να μη νιώθει έτσι;
- Πώς νιώθεις όταν είσαι μαζί με τον φίλο σου;
- Πόσο συχνά παίζετε μαζί;
- Έχετε κάποιο συγκεκριμένο τρόπο ομιλίας με τον φίλο σας, όπως για παράδειγμα τη δική σας γλώσσα που μιλάτε; Αν ναι, για πες μου ένα παράδειγμα.
- Πού παίζετε με τον φίλο σου;
- Στο παιχνίδι με το φανταστικό σου φίλο προσποιείσαι ποτέ ότι είσαι κάποιο ζώο; Αν ναι, ποιο και γιατί;
- Στο παιχνίδι με το φανταστικό σου φίλο προσποιείσαι ποτέ ότι είσαι κάποιος άλλος άνθρωπος; Αν ναι, ποιος και γιατί;

- Στο παιχνίδι με το φανταστικό σου φίλο έχεις προσποιηθεί ποτέ ότι είσαι κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα μία μηχανή, ένα αεροπλάνο ή κάτι τέτοιο; Αν ναι, τι και γιατί;
- Πόσο συχνά προσποιείσαι ότι είσαι κάτι άλλο στο παιχνίδι με τον φανταστικό σου φίλο;

Ερωτήσεις για τη συνέντευξη με τους γονείς

«Φανταστικός φίλος είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας, ο οποίος μπορεί να είναι ένα άτομο ή ένα ζώο, που ουσιαστικά δεν υπάρχει στην πραγματικότητα αλλά το παιδί παριστάνει και συμπεριφέρεται σαν να υπάρχει».

«Φανταστικός φίλος είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας (άτομο, ζώο) με τον οποίο το παιδί αλληλεπιδρά κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού του και κατά τη διάρκεια της καθημερινότητάς του. Μερικές φορές ο φανταστικός αυτός φίλος μπορεί να είναι άορατος, μερικές φορές όμως μπορεί να παίρνει τη μορφή ενός λούτρινου ζώου ή μίας κούκλας».

«Ορισμένες φορές οι φανταστικοί φίλοι που συγκροτούν τα παιδιά μπορούν να πάρουν και τη μορφή μίας ολόκληρης πολιτείας/ πόλης ή ενός ολόκληρου κόσμου. Οι κόσμοι αυτοί ονομάζονται παράκοσμοι και συμπεριλαμβάνουν φανταστικούς ανθρώπους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, με ιδιαίτερα και ξεχωριστά λουλούδια και δέντρα ακόμη και μία ξεχωριστή γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων αυτών».

- Γνωρίζετε αν το παιδί σας έχει ένα φανταστικό φίλο ή περισσότερους; Αν ναι, τι είδος είναι; (λούτρινο ζωάκι, αόρατος, κούκλα κλπ).
- Πώς ονομάζεται ο φανταστικός φίλος του παιδιού σας;
- Θα μπορούσατε να μου περιγράψετε την εξωτερική του εμφάνιση;
- Θυμάστε πότε παρουσιάστηκε ο φανταστικός του φίλος;
- Πώς διαπιστώσατε ότι πρόκειται για φανταστικό φίλο;
- Σας μίλησε ποτέ για εκείνον;
- Έχετε κάποια εικόνα για το αν το παιδί σας συζητάει με τους φίλους του για τον φανταστικό του φίλο;
- Πώς νιώσατε που το παιδί σας έχει φανταστικό φίλο;
- Εσείς το ενθαρρύνετε να επικοινωνεί και να συζητάει με τον φανταστικό του φίλο;
- Έχετε παρατηρήσει να παίζει το παιδί σας με τον φίλο του;
- Έχετε καμία ιδέα για το είδος των παιχνιδιών που παίζουν;
- Γνωρίζετε ποιο είναι το αγαπημένο τους παιχνίδι;
- Έχετε παρατηρήσει πώς παίζει το παιδί σας με τον φανταστικό του φίλο;(διαφωνούν, διαπληκτίζονται, συμφωνούν, παίζουν ήρεμα)
- Πόσο συχνά παίζει το παιδί σας με τον φανταστικό του φίλο;
- Ποιο είναι το αγαπημένο παιχνίδι του παιδιού σας;
- Τι αρέσει στο παιδί σας να κάνει όταν είναι μόνο του και τι όταν βρίσκεται με άλλους;
- Έχετε παρατηρήσει αν το παιδί σας κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με τον φανταστικό του φίλο έχει προσποιηθεί ποτέ ότι είναι κάποιο ζώο; Αν ναι ποιο;
- Έχετε παρατηρήσει αν το παιδί σας κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με τον φανταστικό του φίλο έχει προσποιηθεί ποτέ ότι είναι κάποιο άλλο άτομο; Αν ναι ποιο;
- Έχετε παρατηρήσει αν το παιδί σας κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με τον φανταστικό του φίλο έχει προσποιηθεί ποτέ ότι είναι κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα, μία μηχανή, ένα αεροπλάνο, ή κάτι παρόμοιο; Αν ναι, τι;
- Εσείς είχατε κάποια στιγμή στη ζωή σας φανταστικό φίλο; Αν ναι, μπορείτε να μου δώσετε μερικές πληροφορίες για αυτόν (όνομα, εξωτερική εμφάνιση κλπ).

- Οι γονείς σας είχαν διαπιστώσει ότι εσείς είχατε συγκροτήσει φανταστικό φίλο;
- Πώς περνούσατε το χρόνο σας με τον φανταστικό σας φίλο;
- Ο φανταστικός σας φίλος υπάρχει ακόμη;